

Qiyamət

və

Axirət

Hüseyn Hilmi İşıq

**QİYAMƏT
və
AXİRƏT**

Bakı-2021

Hakikat Kitabevi Nəşrləri No: 6

**Birinci Qisim
QURANI-KƏRİMDƏ
QİYAMƏT və AXİRƏT**

Müəllif:
İmam Qəzali

Tərcümə edən:
Ömər bəy

Azərbaycan Respublikasının Dini Qurumlarla İş Üzrə
Dövlət Komitəsi DK-1046/H sayılı, 02 noyabr 2021-ci il
tarixli məktubu ilə çap olunmasına razılıq verilmişdir.

**Nəfs Mühəsibəsi
Hazırlayan:
Hüseyn Hilmi İşıq**

Bakı, “N/R” Nəşriyyat-Poliqrafiya Mərkəzi, 2021, 104 səh.

Hakikat Kitabevi
Darüşşəfaka küçəsi No: 53 P.K.: 35 34083
Fatih-İSTANBUL
Tel 0212 523 45 56-532 58 43 Fax: 0212 523 36 93
<http://www.hakikatkitabevi.com.tr>
e-mail: bilgi@hakikatkitabevi.com.tr

Bismilləh irrahmən irrahim

İslamiyyəti bildirən kitablər çoxdur. Bunlardan ən qiymətli-si İmam Rabbəninin üç cild “Məktubat” kitabıdır. Bundan sonra Muəmməd Məsümun üç cild **“Məktubat”** kitabıdır. Muəmməd Məsüm həzrətləri Məktubatın üçüncü cildinin 16-cı məktubunda buyurur ki, “İman - kəliməyi-təvhidin Lə İlahə illəllah və Muəmmədun Rasüllum iki qisminə birlikdə inanmaqdır”. Yəni, müsəlman olmaq üçün Muəmməd əleyhissəlamın Peyğəmbər olduğuna da inanmaq lazımdır. Yəni Muəmməd əleyhissəlam Allahın Peyğəmbəridir, Allahu təala Cəbrayıl adlı mələklə ona **“Qurani-kərim” göndərmişdir. Bu Qurani-kərim Allah kəlamıdır. Muəmməd əleyhissəlamın öz düşüncələri və fəlsəfəçilərin, tarixçilərin sözləri deyildir. Muəmməd əleyhissəlam Qurani-kərimi təfsir etmişdir, yəni açıqlamışdır. Bu açıqlamalara “Hədisi-şərif” deyilir.** İslamiyyət **“Qurani-kərim”lə “Hədisi-şərif”**lərdir. Dünyanın hər yerindəki milyonlarla islam kitabı **“Qurani-kərim”** və **“Hədisi-şərif”**lərin açıqlamalarıdır. Muəmməd əleyhissəlamdan gəlməyən bir söz, islam kitabı ola bilməz. İman və islam - **“Qurani-kərim”** və **“Hədisi-şərif”**lərə inanmaq deməkdir. Onun bildirdiklərinə inanan, Allah kəlamına inanmamış sayılır. Muəmməd əleyhissəlam Allahu təalanın bildirdiklərini Əshabının hamısına bildirdi, onlar da tələbələrinə bildirdilər. Tələbələri də kitablarına yazdılar. Bu kitabları yazan alimlərə **“Əhli-sünnət alimi”** deyilir. Əhli-sünnət kitablarına inanan, Allah kəlamına inanmış müsəlman deməkdir. Əlhamdülillah, biz dinimizi Əhli-sünnət alimlərinin kitablarından öyrənirik, dində reformçuların, masonların və zındıqların uydurma kitablarından öyrənmirik.

Rəsulullah (sallallahü aleyhi və səlləm) buyurdu ki, **“Ümmətimin arasında fitnə, fəsad yayıldığı zaman sünnətimə sarılmağa yüz şəhid savabı vardır”**. Sünnətə sarılmaq, Əhli-sünnət alimlərinin kitablarını öyrənməklə və onlara tabe olmaqla olur. Müsəlmanların dörd məzhəbindən hər hansı birinin alimləri **“Əhli-sünnət alimləri”**dir. Əhli-sünnət alimlərinin rəisi İmam əzam Əbu Hanifə Numan ibn Sabitdir. İngilislər əsrlərlə bir müsəlmanı xristian edə bilmədilər. Bunu edə bilmək üçün yeni bir yol tapdılar, masonluğu qurdular. Masonlar islamiyyətə, yəni Əhli-sünnət alimlərinin bildirdiyi elmlərə, yəni Muhəmməd əley-hissələmin sözlərinə və bütün dinlərə, öldükdən sonra təkrar dirilməyə, Cənnətin, Cəhənnəmin var olduğuna inanmırlar.

MÜNDƏRİCAT

On söz.....	7
Qiyamət və axirət	10
Birinci fəsil: Allahu təala qullarından misaq aldı	13
İkinci fəsil: İnsan ömrü boyu dünyada qalır, sonra ölür. Ölüm halları; möminin ruhu səmaları keçir. İmanı, namazı, zəkəti, Ramazan orucu, həcci düzgün olanların, səhər vaxtı istiğfar edənlərin ruhları yüksəlir	15
Üçüncü fəsil: Kafirin ruhunun bədənindən ayrılması. Qəbir sualları. Möminlər bu suallara asanlıqla cavab verirlər.....	23
Dördüncü fəsil: Facir (kafir) qəbir suallarına cavab verə bilməz. [Rəsulullahın ana-atalarının iman etmələri ilə əlaqədar alimlərin bildirdikləri].....	31
Beşinci fəsil: Qəbirdə ölümlər dörd vəziyyətdə olur	37
Altıncı fəsil: Qiyamətin qopması, canlıların dirilməsi.....	42
Yeddinci fəsil: İki üfürmə arasındakı gözləmə.....	46

Səkkizinci fəsil:

Hər kəs qəbrinin üstünə çıxar, həşr başlayar.

İnsanlar hesabın tez olması üçün ülul-azım

Peyğəmbərlərin şəfaətçi olmasını sıra ilə rica edərlər 48

Doqquzuncu fəsil:

Peyğəmbərimiz Muhəmməd əleyhissəlamın şəfaəti.

Hesabın başlaması. Hər Peyğəmbər təbliğindən sorğu-sual

olunur. Ümmətləri də onlara təbliğdən sorğu-sual olunur. 59

Onuncu fəsil:

Dünyada kor olanların islam düşmənlərinə aldanmayıb,

Əhli-sünnət etiqadına sıx sarılanların, bir-birini

Allah rızası üçün sevənlərin, Allah qorxusundan haram

işləməyib ağlayanların, halal qazanmaq üçün çalışanların,

bəlalara səbir edənlərin, cavanlıqda ibadət edənlərin,

mal və vəzifələri ilə müsəlmanlara əziyyət edənlərin,

əhli-bəlanın, gənclərin, kölə, cariyə və tənbel yoxsulların

həşr edilməsi 72

Qiyamət və Axirət kitabının son sözü 85

Nəfs mühasibəsi 88

ÖN SÖZ

Allahu təala dünyadakı bütün insanlara rəhm edərək faydalı şeyləri yaradıb göndərir. Bütün insanların dünyada və axirətdə rahat və hüzur içində yaşaması üçün necə hərəkət etməli olduqlarını bildirmişdir. Axirətdə Cəhənnəmə getməli olan möminlərdən istədiyinə ehsan edərək əfv edəcək, Cənnətə qovuşduracaqdır. Hər canlıyı yaradan, hər varlığı, hər an varlıqda saxlayan, cümləsini qorxu və dəhşətdən qoruyan yalnız Odur. Belə bir Allahın şərəfli isminə sığınaraq bu kitabı yazmağa başlayırıq.

Allahu təalaya həmd olsun! Onun verdiyi nemətlərə, yaxşılıqlara sonsuz şükürlər olsun. Hər hansı bir şəxs, hər hansı bir zamanda, hər hansı bir yerdə, hər hansı şəxsə hər hansı bir şeyə görə, hər hansı bir şəkildə həmd edərsə, bu həmd və şükürlərin hamısı Allahu təalaya edilmiş sayılır. Çünki, hər şeyi yaradan, tərbiyə edən, yetişdirən, hər yaxşılığı etdirən ancaq Odur. Qüvvət, qüdrət sahibi yalnız Odur. O xatırlatmazsa, heç kim yaxşılıq və yamanlıq etməyi iradə, arzu edə bilməz. Qul iradə etdikdən sonra, O da istəmədikcə, qüvvət və fürsət vermədikcə, heç bir şəxs heç bir şəxsə zərrə qədər yaxşılıq və yamanlıq edə bilməz.

Onun Peyğəmbərlərinin cümləsinə (aleyhimüsaləvətü vəttəslimat) və əvvəlcə onların ən üstünü olan Muhəmməd Mustafaya (aleyhi və aleyhimüsaləvətü vəttəslimat) salamlar və dualar olsun! O uca Peyğəmbərin (sallallahü təala aleyhi və səlləm) Əhli-beytinə və Onun ruhlara şəfa olan gözəl üzünü görməklə, faydalı sözlərini eşitməklə şərəflənən, beləcə bütün insanların ən qiymətliyəli olan Əshabının hər birinə (radiyallahü təala anhum əcmain) bizdən salamlar və dualar olsun!

Müsəlman olmaq üçün **“Kəlimeyi-təvhid”** adlanan **“Lə İləhə illallah, Muhəmmədün rasülullah”** sözünü söyləmək, bunun mə-

nasını qısa şəkildə bilmək və inanmaq lazımdır. Bunun mənasını bilmək də altı ünsürü bilmək deməkdir. Bu altı ünsürə **“İmanın şərtləri”** deyilir. Bu altı ünsürdən beşincisi axirət həyatına inanmaqdır. 450-ci hicri ilində təvəllüd və 505-ci [miladi 1111] ildə vəfat etmiş böyük islam alimi İmam Muhəmməd Qəzali (rahmətullahi aleyh) qiyamət bilgilərini açıqlamaq üçün **“Dürrə-tül Faxirə fi-kəşfi ulum-il-axirə”** adlı ayrıca bir kitab yazmışdır. Bu kitabı **“Kəşf-üz-zünun”**da da bildirmişdir. Kastamoni Hərbi Rüşdiyyə, yəni orta məktəbdə ərəb dili müəllimi olan Ömər bəy bu qiymətli kitabı ərəbcədən türkcəyə tərcümə edərək, **“Qurani-kərimdə qiyamət və axirət halları”** adını vermiş və 13 noyabr 1911 və 5 Zilqadə 1329-cu hicri ildə Kastamonidə nəşr edilmişdir. İndi bu qiymətli kitabı yenidən çap etdirmək kitabevimizə nəsib oldu. Başqa mötəbər kitablardan alınan və sonradan edilən açıqlamalar bir künc mötərizə [] içərisinə yazıldı.

Din qardaşlarımıza bu xidmətdə iştirak etməyi ehsan edən Allahu təalaya sonsuz şükürlər olsun! Allahu təala hamımıza Əhli-sünnət alimlərinin bildirdiyi doğru bilgiləri öyrənməyi, bunlara inanıb və sevgili Peyğəmbərimiz Muhəmməd əleyhissələmin bildirdiyi əmrlərə və qadağalara tabe olaraq yaxşı bir insan olmağı nəsib etsin! Yaxşı bir insan hər kəsə yaxşılıq edər. Heç kimin malına, canına, irz və namusuna təcavüz etməz. Dövlətə, qanunlara qarşı çıxmaz. Peyğəmbərimiz (sallallahü aleyhi və səlləm), **“İslamiyyət qılıncların kölgəsi altındadır”** buyurdu. Bunun mənası, “İnsanlar dövlətin, qanunların idarəsi, himayəsi altında rahat yaşayır, ibadətlerini rahat edirlər” deməkdir. Dövlət nə qədər qüvvətli olarsa, rahat və hüzur o qədər artar. Bunun üçün müsəlmanların dövlətə daima yardım etməsi, vergilərini vaxtında verməsi, şirin dil və gülər üzlə hər kəsə nəsihət etməsi lazımdır. Allahu təala, din düşmənlərinin yalanlarına, hiylələrinə və iftiralılarına aldanaraq dininə və dövlətinə xəyanət etməkdən bizləri qorusun! Amin.

Bu gün bütün dünyadakı müsəlmanlar arasında, Əshabı-kiramın yolunda olan həqiqi müsəlmanlarla birlikdə, fərqli firqələrə ayrılmış yanlış yolda olanları da mövcuddur.

Hansı firqədən olursa-olsun, nəfsinə uyan və qəlbi qara olan insan Cəhənnəmə gedəcək. Hər mömin nəfsini təzkiyə üçün, yəni nəfsin yaradılışında mövcud olan küfrü və günahları təmizləmək üçün hər zaman çox **“Lə iləhə illallah”** və qəlbini təsfiyə üçün, yəni nəfsdən, şeytandan, pis yoldaşlardan və zərərli, yanlış kitablardan gələn küfrdən və günahlardan qurtulmaq üçün **“Əstəğfirullah”** oxumalıdır. Əhkamı-islamiyyəyə tabe olanın duası mütləq qəbul olar. Namaz qılmayanın, açıq qadınlara baxanın və haram yeyib-içənin əhkamı-islamiyyəyə tabe olmadığı məlum olur. Onların duaları qəbul olmaz.

Miladi 2001-ci il Hicri şəmsi 1380 Hicri qəməri 1422

QEYD

Missionerlər xristianlığı yaymağa, yəhudilər Talmutu yaymağa, İstanbuldakı Hakikat Kitabevi islamiyyəti yaymağa, masonlar isə dinləri yox etməyə çalışırlar. Ağılı, elmi və insafi olan bunlardan doğrusunu qavrayar, idrak edər, anlayar. İslamiyyətin yayılmasına yardım edərək bütün insanların dünyada və axirətdə səadətə qovuşmasına səbəb olar. İnsanlara bundan daha qiymətli və daha faydalı bir xidmət ola bilməz. Bu gün xristianların və yəhudilərin əllərindəki Tövrat və İncil adlanan din kitablarının insanları tərəfindən yazılmış olduğunu öz adamları da bildirir. Qurani-kərim isə Allahu təala tərəfindən göndəriləni kimi tərtəmdir. Bütün keşişlərin və xaxamların Hakikat Kitabevinin nəşr etdiyi kitabları diqqətlə və insafla oxuyub anlamağa çalışmaları lazımdır.

QIYAMƏT və AXİRƏT

Həmd - zatının əbədi olduğunu bildirən Allahu təalaya olsun. O, Özündən başqa bütün varlıqların yox olmasını dilədi. Kafirləri və günahkarları qəbir əzabı ilə cəzalandıracaq. Qullarının dünya və axirət səadətinə qovuşmaları üçün Peyğəmbərləri vasitəsilə əmr-lərini və qadağalarını bildirdi. Qullarının axirətdə əzab və ya mü-kafat görmələrini dünyada etdikləri bir neçə günlük əməllərindən asılı etdi. Axirət yoluna qədəm qoyub, rızasına qovuşmağı sevdiyi və seçdiyi qullarına asan etdi.

Allahu təala, sevgili peyğəmbəri Muhəmməd əleyhissəlamə, Onun Alinə və Əshabına salət və salam etsin. Onların isimlərini müsəlmanlar arasında çox yüksək etdi.

Bilməlisən ki, hər şeyi dirildən və öldürən Allahu təala, Ali-İm-ran surəsinin 185-ci və Əl-Ənbiya surəsinin 35-ci və Əl-Ənkəbut surəsinin 57-ci ayələrinin məalı-şərifində, **“Hər canlı ölümü da-dacaq”** buyurdu. Bununla aləmlərin üç ölümünü bildirdi. Dünya aləminə gələn, əlbəttə, ölür. Cəbərut aləminə və mələküt aləminə gələnlər də, əlbəttə, ölür. Bunlardan dünya aləmində olanlar, Adə-moğulları (insanlar) ilə quruda, dənizdə və havada olan heyvan-lardır.

Mələküti olan [yəni gözlə görünməyən] ikinci aləm, mələklər-lə cin siniflərinin olduğu aləmdir.

Cəbəruti olan üçüncü aləm - mələklərdən seçilmişlərin alə-midir. Belə ki, Qurani-kərimdə, Həcc surəsinin 75-ci ayəsində məalən, **“Allahu təala, mələklərdən və insanlardan Peyğəm-bərlər seçdi”** buyuruldu.

Beləliklə, bu üçüncü sinif Cəbərut aləminin əhli, Kərubian, Ruhaniyan, Hamələyi-Ərş mələkləri və Suradiqatı-cəlal əhli olan-lardır. Ənbiya surəsinin 19 və 20-ci ayələrində məalən, **“Allahu təala qatında olan elə mələklər var ki, Ona ibadətdə özlərini bəyənməzlər və heç yorulmazlar. Gecə-gündüz daima Allahu**

təalanı zikr edərlər, yorulmazlar” buyurularaq onlar bildirilmişdir. Allahu təala onları bu ayəti-kərimə ilə mədh etmişdir. Onlar çox şərəflidirlər, Cənnət bağçalarında olurlar. Onlar haqqında Qurani-kərimdə sifətləri ilə birlikdə bildirilmişdir.

Onlar Cənab Haqqa yaxın və məkanları Cənnət olduqları halda yenə ölürlər. Allahu təalaya yaxın olmaları ölmələrinə mane olmur.

Sənə əvvəlcə dünya ölümü haqqında məlumat verəcəyəm. Xəbər verəcəyim məlumatı diqqətlə dinlə ki, əgər Allahu təalaya və Onun Rəsuluna, qiyamət gününə və axirətə inanırsansa, sənə insanların bir haldan digər hala necə keçdiklərini nəql edib, onların hallarını, vəsiflərini xəbər verəcəyəm. Çünki, bu xəbərlər ancaq dəlil və şahidlədir ki, deyəcəklərimə Allahu təala və Qurani-kərim şahiddir. Qurani-kərimlə Rəsulullahdan (sallallahü aleyhi və sələm) nəql edilən səhih hədislər sözümlə təsdiq edir. [İnsan öldükdə, **“Dünya həyatı”** bitər, **“Axirət həyatı”** başlayar. Axirət həyatı üç qisimdir. Təkrar dirilənə qədər **“Qəbir həyatı”**dır. Sonra **“Qiyamət həyatı”**, bundan sonra **“Cənnət və Cəhənnəm həyatı”**dır. Bu üçüncü həyat sonsuzdur.]

Dünyada yaxşı, faydalı şeylər pis, zərərli şeylərlə qarışıqdır. Səadətə, rahat və hüzura qovuşmaq üçün hər zaman gözəl, faydalı əməllər etmək lazımdır. Allahu təala çox mərhəmətli olduğu üçün, yaxşı şeyləri pis şeylərdən ayıran bir qüvvə yaratdı. Bu qüvvəyə **“ağıl”** deyilir. Təmiz və sağlam olan ağıl bu işi çox gözəl yerinə yetirir və heç yanılmaz. Günah işləmək, nəfsə tabe olmaq ağılı və qəlbi xəstə edir, yaxşını pisdən ayıra bilmir. Allahu təala mərhəmət edərək bu işi özü edir, yaxşı işləri Peyğəmbərlər vasitəsilə ilə bildirir və bunları etməyi əmr edir. Zərərli şeyləri də bildirib, bunları etməyi qadağan edir. Bu əmr və qadağalara **“Din”** deyilir. Mühamməd əleyhissəlamın bildirdiyi dinə **“İslamiyyət”** deyilir. Bu gün yer üzündə dəyişdirilməmiş, pozulmamış tək din vardır, o da İslamiyyətdir. Rahatlığa qovuşmaq üçün islamiyyətə tabe olmaq, yəni müsəlman olmaq lazımdır. Müsəlman olmaq üçün də heç bir təşkilata, axunda, müftiyə getməyə ehtiyac yoxdur. Əvvəlcə qəlblə

iman etmək, sonra da islamiyyətin əmr və qadağalarını öyrənmək və yerinə yetirmək lazımdır.

**Sual mələkləri qəbrə gələrlər,
Namazını düz qıldınmı deyərlər.
Dərhal qurtuldunmu sandın öləndə,
Sənin üçün əzab hazır deyərlər.**

BİRİNCİ FƏSİL

Allahu təala Adəm əleyhissəlamı yaratdıqda belini qüdrəti ilə məsh buyurduğu zaman ondan iki ovuc götürdü. Birini sağ tərəfindən, digərini isə sol tərəfindən götürdü. Hər insanın zərrəsini bir-birindən ayırdı. Adəm əleyhissəlam onların zərrələr şəklində olduğunu gördü. Əl-Vaqia surəsindəki bir ayəti-kərimədə məalən, **“Bu sağdakılar Cənnət əhlinin əməlini edəcəklərinə görə Cənnətlik olanlardır. Mənə onların əməllərindən bir fayda və zərər yoxdur. Bu soldakılar Cəhənnəm əhlinin əməlini edəcəklərinə görə Cəhənnəmlik olanlardır. Mənə onlardan da bir fayda və zərər yoxdur”** buyuruldu.

Adəm əleyhissəlam Allahu təaladan, **“Yə Rəbb” Cəhənnəm əhlinin əməli nədir?”** deyə soruşdu. Allahu təala da, **“Mənə şirk qoşmaq və göndərdiyim Peyğəmbərlərə inanmamaq və ilahi kitablarımda (Peyğəmbərlərə verilən kitablar) olan əmr və qadağalarım əməl etməyib, Mənə üsyan etməkdir”** buyurdu.

Bundan sonra Adəm əleyhissəlam Allahu təalaya dua edərək, **“Ya Rəbb, Onları özlərinə şahid et. Ümid edilir ki, Cəhənnəm əhlinin əməlini işləməzlər”** dedi. Allahu təala da nəfslərini şahid edib, **“Mən sizin Rəbbiniz deyiləmmi?”** buyurdu. Hamısı, **“Rəbbimizsən. Biz şahid olduq”** dedilər. Allahu təala mələkləri və Adəm əleyhissəlamı da şahid etdikdən sonra onları təkrar əvvəlki yerlərinə göndərdi. Çünki onların həyatları yalnız ruhani bir həyat idi, cismani həyat deyildi. Allahu təala onları Adəm əleyhissəlamın onurğasına yerləşdirdi. Ruhlarını alıb, ərşin xəzinələrindən birində saxladı.

Bir atanın mənisini ananın bətnində yer alıb, uşağın cismani surəti tam olduğu zaman hələ ki, ölüdür. Mələkəti bir cövhər olduğuna görə o cəsədin zay olmasının qarşısı alınır. Allahu təala

ana bətnində ölü olan bu uşağa ruh verməyi dilədiyi zaman, ərşin xəzinələrində bir müddət gizləyib qoruduğu ruhu o cəsədə geri verir. Uşaq o zaman hərəkət etməyə başlayır. Uşaqların çoxu ana bətnində hərəkət edir. Anası bəzən hiss edir, bəzən hiss etməz. Allahu təalanın ruhlara, “**Mən sizin Rəbbiniz deyiləmmi?**” deyə soruşduğu misaqdan (sözləşmədən) sonrakı ölüm, yəni ruhunu ərşin xəzinələrinə göndərməsi birinci ölüm və indiki ana bətnindəki həyat, ikinci həyatdır.

İKİNCİ FƏSİL

Bundan sonra Allahu təala insanı həyatı boyu dünyada saxlayır. Bəlli olan əcəli gəldiyi, ruzisi tükəndiyi və əzəldə təqdir edilmiş olan əməlləri bitdiyi bir zamana qədər dünyada qalır. Dünyadakı ölümü yaxınlaşdığı vaxt dörd mələk gəlir. Bunların biri ruhunu sağ ayağından, biri sol ayağından, biri sağ əlindən və biri də sol əlindən çəkirlər. Çox vaxt ruhu qarqara vəziyyətinə gəlmədən əvvəl **“Aləmi-mələküti”**ni görməyə başlayar. Mələkləri, etdikləri işlərin həqiqətini, əməllərində durduqları vəziyyətləri görür. Əgər danışa bilsə, onların vücudunu xəbər verir. Çox vaxt gördüyü şeyləri şeytanın bir işi zənn edir. Dili tutulana qədər hərəkətsiz qalır. Bu halda yenə mələklər ruhunu barmaq uclarından çəkərlər. Tənəffüsü isə səqqə tuluğundan su boşalır kimi gurultulu səs çıxarar. Facirin ruhu da yaş keçəyə ilişmiş tikan çəkilir kimi çıxarılır. Bunu, insanların ən üstünü olan Peyğəmbərimiz (sallallahü aleyhi və səlləm) xəbər verdi. Bu vəziyyətdə ölü qarnını tikan dolu zənn edir. Ruhunu da sanki bir iynə deşiyindən çıxır, göylə yer bitişir və özünü onların arasında qalmış kimi zənn edir.

Həzrəti Kaabdan (radıyallahü anh), ölüm necə olur, deyə soruşdular. Buyurdu ki: “Bir tikanlı budağı bir insanın içərisinə qoymuşlar və qüvvəli bir adam onu çəkir. Kəsdiyini kəsir, qalanı qalır,- kimi bilirəm”.

Peyğəmbərlərin əfəndisi (sallallahü təalə aleyhi və səlləm) buyurdu ki, **“Əlbəttə, ölüm əzablarından birinin şiddəti üç yüz dəfə qılnc zərbəsindən daha şiddətlidir”**.

Elə bu zaman insanın cəsədi tərləyər. Gözləri sürətlə hər iki yana gedib gəlir. Burnunun iki tərəfi çəkilir. Sinəsi qalxar, tənəffüsü qabarar, bənzi saralar. Aişə-siddiqə (radıyallahü anha) validə-

miz, Rəsulullah onun qucağında ikən bu vəziyyəti gördükdə gözümdən yaş axıdaraq bu mənalı şeiri söylədi:

“Nəfsimi sənə fəda edərəm ya Rəsulallah ki, səni pis hərəkətlərdən heç bir şey kədərləndirmədi, incitmədi. Bu zamana qədər sənə cin də zərər vermədi. Heç bir şeydən də qorxmadın. İndi nə oldu ki, gözəl üzünü inci kimi tərlə örtülmüş görürəm. Hər ölünün rəngi solduğu halda, sənin mübarək üzünün nurları həqiqətən hər tərəfi aydınladır”.

Ruhu qəlbinə gəldikdə dili tutulur. Heç kim ruhu sinəsinə gəl-di-yi halda danışa bilməz. Bunun iki səbəbi var. Biri, iş çox böyük olduğuna görə sinəsi nəfəsi ilə tıxanıb, daralır.

Bilmirsənmi ki, insanın sinəsinə vurulsa, huşunu itirir. Ancaq az sonra söz deyə bilir. Çox vaxt da danışa bilmir. İnsanın harasına vurulsa səs çıxara bilir. Amma sinəsinə vurulsa, dərhal səssiz ölü kimi yığılır.

İkinci səbəb də, səs ağciyərdən çıxan havanın hərəkətindən əmələ gəlir. Tənəffüsün qalmadığı, nəfəs alıb verə bilmədiyi üçün bədənin hərəkəti qalmayıb soyuyur. Bu vaxt ölümlərin halları müxtəlif olur.

Bəziləri vardır ki, mələk zəhərlə su verilmiş çox isti dəmirlə vurur. Dərhal ruh qaçıb xaricə çıxar. Mələk onu tutar, o da civə kimi titrəməyə başlayar. Çəyirtkə boyda insan şəklində olar. Sonra mələk onu zəbaniyə (əzab verən mələk) təslim edər.

Bəzi ölümlər vardır ki, ruhu yavaş-yavaş, boğazda qalanadək çəkilər. Boğazında da qalmaz. Ancaq qəlbinə bağlı olaraq qalır. Bu zaman, mələk zəhərli isti dəmirlə vurur. Çünki o dəmirlə vurmasa, ruh qəlbdən ayrılmaz. Bu dəmirlə vurmağın səbəbi, dəmir ölüm dənizinə batırılmışdır. Qəlbin üstünə qoyulduqda digər yerlərinə də sirayət edən zəhər kimi olur. Çünki həyatın sirri ancaq qəlbdədir. Onun sirri ancaq dünya həyatında təsir edir. Buna görə, bəzi kəlam alimləri, “həyat ruhun qeyrisidir” və “həyatın mənası ruhun bədənlə qarışmasıdır” dedilər.

Ruh çəkilib, son bağı qopacağı zaman ona bir çox fitnələr gəlir. Bu o fitnələrdir ki, iblis köməkçilərini xüsusilə o şəxsə göndərir. O vəziyyətdə ikən o insana gəlirlər və onun anası, atası, qardaşı,

bacısı və sevdiyi şəxslərdən vəfat etmiş olanların surətində görünürlər və ona deyərlər ki:

“Ey filankəs, sən ölürsən. Biz bu halda səni keçdik. Sən yəhudi dinində olaraq öl. Bu din Allah qatında məqbul olan haqq dindir”. Əgər onların sözlərinə aldanmasa, dinləməsə, yanından gedərlər. Başqaları gəlib, deyərlər ki, “Sən nasrani xristian olaraq öl! Çünki o din Məsihin, yəni İsa əleyhissələmin dinidir. Hansı ki, Musa əleyhissələmin dinini qüvvədən salmışdır”. Beləcə hər millətin dinlərini ona deyərlər. O zaman Cənab Haqqın çaşmasını dilədiyi şəxslər çaşar. Bu da, **“Ey bizim Rəbbimiz! Dünyada ikən bizə iman verdiyin kimi, ölərkən də qəlblərimizi çaşdırma”** məəlindəki Ali-İmran surəsinin səkkizinci ayəti-kəriməsinin xəbər verdiyi vəziyyətdir.

Cənab Haqq bir quluna hidayət və imanda səbatını diləyərsə, o şəxsə rəhməti-ilahiyyə gələr. Bəziləri bu rəhmətdən məqsəd, Cəbrayıl əleyhissələmdir, dedilər.

Rəhməti-ilahiyyə, şeytanı uzaqlaşdırıb, xəstənin üzündən o yorğunluğu götürər. O zaman insan fərəhlənər, gülər. Çox insanların bu halda güldüyü görülür ki, Allahu təala tərəfindən rəhmətlə onu müjdələyib, “Məni tanıyırsanmı, mən Cəbrayıləm. Bunlar isə sənənin düşmənlərin olan şeytanlardır. Sən Milləti-Hənifiyyə və dini-Muhammədiyyə üzrə vəfat et” deyər.

İnsana bu mələkdən daha çox sevgili və fərəhləndirici bir şey yoxdur. **“Ya Rəbb, bizə rəhmətini ehsan et. Ehsan sahibi ancaq Sənsən”** məəli-şərifindəki Ali-İmran surəsi 8-ci ayəti-kəriməsi bu halı xəbər verir.

Bəzi şəxslər vardır ki, ayaq üstə namaz qılarkən vəfat edir. Bəzisi yuxuda, bəzisi bir işlə məşğul olarkən, bəzisi də çalğı və oyunlarla vaxt keçirərkən, kimisi də sərxoş ikən qəflətən vəfat edir. Bəzilərinə ruhu çıxarkən özündən əvvəl ölən tanışları göstərilir. Buna görə də ətrafında olan şəxslərə baxır. Bu zaman o şəxs elə xoruldayır ki, insandan başqa hər şey onu eşidir. İnsan eşidə bilsəydi, əlbəttə, həlak olub, qorxudan ölərdi.

Ölünün hissiyatından ən son itirdiyi duyğu eşitməsidir. Belə ki, ruh qəlbdən çıxdığı zaman ancaq görməsi itir. Lakin eşitməsi ruh alınana qədər itməz. Buna görə, Fəxri-ələm (sallallahü təalə aleyhi və səlləm) əfəndimiz, **“Ölüm xəstəsinə şəhadəteyni-kəliməteyni, yəni “Lə İləhə illəllah Muhəmmədün Rasülullah-ı təlqin edin”** buyurmuşdur. Ölüm halında olanın yanında çox söz danışmaq da qadağan edilmişdir. Çünki o zaman insan şiddətli narahatlıq keçirir.

Əgər ölünün ağzının suyu axmış, dodağı sallanmış, üzü qaralmış, gözü dönmüşsə, bil ki, o şakidir, axirətdəki əzabını görmüşdür.

Əgər görsən ki, ağzı açıq, sanki gülür, üzü gülümsəyir, gözü də qırpıq kimidir, bil ki, o şəxs axirətdə qovuşacağı sürurla təbşir (müjdə) olunmuşdur.

Mələklər bu ruhu Cənnət ipəklərindən bir ipəyə sarıyarlar. O səid olan şəxsin ruhu bal arısı boyda insan şəkildə olur. Ağlından və elmindən heç bir şey itirməmişdir. Dünyada nə etmişdirsə hamısını bilir. O mələklər bu ruhla birlikdə səmaya doğru uçaraq yüksəlirlər. Bu yüksəlməni bəzi ölü bilir, bəzi ölü isə bilməz. Beləliklə, əvvəlki Peyğəmbərlərin (aleyhimüssəlam) ümmətlərini və yeni ölmüş olanları bir yerə yığılmış çəyirtkələr kimi görərək keçərlər və birinci qat səma olan dünya səmasına çatırlar.

Bu mələklərin başçısı olan Cəbrayıl əleyhissəlam dünya səmasına çıxar, kimsən, deyər soruşarlar. Mən Cəbrayıləm, yanımdakı da filankəsdir, deyərək o şəxsin gözəl və sevdiyi adları ilə xəbər verər. Dünya səmasının keşikçiləri olan mələklər, “Bu nə yaxşı şəxsdir ki, etiqadı, inanışı gözəl idi və heç bir şübhəsi yox idi” deyərlər.

Bundan sonra ikinci qat səmaya çıxarlar, kimsən deyər soruşarlar. Cəbrayıl əleyhissəlam birinci qat səmadakı mələklərə dedi ki kimi sözünü təkrar edər. İkinci qat səmadakı mələklər o saleh ruha, “Xoş və səfa gəldi. Dünyada ikən namazlarımı bütün fərzlərinə riayət edərək qıldın” deyərlər.

Sonra üçüncü qat səmaya çatırlar. Kimsən deyər soruşarlar. Cəbrayıl əleyhissəlam bundan əvvəl söylədiklərini təkrar edər. Ca-

vab olaraq, “Malının haqqını qoruyub, zəkətini, tarlasından aldığı məhsulun uşrunu əmr olunan şəxslərə sevə-sevə verib, heç əsirgəməyən bu şəxs xoş və səfa gəldi” deyilər. Oradan da keçərlər.

Dördüncü qat səmaya çatarlar, kimsən deyə soruşarlar. Daha əvvəl dediyi kimi deyər. “Dünyada Ramazan orucunu tutub, orucu pozan şeylərdən, yad qadınlarla görüşməkdən və haram yeməkdən özünü qoruyan şəxs, xoş və səfa gəldi” deyilər.

Sonra keçərlər və beşinci qar səmaya çatarlar, kimsən soruşarlar. Daha əvvəl dediyi kimi cavab verər. “Fərz olduğu zaman həccini riyasız və Allahu təala üçün yerinə yetirən şəxs xoş və səfa gəldi” deyilər.

Sonra keçib altıncı qat səmaya çatarlar, kimsən deyə soruşarlar. Əvvəlcə verdiyi cavabları verər. “Səhər vaxtlarında çox istiğfar edən, gizli çox sədəqə verən və yetimlərə yardım edən şəxs, xoş gəldi, səfa gəldi” deyərlər.

Oradan da keçərək **“Suradiqatı-cəlal”** adlanan cəlal pərdələrinin olduğu bir məqama çatarlar. Kimsən deyə soruşduqda, əvvəl dediyi kimi cavab verər. Yenə, “Xoş və səfa gəldi. Çox istiğfar edib, [ailəsinə və sözü keçənlərə] əmri-məruf edən, Allahu təalanın dinini Onun qullarına öyrədən, miskinlərə [və darda qalanlara] yardım edən, saleh qula və gözəl ruha mərhəbələr olsun” deyilər. Sonra mələklərdən ibarət bir topluluqla qarşılaşarlar ki, hamısı onu Cənnətlə müjdələyib, onunla müsafəha edərlər.

Sonra **“Sidrət-ül-müntəhaya”** qədər gedərlər. Yenə kimdir deyə soruşulduqda, əvvəlki kimi cavab verər. “Xoş, səfa gəldi. Hər yaxşılığı Allahu təalanın rızası üçün edən şəxsə mərhəba” deyərlər.

Bundan sonra alov təbəqəsindən keçərlər. Sonra nur, zülmət, su və qar təbəqələrindən keçərlər. Sonra soyuq dənizə çatıb, oradan da keçərlər. Hər təbəqənin bir-birinə məsafəsi min illik yoldur.

Sonra Ərş-ur-Rəhman üzərinə örtülmüş pərdələr açılar ki, onlar da səksən min pərdədir. Hər pərdədə səksən min şərəfə vardır. Hər şərəfədə min qəmər, yəni ay vardır ki, Allahu təalanı təhlil və təsbih edirlər. Onlardan bir qəmər dünyada görülsə, nuru ələmi yandırır və hər kəs Allahu təaladan başqa ona ibadət edərdi. Bu zaman pərdə

arxasından bir carçı nida edərək deyər ki, bu gətirdiyiniz ruh kimdir? Cəbrayıl əleyhissəlam, filankəs oğlu filankəsdir, deyər.

Allahu təala, “Onu yaxınlaşdırın. Sən nə gözəl qulumsan” buyurur.

Allahu təalanın ilahi mənəvi hüzurunda durduğu zaman bəzi ləvmi-itab (danlamaq) ilə Haqq təala onu utandırar. Hətta o qul zənn edər ki, həqiqətən həlak oldu. Sonra Cənab Haqq onu əfv edər.

Belə ki, Qazi Yəhya ibn Əksəm həzrətlərindən rəvayət olundu. Vəfatından sonra yuxuda görüldü və soruşuldu ki, Haqq təala sənə necə rəftar etdi. Yəhya ibn Əksəm, “Allahu təala mənə mənəvi hüzurunda saxladı. Ey Şeyxi-Su [yəni pis qoca]! Sən filan, filan işləri görmədinmi, buyurdu. Allahu təalanın etdiklərimi bildiyini anladığım zaman mənə qorxu bürüdü və Ya Rəbb, belə sorğu-sual olacağını mənə dünyada bildirmədilər, dedim. “Sənə necə bildirildilər” buyurdu. Mən də, mənə Muammər İmam Zühridən, o da Ürvədən, o da Aişəyi-Siddiqə (radiyallahü anhə)dən, O da həzrəti Peyğəmbərdən (sallallahü təalə aleyhi və səlləm), o da həzrəti Cibrilədən, O da Zati-təaladan xəbər verdilər. Rauf və rəhim olan Allahu təala, **“Mən azımüşşan, islamda ağaran saç və saqqala əzab etməkdən həya edərəm”** buyurdu, dedim. O zaman Allahu təala buyurdu ki, **“Sən, Muammər, İmam Zühri, Aişə və Muhamməd əleyhissəlam və Cibril sadiqsiniz. Mən də səni əfv etdim”**.

[Qazi Yəhya ibn Əksəm (rahmətullahi aleyh) Bağdadda qazi idi, 242-ci [miladi 856] ildə Mədinədə vəfat etmişdir. Şafii fiqh alimi idi. **“Tənbeh”** adlı məşhur kitabı var.

Muammər ibn Müsənnə, Əbu Ubeydi-Nahvi adı ilə məşhurdur. Ədib idi. 110-cu ildə Bəsrədə təvəllüd, 210-cu [miladi 825] ildə vəfat etmişdir, xarici idi. Çox kitab yazmışdır. Hədis və tarix alimi idi.

Muhamməd ibn Müslim Zühri tabiindəndir. Kitablarını divar kimi yığıb, içinə qapanaraq oxumaqla vaxt keçirərdi. Xanımı bir gün, “Bu kitablar mənə üç ortaqdan daha şiddətlidir” demişdi. 124-cü [miladi 741] ildə vəfat etmişdir (rahimə-hullahü təala).

Urvə ibn Zübeyr, Zübey ibn Avvəmin ikinci oğludur. Əsma binti Əbi Bəkrin oğludur. Fuqahayi-səbadan biridir. Aişədən (ra-

dıyallahü anha) çox hədisi-şərif bildirmişdir. 22-ci ildə təvəllüd, 93-cü ildə Mədinədə vəfat etmişdir(rahimə-hullahü təala)].

Yenə, Əbdüləziz ibni Nübatə yuxuda görülüb, Allahu təala həzrətləri sənə necə rəftar etdi, deyə soruşulduqda, Allahu təala mənə buyurdu ki, “Sən o şəxs deyilsənmi ki, sözünü qısa deyərdin və sənə, bu nə gözəl fəsih sözlər deyir, deyilsin deyə danışardın. Mən də, “Ya Rəbb, uca zatını nöqsan sifətlərdən tənzeh və təqdis edirəm ki, mən həqir qulun dünyada zati-rübubiyyətini vəsf, mədh və sənə edər-dim”. “Elə isə dünyada dediyin kimi vəsf eylə” buyurdu.

Mən də, “Əvvəlcə yoxdan yaradan, onların yenə ruhlarını alaraq öldürür. Onlara nitq (danışma qabiliyyəti) verən, yenə nitqlərini yox edər. Yox etdiyi kimi sonra yenə yoxdan icad edər. İnsan öldükdən sonra üzvlərini bir-birindən ayırdığı kimi onları yenə qiyamət günü cəm edər” dedim. Günahları əfv edici olan Allahu təala, “Doğru dedin. Get Mən də səni bağışladım” buyurdu, dedi. [İbni Nübatə şair olub, divanı var idi. 405-ci [miladi 1014] ildə Bağdadda vəfat etmişdir.]

Mənsur ibn Ammarı da (rahmətullahi aleyh) yuxuda görüb soruşdular ki, “Allahu təala sənə necə rəftar etdi”. Buyurdu ki, Cənabı Haqq məni mənəvi hüzurunda, “Mənə nə ilə gəldin ey Mənsur?” buyurdu. Mən də Ya Rəbb, otuz altı həclə gəldim. “Onlardan heç birini qəbul etmədim. Nə ilə gəldin?” buyurdu. Mən də Ya Rəbb, sənə rızan üçün oxuduğum üç yüz altmış xətmi-şəriflə gəldim. “Onlardan heç birini qəbul etmədim. Nə ilə gəldin, ey Mənsur?” buyurdu. Mən də Ya Rəbb, rəhmətinlə gəldim, dedim. Allahu təala cavab olaraq, “Bax, indi mənə gəldin, get Mən də səni məğfirət etdim” buyurdu, dedi.

Bu hekayələrin çoxu ölümün qorxulu hallarını xəbər verir. Mən sənə Allahu təalanın yardımını ilə, söz dinləyən şəxslərin tabe olacağı şeylərdən xəbər verdim. Bəzi insanlar var ki, kürsiyə çatdığı zaman bir nida eşidər və onu oradan geri qaytararlar. Bəzilərini də pərdələrdən geri qaytararlar. Allahu təalanın hüzuruna çatanlar Arifi-billah olanlardır, yəni Övliyəyi-kiramdır. Vilayətin dördüncü

dərəcəsi və daha yuxarı məqamlarda olan şəxslərdən savayı olanlar Allahu təalanın hüzuruna çata bilməzlər.

*Betərdir günbəgün halım, bəqayət, ya Rəsulallah!
Düzəlsin artıq əf-alim, inayət ya Rəsulallah!*

*Azdırdı bu alçaq nəfsim, məni şeytana uydurdu.
Nə mümkün bunca üsyanla, dəhalət ya Rəsulallah!*

*Əcəb qabilmi qurtulmaq, həvayı-nəfsü-şeytandan?
Ərişməzsə əgər səndən, hidayət ya Rəsulallah!*

*Gəlinə feyzü-ehsanım, günahkar kimsəyə bir an,
Onun rahi, dü-ələmdə səlamət ya Rəsulallah!*

*Əmri, nehyi təzim etdim, harama demədim halal.
Hər günahın sonu oldu, nədamət ya Rəsulallah!*

*Ey insü-cinnin Rəsulu, insanların ən üstünü,
İxlasıma bağışla, qıl şəfaət ya Rəsulallah!*

ÜÇÜNCÜ FƏSİL

Facirin, yəni kafirin ruhu sərt və şiddətli şəkildə alınır və üzü Əbu Cəhl qarqızı kimi olur. Mələklər ona xitab edərək, “Ey xəbis ruh! Xəbis olan cəsəddən çıx” deyirlər. O da uzunqulaq kimi bağırar. Ruhunu çıxdıqda, Əzrayıl əleyhissəlam onu üzü çox çirkin, qara paltarlı və pis qoxulu zəbanilərə (yəni əzab edən mələklərə) təslim edər, hansı ki, əllərində yundan, köhnə kilim parçası kimi bir bez vardır. O ruhu bu bezə sarıyarlar. Bu zaman çəyirtkə boyda insan şəklinə çevrilər. Bunun səbəbi, kafirin cəsədi axirətdə möminin cismindən böyük olmasıdır. Hədisi-şərifdə, **“Cəhənnəmdə kafirin bir azı diş Uhud dağı boyda olacaq”** buyuruldu.

Cəbrayıl əleyhissəlam bu pis ruhu yüksəldib, dünya səmasına çatarlar. Sən kimsən deyirlər. Mən Cəbrayıl, deyər. Yanındakı kimdir, deyilər. Filankəs oğlu filankəs, pis, çirkin və dünyada sevmədiyi adlarıyla onu təqdim edər. Onun üçün göy və səma qapısı açılmaz və dəvə iynə deşiyindən keçmədikcə, bunun kimi şəxslər Cənnətə girməz, deyilər.

Cəbrayıl əleyhissəlam bu sözü eşidən kimi onu əlindən buraxar. Külək onu uzaqlara sürükləyər. Bu vəziyyət Həcc surəsinin, **“Allahu təlalaya orta qoşan şəxs ona bənzər ki, göydən düşüb, onu ya quşlar qapar. Yaxud külək onu uzaq bir yerə atar, orda da həlak olar”** 31-ci ayəti-kəriməsinin məalı-şərifidir. O şəxs yerə düşdükdə, bir zəbani onu alıb siccinə aparar. Siccin yerin altında və ya Cəhənnəmin dibində böyük bir daşdır, hansı ki, kafir və fasiqlərin ruhu oraya aparılır.

Yəhudi ilə nasaranın ruqları kürsindən qəbirlərinə geri qayıtlar. Əgər onlar öz dinləri üzrə olublarsa, (pozulmamış yəhudilik və xristianlıq) özlərinin yuyulmalarını və dəfn olmalarını seyr edərlər.

Müşrik, yəni dinlərə inanmayanlar bunlardan bir şey seyr edə bilməzlər. Belə ki, onlar dünya səmasından həqir kimi atılıblar.

Münafiq, ikincilər kimi, yəni müşrik kimi Allahu təalanın qəhrinə məruz qalmış və rədd olunmuş halda məzarlarına geri qaytarılır.

Möminlərdən qulluqda qüsurlar edənlər müxtəlifdir. Bəzilərini qıldığı namazı geri qaytarır. Belə ki, bir şəxs namazını xoruzun yem yediyi kimi cəld qılarsa, namazından oğurluq etmiş sayılır. Onun namazı köhnə əski parçası kimi yığılıb üzünə çirpilir. Sonra yüksəlir və sən məni zay etdiyini kimi Allahu təala da səni zay etsin, deyər.

Bəzilərini zəkati geri qaytarır. Çünki o şəxs, zəkətini filankəs təsəddüq edir, zəkətini verir, desinlər deyər verirdi. Bir çox hallarda qadınların diqqətini çəkmək üçün zəkətini onlara verirdi. Biz bunları gördük, bunları müşahidə etdik. Halal olan şeylərlə Allahu təala hər kəsə afiyət versin.

Bəzilərini də orucu geri qaytarır. Çünki o şəxs yeməkdən oruc tutmuş, lakin mala-yani sözlərdən, qeybətdən və günah işləməkdən çəkinməmişdi. Bu oruc fəhş və hüsrandır. Bu şəkildə oruc tutarkən Ramazan ayı çıxar. Zahirdə oruc tutmuş, həqiqətdə isə oruc tutmamış olur.

Bəzi şəxsləri də həcci geri qaytarır. Çünki o şəxs həccə gedib desinlər deyər və ya haram malla həcc etmişdir.

Bəzi insanı da ana-atasına asi olmaq kimi günahı geri qaytarır. Bu halları sirlər aləmindən xəbəri olanlar və Allahu təalanın rizası üçün elm öyrənən alimlər bilir.

Bura qədər bəhs etdiyimiz xüsuslar haqqında Peyğəmbərimizdən (sallallahü təalə aleyhi və səlləm) hədislər, Əshabı-kiramdan və tabiindən də xəbərlər gəlmişdir. Muaz ibn Cəbəl (radiyalahü anı) rəvayətində bildirildiyi kimi, əməllərin geri qaytarılması və bundan başqa xüsuslarda çox xəbərlər gəlmişdir. Mən bu məsələni ixtisarla izah etmək istədim. Əgər qısaltmasaydım, çox kitab yazılırdı. Əhli-sünnət etiqadında olan, yəni doğru etiqad və imana

sahib olanlar, övladlarını tanıdıqları kimi bu dediklərimizin doğru olduğunu bilirlər.

Ruh cəsədə geri gəldiyi zaman cəsədinin yuyulmasını görür və baş tərəfində yuyulması bitənə qədər durur. Allahu təala yaxşılığını istədiyi şəxsin gözündən pərdəni qaldırır və o şəxs ölünün ruhunu dünyadakı insan surətində görür. Bir şəxs oğlunu yuyarkən baş tərəfində olduğunu gördü. Ona bir qorxu gəldi və gördüyü tərəfdən başqa tərəfə keçdi. Kəfənə bürüyənə qədər bu vəziyyəti gördü. Kəfənə bürüdükdə, o şəxsin şəkliyəki ruh kəfənə geri döndü. Meyid tabut içinə qoyulduğu zaman ruhu görənlər oldu. Belə ki, saleh şəxslərin çoxundan rəvayət olundu ki, tabutda ikən, filankəs haradadır, ruh haradadır, deyə səs eşidildi. Kəfən sinə hissəsindən iki yaxud üç dəfə hərəkət etdi.

Rəbi ibn Heysəmdən (rahiməhullah) rəvayət edildi ki, bir nəfər yuyanın əlində hərəkət etmişdi. Bir dəfə də Əbu Bəkr Siddiqin (radiyallahü anh) dövründə bir ölünün tabutda danışdığı görüldü. Əbu Bəkr və Ömerin (radiyallahü anhümə) fəzilətlərindən danışır.

Ölünün bu vəziyyətini görənlər mələklər aləmini seyr edən Vəlilərdir. Allahu təala dilədiyi şəxsin gözündən və qulağından pərdəni qaldırır, o da bu halı görür və bilir.

Ölü kəfənə sarıldığı zaman ruh kənardan sinəyə yaxın gəlir. Bu zaman o ölü bağırır və inləyir. Deyir ki, mənə Rəbbimin rəhmətinə cəld aparın. Əgər mənə ehsan olunan nemətləri bilsəydiniz, mənə aparmaqda tələsərdiniz.

Əgər Cəhənnəmlə qorxudulmuşdursa, o zaman deyər ki, amandır, mənə ilahi əzabdan bir müddət verib, ağır aparın. Əgər bilsəydiniz, əlbəttə, mənə çiyinlərdə daşımazdınız. Buna görə Rəsulullah (sallallahü təala aleyhi və səlləm) bir cənazə gördükdə dərhal ayağa qalxar, qırx addım birlikdə gedər.

Səhih hədisdə bildirildi ki, Peyğəmbərimizin (sallallahü təala aleyhi və səlləm) önündən bir cənazə aparırdılar. Hörmət üçün Peyğəmbərimiz ayağa qalxdı. Əshabı-kiram (aleyhimürrıdvan) “Ya Rəsulallah, bu cənazə yəhudi cənazəsidir” dedilər. Peyğəmbərimiz (sallallahü təala aleyhi və səlləm) “Nəfs deyildirmi?” deyə

buyurdu. Yəni insan deyildirmi? Peyğəmbər Əfəndimizin belə etmələrinin səbəbi mübarək şəxsinə mələklər aləmi kəşf olunmuş, göstərilmişdir. Buna görə də cənazə gördüyü vaxt sevincli olurdu.

[“**Haləbi**”də deyilir ki, ölundən cənazə keçən şəxs, cənazə üçün ayağa qalxıb ayaqda durmamalıdır. Cənazəni daşımaq və arxasından getmək üçün qalxmaq lazımdır. Rəsulullah (sallallahü təala aleyhi və səlləm) Əfəndimizin cənazə gördüyü zaman ayağa qalxdığı, keçdikdən sonra oturduğu və siz də belə edin deyər əmr buyurduğu bildirilsə də, bu əmr qüvvədən düşmüşdür. Yəni bir müddət sonra bu əmrini dəyişdirdi. “**Məraq-ül-fələh**” və “**Dürr-ül-Muxtar**”da cənazəni görənə hörmət əlaməti olaraq ayağa qalxmasının caiz olmadığı yazılıdır.]

Ölü qəbrə qoyulduğu zaman, üstü torpaqla örtüldükdə, qəbir meyidə deyər ki, mənəm üstümdə şəhən idin, indi isə kədər-lisən. Mənəm üstümdə yeməklər yeyirdin, indi isə səni mənəm altımda qurdurlar yeyəcək. Qəbir torpaqla tam örtülənə qədər belə acı sözlər söylənəcək.

İbni Məsuddan (radiyallahü anı) rəvayət olundu ki, Ya Rəsulallah, ölü qəbrə qoyulduğu zaman, ilk qarşılaşdığı şey nədir, deyər soruşdu. Peyğəmbərimiz (sallallahü təala aleyhi və səlləm) buyurdu ki, “Ey İbni Məsud! Bunu məndən səndən başqa heç kim soruşmadı, ancaq sən soruşdun. Ölü qəbrə qoyulduğu zaman əvvəlcə bir mələk səslənir. O mələyin adı “Ruman”dır. Qəbirlərin arasına girər. Deyər ki, Ey Abdəllah! Əməlini yaz! O şəxs də deyər ki, mənəm burada nə kağızım, nə qələmim var, nə yazım? O mələk də deyər ki; Bu sözün qəbul edilmir. Sənin kəfənin kağız, tüpürcəyin mürəkkəbdır. Barmaqların qələmindir. Mələk kəfəninə bir parça kəsib ona verər. O qul dünyada hər nə qədər yazı yazmağı bilməsə də, orada savabını və günahını, sanki bir gündə işləmiş kimi yazar. Bundan sonra mələk o yazdığı kəfən parçasını büküb, o ölünün boynuna asar”. Bundan sonra Rəsulullah (sallallahü təala aleyhi və səlləm) Əfəndimiz, “Hər insanın etdiyi işləri göstərən səhifələrini biz

boynunda qıldıq” məalındakı İsrə surəsinin 13-cü ayəti-kərimə-sini oxudular.

Sonra son dərəcə qorxunc, insan şəklində iki mələk gələr. Üzləri çox qara olub, dişlərilə yeri yararlar. Başlarının tükləri yer üzünə dağılmış kimi görünür. Sözləri göy guruldaması, gözləri şimşək çaxması kimidir. Nəfəsləri də şiddətli şəkildə əsən külək kimidir. Hər birində dəmir qamçılar vardır, hansı ki, insanlar və cinlər birləşsələr, yerdən qaldıra bilməzlər. Dağlardan daha böyük və ağırdılar. Bir kərə kiməsə vursalar, mazallah, parça-parça edər. Ruh bu mələkləri gördükdə dərhal qaçar. Mələklər ölünün burnundan sinəsinə girərlər. Sinəsindən yuxarısı dirilər. Öləcəyi zamandakı halı kimi olar. Hərəkət edə bilməz. Lakin nə deyilsə, eşidər və görər. Bu mələklər ölüdən şiddətli şəkildə sual soruşarlar, əziyyəət edərək onu incidərlər. Torpaq ona su kimi olacaq, nə vaxt qımıldasa, yer açılar və bir boşluq əmələ gələr.

Bu iki mələk, “Rəbbin kimdir? Dinin nədir? Peyğəmbərin kimdir? Qiblən haradır?” deyə suallar verərlər. Allahu təala kimi müüvəffəq edər və kimin qəlbinə haqq sözü yerləşdirərsə, deyər ki, “Sizi vəkil edərək mənə kim göndərdisə, Rəbbim odur. Mənim Rəbbim Allah, Peyğəmbərim Muhəmməd əleyhissəlam, dinim İslam dinidir”. Bu şəkildə cavabı ancaq elmi ilə əmil olan xeyirli alimlər verir. .

O zaman mələklər deyər ki, “Doğru söylədi, dəlilini gətirdi, bizim əlimizdən qurtuldu”. Bundan sonra onun üzərinə qəbrini böyük bir qübbə kimi edərlər. Onun üçün sağ tərəfindən qapı açarlar. Sonra da qəbrini gözəl ətirli reyhanlarla döşəyərlər. Cənnət ətirli o meyidə gələr. Dünyada etdiyi gözəl əməlləri ən sevdiyi dostu surətində gəlib, onu əyləndirər və ona gözəl xəbərlər söyləyər. Qəbri nurla dolar. Qiyamət qopana qədər qəbrində şən və sevincli olar. O şəxsə qiyamətin qopmasından daha sevimli bir şey olmaz.

Elmi və əməli az olan, elmdən, mələkut sirlərindən xəbəri olmayan möminlərin dərəcəsi bundan aşağıdır. Onun yanına Rumandan sonra gözəl surətdə, gözəl ətirli və gözəl paltarlı əməli gələr. “Məni tanıyırsanmı?” deyər. O da, “Sən kimsən ki, Allahu təala

səni mənim bu qərib olduğum zamanda mənə ehsan etdi?” deyər. O da deyər ki, “Mən sənin saleh işlərinəm. Qorxma, məyus olma! Bir az sonra Münkər və Nəkir mələkləri gəlib sənə suallar verəcəklər. Onlardan qorxma”.

Bundan sonra sual mələklərinə deyəcəyi şeyləri öyrədərkən, Münkər və Nəkir mələkləri gələr. Onu dediyimiz şəkildə sıxışdırarlar və onu otuzdurarlar. Ona, “Mən Rəbbükə”, yəni Rəbbin kimdir, deyirlər. O da əvvəl söylədiyi kimi deyər: “Rəbbim Allahdır, Peyğəmbərim Muhəmməd əleyhissəlam, İmamım Qurani-kərim, qibləm Kəbəyi-şərif və atam İbrahim əleyhissəlamdır. Onun milləti mənim millətimdir” deyər. Onun dili heç tutulmaz. Onlar da, “Doğru söylədin” deyər, əvvəlki mələklər kimi rəftar edirlər. Lakin onun üçün sol tərəfindən Cəhənnəmdən bir qapı açarlar. Cəhənnəmin ilan, əqrəb, zəncir, qaynar su və zəqqumu, bir sözlə nə varsa hamısını görər. O şəxs bunları gördükdə çox fəryad edər.

Ona, “Qorxma, buranın dəhşəti sənə bir zərər verməz”. Bu yer sənin Cəhənnəmdəki yerindir. Allahu təala buranı sənin Cənnətdə olan yerinlə dəyişdirdi. Yat, sən səidsən” deyirlər. Sonra onun üzünə Cəhənnəm qapısı bağlanır. Aylarla, illərlə keçən zamanı bilməz, eləcə qalar.

Bir çox insanın ölərkən dili tutulur. Əgər etiqađı yanlışdırsa, [Əhli-sünnət alimlərinin bildirdiklərinə uyğun olaraq inanmadı, biddət əhlinə tabe oldusa] “Rəbbim Allahdır” deyə bilməz, başqa söz deyər. Mələklər bir kərə vururlar, qəbri atəşlə dolar, sonra sənər. Bir neçə gün sönük qalar. Sonra yenə qəbirdə onun üzərində atəş əmələ gələr. Qiyamət qopana qədər bu vəziyyət davam edər.

Bir çoxu da, “Dinim islamdır” deyə bilməz. Bu şəxslər ya şübhə edərək vəfat etmişlər, yaxud, vəfat edərkən fitnələrdən bir fitnəyə düşmüşlər. [Əhli-sünnət olmayan şəxslərin sözlərinə, yazılarına aldanmışdılar.] Bu şəxsə bir dəfə vururlar, qəbri yuxarıda deyildiyi kimi atəşlə dolar.

Bəzi şəxslər, “Əl Qurani imamı”, yəni Qurani-kərim imamıdır, deyə bilməzlər. Çünki onlar Qurani-kərimi oxuyardılar, lakin ondan nəsihət almaz və Qurani-kərimdə olan əmrlərlə əməl etməz

və qadağan etdiyi şeylərdən çəkinməzdilər. Onlarla da əvvəlkilər kimi rəftar edərlər.

Bəzi şəxslərin əməli də qorxunc şəkil alar. Onu çəkərlər, qəbrində günahları qədər əzab olunar. Bir xəbərdə deyildi ki, **“Bəzi insanların əməli hunut şəklinə çevrilər”**. Hunut, donuz balasına deyilir.

Bəziləri də, Peyğəmbərim Muhəmməd əleyhissələmdir, deyə bilməz. Çünki bu şəxslər dünyada sünnəti-nəbəviyyəni (yəni islamıyyətin əmr və qadağalarını) unutmışdular. Zəmanəyə, dəbə tabe olmuşdular. Övladlarına Qurani-kərim oxutmamış, Allahu təalanın əmrlərini, qadağalarını öyrətməmişdilər.

Bəzi şəxslər, qibləm Kəbəyi-şərifdir, deyə bilməzlər. Çünki namaz qılmaq üçün qibləyə az yönəlmiş, yaxud dəstəməzində fəsad olmuş, yaxud namazında başqa şeylərə rəğbət bəsləyib, dünya işləri ilə məşğul olub, yaxud rükusunda və səcdəsində nöqsanlıq olub, tadili-ərkana riayət etməmişlər.

Sənə Peyğəmbərimizdən (sallallahu aleyhi və səlləm) rəvayət olunan, **“Allahu təala, üzərində qəzaya qalmış namaz borcu olanların və haram paltar geyinən şəxslərin namazını qəbul etməz”** hədisi-şərifı kifayət edər. [Buradan məlum olur ki, fərz namazını qəzaya saxlayan şəxslərin sünnətləri və nafilələri qəbul olmaz.] Bəzi şəxslər, “və İbrahimü əbi”, yəni İbrahim əleyhissələm atamdır, deyə bilməz. Çünki bir gün İbrahim əleyhissələm yəhudi-dir, yaxud nasranidir deyə bir söz eşidib və bunun üçün şübhəyə düşmüşdü. [Yaxud, kafir olan Azər, İbrahim əleyhissələmin atasıdır demişdi.] Ona da əvvəlkilərə etdikləri kimi edərlər. Bunların hamısını **“İhya-ül-ulum”** kitabımızda geniş bildirdik

[Yuxarıdakı hədisi-şərif, namazını üzrsüz qılmayan və dərhal qəza etməyən şəxslərin ondan sonra qılacağı namazlarının heç birinin qəbul olmayacağını bildirir. Sonra qıldığı namazlar şərtlərinə uyğun olaraq və doğru, ixlasla qılınarsa, səhih olurlar, yəni namaz qılmaq vəzifəsini yerinə yetirmiş, bu günahlardan qurtulmuş sayılırlar. Bu namazların heç biri qəbul olmaz demək, yəni Allahu təalanın vəd etdiyi savablara qovuşa bilməz və bunların faydasını

görə bilməz deməkdir. Beş vaxt namazın sünnətləri savab qazanmaq üçün qılır. Bu şəxslərin sünnət namazları qəbul olunmayacağı üçün sünnətləri boşuna qılmış olur. Sünnət namazlarının ona faydası olmaz. Bunun üçün fərz namazı üzrsüz qılmayan şəxs bu namazı dərhal qəza etməyə niyyət etməlidir. Qılmadığı namazların miqdarı çoxdursa, sünnətləri qılarkən o vaxtın qılınmamış namazını qəza etməyə niyyət etmək lazımdır. Beləcə namazını qəza etdiyi üçün bunun böyük əzabından qurtulmuş olur. Qəzaları cəld bitirərək, sünnətlərin savabına da qovuşmağa başlayar. Üzrlə qaçırdığı fərz namazlar belə deyildir. Bu hədisi-şərif üzrsüz olaraq tənbelliklə qılınmayan namazlar üçündür. Bu xüsusda **“Səadəti-ə-bədiyyə”** kitabında qəza namazları bəhsində geniş məlumat vardır.]

DÖRDÜNCÜ FƏSİL

Facirə, yəni kafir olanlara Münkər və Nəkir mələkləri “Mən Rabbükə” dedikləri zaman, “Lə ədri”, yəni “Mən bilmirəm” deyər. Mələklər də, bilmədin və xatırlamadın, deyərlər.

Sonra onu yeddinci qat yerin altına girənə qədər dəmirdən qamçı ilə döyərlər. Sonra yer silkələnər, yenə qəbrinə çıxar. Beləcə yeddi dəfə döyərlər. Sonra da onların vəziyyəti fərqli olur. Bəzisinin əməli köpək şəklinə çevrilib, qiyamətə qədər onu dişləyər. Onlar qiyamət və islamiyyətin bildirdiyi xüsuslarda şübhə edənlərdir. Qəbirdə olanların qarşılaşdığı hallar müxtəlifdir. Ancaq biz burada çox qısa bildirdik. Bu əzabın əsl belədir ki, bir insan dünyada ən çox nədən qorxarsa, qəbirdə onunla əzab olunar.

Məsələn, bəzi insanlar yırtıcı heyvan balasından çox qorxur. İnsanların təbiətləri bunda müxtəlifdir. Allahu təaladan salamatlıq və nədamətdən əvvəl məğfirət istəyirik.

Ölmüslərdən çox vaxt rəvayət olunub, yuxuda görülüb, vəziyyətləri barədə soruşulub, cavablar alınmışdır. Onlardan birindən vəziyyəti soruşulduqda, “Bir gün dəstəmazsız namaz qılmışdım. Allahu təala mənə bir qurt göndərdi. Onunla vəziyyətim çox pisdir” dedi. [Namaz qılmayanların və qılmadığı namazları qəza etməyənlərin vəziyyətinin nə olacağını buradan anlamaq olar.]

Başqa bir nəfəri də yuxuda görüb, Allahu təalanın sənə münasibəti necə oldu, deyə soruşduqda, “Bir gün cənabətdən qüsl etməmişdim. Allahu təala atəşdən bir paltar geyindirdi. Ona görə qiyamətə qədər bir yerdən bir yerə çevrilərək mənə əzab verirlər” dedi. [Hər müsəlman ana və ata uşaqlarına qüsl almağı öyrətməlidir.]

Bir başqasını da yuxuda görüb, Allahu təala səninlə necə rəftar etdi, deyə soruşulduqda, “Məni yuyan şəxs bir tərəfdən o biri tərəfə şiddətlə çevirərkən, tənəşir taxtasındaki mismar bədənimi çızdı. Bundan çox əziyyət çəkdim” dedi. Səhər olanda yuyan şəxs-dən soruşulduqda, “İstəməyərək belə bir şey oldu” demişdi.

Bir başqası da yuxuda görülüb, vəziyyətin necədi, sən ölməmişdinmi, deyə soruşulduqda, “Bəli, mən xeyrdəyəm, lakin üstümə torpaq atılarkən, bir daş iki sümüyümü qırılmışdı. Mənə çox əziyyət verdi” dedi. Buna görə qəbrini açdılar, dediyi kimi gördülər.

Bir şəxs oğlunun yuxusuna girib, “Ey pis oğul! Atanın qəbrini düzəlt, yağış çox əziyyət verir” dedi. Onun qəbrini açdılar. Qəbrinə seldən o qədər su dolmuşdu ki, sanki arx kimi olmuşdu.

Bir ərəb rəvayət etmişdir ki, oğlumdan, Allahu təalanın sənə münasibəti necə oldu, soruşdum. “Zərərim yox idi, lakin filan fasiqin yanına dəfn olunduğumdan ona olunan əzablardan qəlbimə qorxu gəlir” dedi. Bunun kimi bir çox xəbərlərdən açıq şəkildə məlum olur ki, qəbir əhli qəbirlərində əzab çəkirlər. Onun üçün Peyğəmbərimiz (sallallahü aleyhi və səlləm) ölünün sümüklərini qırmağı qadağan etmiş və bir nəfəri qəbrin üstündə oturduğunu gördükdə, **“Ölüyə qəbirlərində əza etməyin”** və **“Dirilər evlərində əzab və əziyyəti necə hiss edirlərsə, ölü də qəbrində o şəkildə əzab və əziyyəti hiss edir”** buyurmuşdur.

Peyğəmbər əfəndimiz (sallallahü aleyhi və səlləm) validələri həzrəti Əminənin qəbrini ziyarət etdikləri zaman ağladılar. Yanlarında olanları da ağlatdılar. Buyurdular ki, **“Rəbbimdən onun üçün məğfirət tələb etməyə izn istədim, izn vermədi”**, sonra **“Qəbrini ziyarət etmək üçün izn istədim, izn verdi. Elə isə siz də qəbirləri ziyarət edin. Çünki ziyarət ölümü xatırlamağa səbəbdir”**. [Rəsulullahı mübarək anasına, atasına məğfirət üçün sonradan izn verildi. Çünki mömin idilər. Sonradan dirildilib bu ümmətdən də oldular.

Bu hədisi-şərif Rəsulullahın (sallallahü aleyhi və səlləm) möhtərəm ana və atasının mömin olduqlarına sübutdur. Çünki kafirlərin qəbrini ziyarət etmək qadağandır. Onların qəbirlərini ziyarət

etməyə izn verilməsi, kafir olmadıqlarını açıq şəkildə bildirir. Məğfirət üçün izn verilməməsinin də səbəbi var idi. Cənab Haqq Həbibinin xətri və şərəfi üçün mübarək ana-atasını daha böyük nemətə qovuşdurmaq istəyirdi. Təyin və təqdir etdiyi zamanı gəldikdə, onları dirildəcək, oğullarının Peyğəmbərlərin ən üstünü olduğunu göstərəcək, onlar da Ona iman edərək, ümməti olmaqla şərəflənəcək və səhabə kimi yüksək dərəcəyə qovuşacaqlardı.

Nişançızadə Muhəmməd ibn Əhməd əfəndinin (rahmətullahi aleyh)¹ yazdığı türkcə **“Mirat-ül-kainat”** kitabı birinci qisim, 227-ci səhifədə deyir ki:

Rəsulullahın (sallallahü aleyhi və səlləm) mübarək ana-atalarının iman edib-etmədiklərini, alimlər fərqli yazdılar. 911-ci ildə [m. 1505] vəfat edən Abdürrəhman ibn Əbi Bəkr Süyuti **“Məsəlik-ül-hunəfə”** kitabında və başqa bir çox qiymətli kitablarında beş növ xəbər bildirmişdir:

1- Onların ikisi də Rəsulullahın dinə dəvətindən, yəni bisətdən əvvəl, cahillik dövründə vəfat etmişdilər. Şafii alimlərinin hamısına və hənəfilərin çoxuna görə, bir Peyğəmbərin dinini eşitməyən bir şəxsin iman etməsi vacib olmaz. Çünki, Peyğəmbərin dinini eşitmədən əvvəl düşünərək imanı ağılı ilə tapmaq vacib deyildir. Eşitdikdən sonra Allahu təalanın var olduğunu düşünüb anlamaq, iman etmək lazım olur. Cahillik dövründə keçmiş Peyğəmbərlər unudulmuşdu. Çünki əsrlər boyu kafirlər, zalımlar idarəetməni ələ keçirərək dinləri ortadan qaldırmış, din adamlarına təzyiq, işkəncə etmiş, imanlı şəxslər azalmış, gizlənmiş, beləcə dini, imanı bilən qalmamışdı. Hər əsrdə gələn zalımlar, pis ruhlu, alçaq şəxslər bu şəkildə çalışaraq din adamlarını, din bilgilərini yox etmək üçün imanlılara qarşı amansız bir kinlə canavar kimi hücum etmişdirlər. İngilislər və kommunistlər bunlardandır. Lakin, bu zalımlardan heç biri imanı yox edə bilməmiş, özləri qəhr olaraq, çox acı, pərişan vəziyyətdə səltənətlərindən ayrılmış, zövqü-səfaya doymadan ölümün pəncəsinə düşmüş, adları lənətlə anılmış və ya unudulmuşdur.

¹ Nişançızadə 1031-ci ildə [m. 1622] vəfat etmişdir.

Allahu təala bir Peyğəmbər və ya bir alim yaradaraq iman işığı ilə yer üzünü yenidən aydınlatmışdır. Ağı olanların bundan ibrət alması, oyanması, dünyada və axirətdə rəzil olmaması üçün din düşmənlərinə aldanmaması lazımdır.

2- Cahillik dövründə yaşayanlar qiyamət günü imtahan ediləcək, orada iman edənlər, Cənnətə girəcək deyən alimlər varsa da, bu sözün zəif olduğu **“Məktubat Tərcüməsi”** kitabında 259-cu məktubun tərcüməsində açıqlanmışdır.

3- Allahu təala sevgili Peyğəmbərinin (sallallahü təala aleyhi və səlləm) mübarək ana-atasını dirilti. Oğullarına iman edib, ona ümmət olmaqla şəərəfləndilər və təkrar vəfat etdilər. İmam Süyuti (rahmətullahi aleyh) onları diriltiyini bildiren hədisi-şərif yazmışdır. “Zəif bir hədis olsa da, çox kimsələr bildirdiyi üçün qüvvətli olmuşdur. Alimlərin çoxuna görə qüvvətli hədisdir. İbadətlərin qiymətini, bir müsəlmanın üstünlüyünü bildiren zəif hədisə tabe olmaq lazımdır” buyurur.

4- Fəxrüddini Razi¹ və bir çox alimlər buyurmuşlar ki, Tövbə surəsinin 28-ci ayəsində məalən, **“Müşriklər nəcisdir”** buyuruldu. Yəni bütün kafirlər mürdərdir. Halbuki, Rəsulullah (sallallahü təala aleyhi və səlləm) **“Mən hər zamanda təmiz atalardan təmiz analara keçərək gəldim”** buyurdu.

Başqa bir hədisi-şərifdə, **“Hər əsrdə o dövrün insanların ən xeyirlilərindən gətirildim”** buyuruldu. Kafirə xeyri demək isə caiz deyildir. Hələ Şuəra surəsinin 209-cu ayəsində məalən, **“Səni səcdə edənlərdən keçirir”** buyuruldu. Buradan bütün atalarının, analarının mömin olduqları məlum olur. İbrahim əleyhissələmin atası deyilən Azərin kafir olduğu Qurani-kərimdə bildirilsə də, Abdullah ibni Abbas və İmam Mücahid, “Azər İbrahim əleyhissələmin əmisi idi” dedilər. Ərəbistanda əmiyə ata deyilir. Hədisi-şərifdə buyuruldu ki, **“Cəhənnəmdə ən yüngül əzab Əbu Talibin əzabıdır”**. Əbu Talibin əzabı əzabların ən yüngülü olduqda, Rəsulullahın mübarək ana-atası Cəhənnəmdə olsaydı, əzabın ən yüngülü

1 Fəxrüddini Razi 606-cı ildə [m. 1209] Hiraatda vəfat etmişdir.

bu ikisinin əzabı olardı. Bu hədisi-şərif də bu baxımdan ikisinin də mömin olduğunu göstərir.

5- Alimlərdən çoxu bu məsələdə ədəbə, hörmətə zidd danışıl-mamasını, işin doğrusunu Allahu təala bilir, deyib susulmasını uy-ğun görmüşdür. Şeyx-ül-islam əllamə Əhməd ibni Kəmal Paşa da **“Əbəveyn”** risaləsinin sonunda buyurur ki, **“Ölüləri pisləyərək diriləri incitməyin!”** hədisi-şərifini və Tövbə surəsinin **“Rəsululla-hı incidənlərə Allah lənət etsin”** məalindəki 62-ci ayəti-kərimə-sinə görə, **“Rəsulullahın atası Cəhənnəmdədir”** deyən şəxs məlun-dur. **“Mirat-ül-kainat”**ın yazısı tamamlandı]

Peyğəmbərimiz əleyhissəlam bir qəbrin yanında durduqları zaman, **“Dünya və axirət salamatlığı müsəlmanlardan və mö-minlərdən bu qəbirdə olanlara olsun. Biz inşəallah sizə lahiq olarıq [qovuşarıq]. Siz bizdən əvvəl köçdünüz. Biz də sizə tabe olub, sonradan çatarıq. Ya Rəbb, bizi və onları məğfirət et və əfvilə günahlarımızdan keç”** buyururdu. Peyğəmbər əfəndimiz (sallallahü aleyhi və səlləm) mübarək zövcələrinə də (radiyalla-hü təala anhönnə) qəbir ziyarətində bu kəlamı (duanı) söyləməsini əmr edərdi.

Salehi-Müzəni (rahiməhullah) buyurdu ki, bəzi uləmadan, **“Qəbirstanda namaz qılmaq niyə qadağan edildi?”** deyə soruşdum. Bu haqda hədisi-şərif varid oldu ki, **“Siz qəbirlər arasında na-maz qılmayın. Çünki bu sonu olmayan həsrətdir”**. Yəni peşman olarsınız hədisi-şərifini oxudular. [İsmayıl Müzəni, İmam Şafinin tələbəsi idi. 264-cü [m. 878] ildə Misirdə vəfat etdi.]

Bunun üçündür ki, nəcəsət olan yerlərdə, məsələn, qəbirstanda və hamamda namaz qılmaq məkruhdur. Bir şəxsdən rəvayət olun-du. Dedi ki, bir gün qəbirlər arasında namaza durdum. Günəşin hərarəti çox şiddətli idi. Qəflətən, atama bənzər bir nəfəri qəbrinin üstündə oturmuş gördüm. Qorxaraq namazın səcdəsini səhv etdim. Eşitdim ki, **“Yer üzünün genişliyi sənə dar gəldi ki, burda namaz qılırsan? Namazınla bizə əziyyət verirsən”** dedi.

Rəsulullah (sallallahü aleyhi və səlləm) bir yetimə rast gəldi. Atasının qəbrinin başında yüksək səslə ağlayırdı. O yetimə mər-

həmət edərək özləri də ağladılar. Buyurdular ki, **“Ölü, əlbəttə, yaxınlarının bağıraraq ağlaması səbəbilə əzab olunar. Yəni hüzn və pislik gələr”**.

Necə ölümlər vardır ki, yuxuda görülüb, soruşan şəxsə, vəziyyətim çox pisdir. Filan və filankəsdən əziyyət çəkirəm. Onların çox ağlayıb, fəryad və fəğanı mənə əza edir, deyə xəbər verdikləri olmuşdur. Lakin zındıqlar [küt ağıllarına tabe olaraq] bunu inkar edirlər.

Rəsulullah (sallallahü aleyhi və səlləm) əfəndimiz: **“Sizdən biriniz dünyada tanıdığımız bir ölmüş şəxsin qəbrinə gedib, salam verdikdə, o mömin sizi tanıyır və salamınıza cavab verir”** buyurdu.

Yenə bunun kimi Peyğəmbərimiz (sallallahü təala aleyhi və səlləm) bir cənazə dəfnindən gəldikdə, **“Ölü ayaqların səsini eşidir və eşidirəm, eşidirəm, deyərək kədərləndiyini bildirir”** buyurdu.

Fiqh alimlərindən (rahimə-hümullahü təala) rəvayət olundu ki, bir şəxs vəsiyyət etmədən vəfat etmişdi. Sonra, gecə övladlarının yuxusuna girib, “Filan və filankəsə bu qədər əkin verin. Filankəsdən əmanət aldığım kitabını verin” dedi. Sabah olan kimi hər biri digərinə gördükləri yuxunu danışdılar. Əkini verdilər, lakin kitabı axtardılar, tapa bilmədilər. Buna təəccüb etdilər. Bir müddət sonra evin bir küncündən tapdılar.

Bir nəfərdən rəvayət olundu ki, atam bizim üçün bir tərbiyəçi təyin etmişdi. Bizə evdə yazı yazmağı öyrədirdi. Bu şəxs vəfat etdi. Altı gün sonra qəbrinə getdik. Allahu təalanın əmrini düşünürdük. Oradan əncir satan bir nəfər keçirdi. Bir qab əncir aldığımızda, orda yedik. Saplarını da ora atdıq. O gecə bizim ustamız atamızın yuxusuna girib, vəziyyətin necədir, deyə atam soruşduqda, yaxşıyam, mən də xeyr üzrəyəm. Lakin övladların qəbrimi məzbələ, yəni zibilliyə çevirdilər və pis sözlər söylədilər. Atam bizdən soruşdu, biz də, “Sübhənəllah, bizi dünyada tərbiyə etdiyi kimi, axirətə getdikdən sonra yenə tərbiyə edir” dedik. Bunun kimi şeylər haqqında nəql edənlər çoxdur. Lakin bu qədər söz və nəsihəti yetərli gördüm ki, az sözdən çox ibrət alınsın.

BEŞİNCİ FƏSİL

Qəbirdə ölümlər dörd vəziyyətdə olur. Bəzisi dabanı üstündə oturub, gözü dağılmış, bədəni şişmiş, cismi torpaq olana qədər bu vəziyyətdə qalır. Sonra ruhu dünya səmasından başqa mələkut aləmini dolaşır.

Bəzisinə cənab Haqq yuxu verir. Birinci sura qədər nə olduğunu bilməz. Birinci surda oyanar, sonra yenə ölür.

Bəzisi qəbrində iki ay, yaxud üç aya qədər qalır. Sonra ruhu bir Cənnət quşu üzərinə minər, quş onu Cənnətə qədər aparar. Bunları bildirən hədisi-şəriflər səhihdir. İslamiyyətin sahibi (sallallahü aleyhi və səlləm) buyurdu ki: **“Möminin ruhu quşla birlikdədir və Cənnət ağaclarından birinə asılmış qalar”**.

Buna bənzər şəhidlərin ruhlarından soruşulduqda, **“Şəhidlərin ruhları yaşıl quşların qursaqlarında Cənnət ağaclarına asılı dururlar”** buyurdu.

Bəzi insanlar istədikləri zaman olduqları yerlərdən yüksələrlər. Bəziləri də sur üflənənə qədər orada qalarlar.

Dördüncü növ – Ənbiya və Övliyaya məxsusdur. Onların bəzisi qiyamətə qədər uçar və çoxu gecə görünər. Mən inanıram ki, Əbu Bəkri Siddiq və Ömər-ül-Faruq (radıyallahü təala anhümə) onlardandır.

Rəsulullah (sallallahü aleyhi və səlləm) üç aləmi, “Aləmi-nasut, Aləmi-mələkut, Aləmi-cəbərut” dolaşmaqda sərbəstdir. Buna açıqlama və işarə üçün bir gün Peyğəmbərimiz (sallallahü aleyhi və səlləm) əfəndimiz, **“Allahu təala məni üçdən artıq yer üzündə saxlamamasını kərəmindən rica edirəm”** buyurdu. Həqiqətən üç onluq, yəni otuz olduqda, həzrəti Əli Rəsulullahın vəfatından otuz il sonra [41-ci ildə] şəhid oldu, həzrəti Peyğəm-

bər yerin əhalisinə hirsləndi. Mübarək ruhu tamamilə səmaya yüksəldi.

Onu bəzi salehlər yuxuda gördü¹. Bir nəfər buyurdu ki: “Ya Rəsulallah, atam, anam sənə fəda olsun! Ümmətinin fitnələrini görmürsünüzmü?” Həzrəti Peyğəmbər (sallallahü aleyhi və səlləm), “**Allahu təala fitnələrini artıracaq. Həzrəti Hüseyini də şəhid etdilər. Mənim hörmətimi mühafizə etmədilər**” buyurdu. Daha çox desələr də, digərlərinə rəvayət edən şübhələri olduğu üçün tərک olundu.

Onlardan bəzisi (İbrahim əleyhissəlam kimi) yeddinci qat səmanı seçər və orada olurlar. Peyğəmbərimiz əleyhissəlam Mərac gecəsi İbrahim əleyhissəlamın yanına getdi. Gördü ki, Beyti-məmurə belini söykəyib, oradan müsəlmanların övladlarına şiddətli nəzərlə baxır.

İsa əleyhissəlam da beşinci qat göydedir. Hər göydə Rəsullar və Nəbilər (əleyhimüssəlam) vardır ki, oradan çıxmaqlar və getməzlər. Qiyamətə qədər orada qalacaqlar. Onlardan istədiyi yerə getməkdə müstəqil olanları ancaq həzrəti İbrahim, həzrəti Musa və həzrəti İsa əleyhimüssəlamla həzrəti Muhəmməd Mustafa (sallallahü aleyhi və səlləm)dir. Onlar üç aləmdə istədikləri yerə gedə bilərlər.

Öyliyəyi-kiramdan bəziləri qiyamət gününə qədər qalarlar. Belə ki, Bəyazidi Bistaminin (rahiməhullahü təala) Ərşi-ala altındaki süfrədən yemək yedikləri rəvayət olundu.

Beləcə qəbirdə olanların vəziyyəti bu dörd şəkildədir. Yəni əzab, rəhmət, təhqir və ikram olunurlar.

Övliyəyi-kiramdan (rahiməhümullahü təala) çox kimsə vardır ki, ölüm halında olan bir şəxsə diqqətlə baxarlar. O şəxsə geniş mənzillər daralar, çox vaxt da genişlənər. Bu halı görürlər və xəbər verirlər. Mən bu cinsdən xəbər verəni gördüm.

¹ Çünki şeytan hər şeyin surətinə girə bilər, lakin Ənbiyə surətinə girə bilməz. Bunun üçün Peyğəmbərimiz əleyhissəlam yuxuda görüldükdə, əlbəttə, səhih və doğru olur. Buna görə də bu yuxular bizə dəlil olur.

Bəzi dostlarımı gördüm ki, qəlb gözündən pərdə qaldırılıb, ölmüş olan övladının evinə girdiyini gördü. Bu batını (gizli) faydalar, ikramlar, ancaq kərim, yaxud nəсіб, mübarək şəxslər üçündür.

Qəbirdə olanların bəzisi Cümə ilə bayramı bilirlər. Dünyadan bir şəxs çıxan kimi onun ətrafına toplanırlar və onu tanıyırlar. Kimisi xanımından, kimisi də atasından, hər biri özünə aid olan şeylərdən soruşurlar.

Çox ölümlər vardır ki, bildiyi şəxslərdən daha əvvəl ölmüş olan biri ilə qarşılaşmaz. Çünki onun dünyada ikən özündə olan şey ölüm zamanı getmişdir. Bunun üçündür ki, bəzisi yəhudi, bəzisi nasrani olub ölərək onların içinə gedər. Bir şəxs dünyadan çıxıb ölümlərin yanına gedən kimi ölümlər ona dünyadakı qonşularından soruşurlar və “filankəs haradadır” deyər, “o çoxdan ölüb” deyər. “Biz onu görmədik, bəlkə Haviyə Cəhənnəminə getmişdir” deyərlər.

Bir nəfər yuxuda görülüb, “Allahu təala səninlə necə rəftar etdi?” deyə soruşulduqda, beş dostunun adını çəkərək “Mən və filankəslər hamımız xeyr və nemətlərə qovuşduq” deyər.

Halbuki, onu dostları ilə birlikdə xaricilər, yəni yezidi deyilən azğınlar öldürmüşdü. Qonşusunu xəbər aldıqda, biz onu görmədik, dedi. Halbuki, o şəxs özünü dənizə atıb boğularaq ölmüşdü. And içərək dedi ki, “Vallahi mən onu intihar edənlərlə, yəni özünü öldürənlərlə birlikdə olduğumu zənn edirəm”.

Rəsulullah (sallallahü aleyhi və səlləm) buyurdu ki: **“Bir şəxs özünü bir dəmir parçası ilə öldürərsə, qiyamət günü əlində o dəmir parçası ilə qarnına vuraraq gələr. Cəhənnəmdə əbədi qalar. Həmçinin bir şəxs özünü dağdan atıb öldürərsə, özünü Cəhənnəm atəşinə atar”.**

Bir qadın da intihar edərsə, onun acısını sur üfürülənə qədər hiss edər. [Bu hədisi-şərif, dünyada sıxıntıdan qurtulub rahata qovuşmaq üçün intihar edənlər üçündür. Çünki belə düşünmək axirət əzabını inkar etmək sayılır ki, küfrdür. Aqlını itirərək intihar edən və ya dərhal ölməyib tövbə edən isə kafir olmaz.] Səhih

xəbərdə bizə gəldi ki, Adəm əleyhissəlam Musa əleyhissəlamla görüşdü. Musa əleyhissəlam ona dedi ki: “Sən o şəxsən ki, Allahu təala səni qüdrətilə yaratdı və sənə ruh verdi. Səni Cənnətinə qoydu. Niyə Ona üsyan etdin?”. Adəm əleyhissəlam dedi ki: “Ya Musa, Allahu təala səninlə danışdı və sənə Tövrəti endirdi. Tövrətdə görmədinmi ki, “Adəmdən Rəbbinə qarşı zəllə sadir oldu”. Musa əleyhissəlam, “Bəli, gördüm” dedi. Həzrəti Adəm, “Mən bunu işləmədən neçə il əvvəl təqdir olunmuşdu” soruşduqda, Musa əleyhissəlam, “Sən işləmədən əlli min il əvvəl təqdir olundu” dedikdə, yenə həzrəti Adəm: “Elə isə ya Musa, işləmədən əlli min il əvvəl təqdir olunan bir günahla məni ayıblayıb qınayırsan” dedi.

[Onların bu danışmaları **“Səadəti-Əbədiyyə”** kitabının ikinci qisim, 50-ci maddəsində daha geniş yazılmışdır. Adəm əleyhissəlam bu cavabının “Bu işin edilməsini iradə və ixtiyar edəcəyimi Allahu təala əzəldə bildiyi, Tövrətdə oxuduğun halda və bu işdən meydana gələcək necə faydaları bildiyin halda məni ayıblamaq sənə yaraşmaz” demək olduğu **“Səadəti-Əbədiyyə”**də geniş yazılmışdır.]

Səhih olan hədisi-şərifdə xəbər verildi ki, Rəsulullah (sallallahü aleyhi və səlləm) Merac gecəsi Peyğəmbərlərlə (aleyhimüsaləvətü vəttəslimat) iki rəkat namaz qıldı. Harun əleyhissəlama salam verdi. Harun əleyhissəlam da həzrəti Peyğəmbərə və ümmətinə rəhmətlə dua etdi.

İdris əleyhissəlam da salam verib, o da Peyğəmbərimizə (aleyhissaləvətü vəssəlam) və ümmətinə rəhmətlə dua etdi. Halbuki Harun əleyhissəlam Peyğəmbərimizin (sallallahü aleyhi və səlləm) peyğəmbərliyi bildirilmədən əvvəl vəfat etmişdi.

Mübarək ruhu göründü. Bu həyat, ruhani həyatdır.

Bu dünya həyatından sonra üçüncü bir həyat daha vardır. Birinci həyat, yəni dirilmək, Allahu təala Adəm əleyhissəlamın belindən çıxarıb şəhadət etdirdiyi və **“Mən sizin rəbbiniz deyiləmmi?”** buyurduğu vaxt, “Bəli, biz qəbul etdik. Sən bizim rəbbimizsən, Ya Rəbb” dedikləri zamandır. Dünya həyatına

etibar olunmaz. Çünki bu həyat insanın nemətlənməsinə vəsitə olub, keçici və gedici.

Peyğəmbərimiz (sallallahü aleyhi və səlləm), **“İnsanlar yuxudadır, öldükləri zaman oyanacaqlar”** buyurdu.

Bu hədisi-şərif üçüncü həyatı, yəni qəbir həyatını bildirir.

Qəbir həyatındakı hallar, ölümlərin həqiqətləri, sifətləri zahir olduğu vaxtdakı hallardır. Ölünün bəzisi yerində qalır, bəzisi gəzir, bəzisi döyülür, bəzisinə də şiddətli əzab edilir. Bunun doğru olmasına dəlil Mömin surəsinin, **“Nar, füccar üzərinə səhər axşam ərz olunur. Qiyamət günündə də, Cəhənnəmdə vəzifəli olan mələklərə, Firona tabe olanları əzabın ən şiddətli yerinə atın”** məalindəki 46-cı ayəti-kəriməsidir.

ALTINCI FƏSİL

Allahu təala Sur üfürüldükdən sonra qiyamətin qopmasını murad buyurduğu zaman, dağlar uçar, buludlar kimi hərəkət etməyə başlayar. Dənizlərin bəzisi bəzisinə daşar. Günəşin nuru get-gedə qap-qara olar. Dağlar toz halına dönər. Aləmlər bir-birinə girər. Ulduzlar qopub dağılmış incilər kimi dağılar. Göylər gül yağı kimi əriyər və dəyirman kimi dövr edər, şiddətli şəkildə hərəkət edər. Bəzən bir yerə yığılar, bəzən də dümdüz olar. Allahu təala göylərin parça-parça olmasını əmr edər. Yeddi qat yerdə, yeddi qat göydə və kürsində diri olan kimsə qalmaz. Hər canlı ölmüş və əgər ruhanidirsə ruhu getmiş olar. Hər növ canlı ölər. Yerdə daş daş üstə qalmaz. Göylərdə heç bir canlı qalmaz.

Allahu təala ilahlıq məqamında təcəlli edib, yeddi qat göyləri sağ qüdrəti daxilinə və yeddi qat yeri sol qüdrəti daxilinə alıb deyər ki: **“Ey alçaq dünya! Sənin içində rəblik davası edənlər və axmaqların rəbb tadınıqları acizlər haradadır və sənin gözəl və lətif görünərək aldatdığıın və axirəti unutturduğun şəxslər haradadır?”** Bundan sonra qəhri, yoxedici qüvvəti və hikməti ilə iftixar edər. Sonra Məmin surəsində bildirildiyi kimi məələn, **“Mülk kimindir?”** deyər. Heç kim cavab verməz. Qəhhar olan Allahu təala Özü məələn, **“Vahid və Qəhhar olan cənab Allahındır”** buyurur.

Bundan sonra əvvəlkindən daha böyük bir iradə və ilahi qüdrət zahir olur. Sonra məələn, **“Mən azımüşşan, Məliki-dəyyanam [Yəni qiyamət gününün tək hakimi və sahibiyəm]. Mənim verdiyim ruzini yeyib, Mənə ortağ qoşanlar və Məndən qeyrisinə, bützlərə ibadət edənlər haradadırlar? Mənim verdiyim ruzi ilə qüvvətlənib Mənə üsyan edən cəbbar və zalımlar harada-**

dırlar? Təkəbbür edənlər və öyünənlər haradadırlar? İndi isə mülk kimindir?” buyurur. Bu suala cavab verəcək heç kim olmaz. Haqq sübhanəhu və təala murad etdiyi qədər gözləyər, səssizlik çökər və o zaman Ərşi-alədən məqamı-əhadiyyətə qədər düşünən və görünən bir canlı olmaz. Çünki cənab Haqq huri və qılmanın da Cənnətlərində ruhlarını saxlamışdır.

Bundan sonra Allahu təala, Cəhənnəmin dərəkə və çuxurlarından olan Saqardan bir qapı açar. Oradan od fişqırar. Elə bu od hər şeyi yandırdığı kimi, on dörd dənizi qurudub, yer üzünü qapqara edir və göyləri sarı zeytun yağı, yaxud ərimiş mis kimi bir vəziyyətə gətirir. Sonra atəşin şiddəti göylərə yaxın olduğu zaman Allahu təala elə bir dəhşətlə qarşısını alar ki, tamamilə sönər. Atəşdən heç əsər-ələmət qalmaz.

Bundan sonra Allahu təala Ərşi-alənin xəzinələrindən birini açar hansı ki, onda həyat dənizi vardır. Bu dəniz Allahu təalanın əmri ilə yer üzünə şiddətli yağış yağdırar. Yağış o qədər davam edir ki, yer üzünü bürüyüb, qırx arşın hündürlüyündə yüksələr. O zaman torpaq olmuş insanlar və heyvanlar ot kimi bitərlər. Belə ki, hədisi-şərifdə buyuruldu ki: **“İnsan büzdüm sümüyündən yaradılmışdır. Sonra yenə ondan yaradılacaqdır”**. Digər bir hədisi-şərifdə, **“İnsanın hər yeri məhv olub çürüyür. Lakin büzdüm sümüyü çürüməz. İnsan ondan çıxar, yenə ondan əmələ gəlir”** buyuruldu. [Büzdüm sümüyü onurğanın ən sonuncu sümüyüdür.] Noxud boyda sümükdür, hansı ki, içində ilik yoxdur.

Canlılar və bütün parçaları qəbirlərində yaşıl ot kimi bitər. Hər biri o sümükdən əmələ gəlir. Bəziləri bəzilərinə girmiş tor hörüyü kimi dolaşacaq, birinin başı digərinin çiyində, o birinin əli digərinin belində olaraq insan çoxluğundan dolaşmaq olacaqlar. Allahu təala Qaf surəsinin dördüncü ayəsində mələk, **“Həqiqətən, Biz bilirik ki, dünya onlardan birini əksik etməz. Çünki Bizim qatımızda məhfuz kitab vardır. Yəni Biz yaratdıqlarımızın hamısını bilirik”** buyurur.

Bu dirilmə hadisəsi bitdikdə, uşaq, qoca, orta yaşda olanlar olduğu kimi dirilərlər.

Cavanlar yenə cavan yaşda olurlar. Yəni Fəna aləmi olan dünyadan Bəqa aləmi olan axirətə keçdikləri zaman, yəni ölərkən nə vəziyyətdə idilərsə, yenə o surətdə diriləcəklər. Allahu təala Ərşi-alənin altında bir lətif külək əsdirəcək. Bu külək yer üzünü başdan başa bürüyəcək və yer üzünü toz kimi incə qum kimi olacaq.

Bundan sonra Allahu təala İsrafil əleyhissəlamı dirildər. Qüds şəhərindəki mübarək daşdan sur üfurlər. Sur, nurdan buyuz kimi bir məxluq olan on dörd parçadan ibarətdir. Bir parçasında quruda olan heyvanların miqdarı qədər dəliklər vardır. Quruda olan heyvanatın ruhları onlardan çıxar. Arı səsi kimi səslər gələr. Yerlə göy arasını bürüyər. Sonra hər bir ruh öz cəsədlərinə gedər. Haqq sübhənəhu və təala onlara öz cəsədlərini ilham edər. Hətta dağlarda ölmüş vəhşi heyvanların və quşların yedikləri insanların ruhları öz cəsədlərini tapar. Belə ki, Allahu təala Zümər surəsinin 62-ci ayəsində məalən, **“Qiyamətin yox edici surundan sonra, ikinci bir sur üflənəcək. Bu səsə bütün bəşəriyyət tabe olacaq. Bu əmrlə qalxıb hazır olacaqlar”** buyurur.

İnsanlar qəbirlərindən və yanıb kül olduqları, çürüdükləri yerlərdən qalxdıqları zaman görəcəklər ki, dağlar pambıq kimi olub, dənizlər susuz qalmış, yerdə isə nə yüksəklik, nə də əyri-lik var. Yer üzünü dümdüz olub, bir kağız vərəği kimi görünər. Bu zaman insanlar qəbirləri üzərinə çılpaq vəziyyətdə oturub, hər tərəfə heyrət və düşüncəli bir şəkildə baxırlar. Belə ki, həzrəti Peyğəmbər (sallallahü aleyhi və səlləm) səhih olan hədisdə: **“İnsanlar hər biri paltarsız, hamısı çılpaq və sünnətsiz olduqları vəziyyətdə həşr olunurlar”** buyurur. Lakin qürbətdə paltarsız vəfat edənlərə Cənnətdən paltar gətirilər və geydirilər. Şəhidlərin və sünnəti-səniyyəyə [yəni əhkamı-islamiyyətə] riayət edənlərin iynə dəliyi qədər paltarsız yeri qalmaz. Çünki Peyğəmbərimiz (sallallahü aleyhi və səlləm): **“Ey ümmətim və Əshabım! Siz ölümlərinizin kəfəninə mübaliğə edin. Çünki mənim ümmətim kəfənləri ilə həşr olunacaqlar. Halbuki digər ümmətlər çılpaq olurlar”** buyurdu. Bu hədisi-şərif Əbu Süfyan (radıyallahü anh) rəvayət etmişdir. Yenə Peyğəmbərimiz (sallallahü aleyhi

və səlləm) buyurmuşdur ki: **“Ölülər kəfənləri ilə həşr olunacaqlar”**.

Bir xəstənin ölüm halına gəldikdə, mənə filan paltarımı geyindirin, dediyini eşitdim. İstədiyini geyindirmədilər, üzərində qısa bir köynəklə vəfat etdi. Başqa kəfən də tapılmadı. Bir neçə gün sonra yuxuda görüldü, qəmli idi. “Sənə nə oldu?” deyə soruşduqda, “Məni istədiyim paltardan məhrum etdiniz. Məni bu qısa köynəklə həşr olunmağa tərək etdiniz” dedi.

YEDDİNCİ FƏSİL

BU FƏSİL İKİ ÜFÜRMƏ ARASINDAKI GÖZLƏMƏ HAQQINDADIR

Birinci üfurmədə olan ölüm ikinci ölümdür. Çünki bu ölüm batini hisləri də aparar, yox edər. Birinci ölüm isə sadəcə [danışma, eşitmə, dad bilmə kimi] zahiri hisləri aparır. O zaman bəzi cəsədlər hərəkət edərdi. [Peyğəmbərlərin qəbirlərində namaz qıldığını bildirən hədisi-şərif bunun açıq sübutudur. Buna yanlış etiqadlı şəxslər inanmır.] İkinci ölümdən sonra isə namaz qıla, oruc tuta və ibadət edə bilməzlər. Allahu təala bir yerə mələk qoysa, əlbəttə, orada durardı. Çünki mələk də aləmində olmağa can atır. Nəfs [yəni ruh] bəsitdir. Əgər cəsəddə olarsa, hiss etməyə və hərəkətə səbəb olur. Alimlər bu iki üfurmə arasındakı ölüm zamanının müddətində ixtilaf etdilər. Çox alimlərə görə 40 ildir.

Elm və mərifətdə kamil olduğuna inandığım bir şəxs xəbər verib, bunu Allahdan başqa heç kim bilməz, bu ilahi sirlərdəndir, dedi. Yenə mənə dedi ki, **“İllə mən şə Allah”** ayəti-kəriməsindəki istisna xüsusən Allahu təaladır. Mən də cavabında dedim ki, Həzrəti Peyğəmbər əleyhissəlamın, **“Qiyamət günündə ilk mənim qəbrim açılacaq. O zaman qardaşım Musa əleyhissəlamı Ərşi-alənin ayağına yapışmış halda görərəm. Məndən əvvəlmi dirildi və ya Allahu təalanın istisna etdiyi şəxslərdəndirmi, bilmirəm”** hədisi-şərifinin mənası nədir?

Bizim anladığımıza görə, əgər cisimsiz olub, Musa əleyhissəlamın ruhu cisim olaraq görülmüşdürsə, bu hədisi-şərifdən xaric olmaz və həzrəti Peyğəmbərin (sallallahü təala aleyhi və səlləm)

istisnasından sonra əmri-fəzada, yəni dəhşət və qorxu zamanında olarsa yenə belədir. Çünki hər canlı o zaman qorxu və fəzadadır. Yəni birinci sur üfürüldüyü zaman insanı qorxu basar və dərhal vəfat edər. İkinci üfürülməyə qədər o halda davam edər. O zaman məxluqatda cəsədlə, cüssələ heç bir şey qalmaz. Həzrəti Fəxri-ələm üçün yerin yarılməsi zamanı bu zamandır.

Belə ki, Qaab-ül-ahbar (rahmətullahi aleyh) həzrəti Ömər (radiyallahü anhu) məclisində bu məqamın qorxu və şiddətdən xəbər verdiyi zaman dedi ki: “Ya Xəttab oğlu! O vaxt yetmiş Peyğəmbərin əməlini etmiş olsan da, zənn edirəm ki, sən qurtula bilməzsən. Bu məşəqqət və fəryaddan Allahu təalanın müstəsna şəxsləri qurtular. Onlar da dördüncü qat səmada olan şəxslərdir”. Şübhəsiz Musa əleyhissəlam onlardandır. Allahu təalanın müstəsna buyurması, **“Bu gün mülk kimindir”** ilahi sualının bəyanından əvvəldir.

Əgər əmr olunduğu vaxt kimsə olsaydı, Allahu təalanın **“Limən-il-mülk-ül-yəvm”** sualına cavab verib, mütləq ki, “Ey Vahid, ey Qəhhar olan Allahım, əlbəttə, Sənindir” deyərdi.

SƏKKİZİNCİ FƏSİL

Hər kəs qəbrinin üstünə çıxıb, bəzisi çılpaq, bəzisi qara, bəzisi ağ paltarda, bəzisi də nur saçan bir halda oturur. Hər biri başlarını əymiş vəziyyətdə, nə edəcəyini bilməyərək, min il eləcə dururlar. Sonra məğribdən bir atəş peyda olar, hansı ki, onun gurultusu ilə xalq məhşərə axın edər. Bu vaxt hər məxluq dəhşətə düşər. İnsan, cin, yaxud vəhşi heyvanlardan olsun, hər birinə öz əməli, qalx məhşərə get, deyər.

Əməli gözəl olan şəxslərin əməli uzunqulaq, bəzisinin də qatır surətində görünər. Əməl sahibini üstünə mindirib məhşərə aparar. Bəzisinin də əməli, qoç şəkildə görünər, hansı ki, bəzən əməl sahibini üzərinə mindirər, bəzən də düşürər. O zamankı qaranlığın içərisində, hər möminin önündən və sağ tərəfindən hər tərəfi aydınladan bir nuru olacaq.

Sol tərəflərində nur olmur. Bəlkə qaranlıqda heç kim heç nəyi görə bilməz. O qaranlıqda kafirlər heyrət içində qalacaqlar. İmanlarında şəkk və şübhə edənlər [və bidət əhli, məzhəbsizlər] çaşacaqlar. Əhli-sünnət alimlərinin (rahmətullahi aleyhim əcmain) bildirdiklərinə uyğun, doğru inanmış [Sünni] möminlər isə onların zülmət və tərəddüdlərinə baxıb, Allahu təalanın onlara hidayət nuru verdiyinə həmd edəcəklər. Çünki Cənab Haqq möminlər üçün əzab görün şəqilərin vəziyyətlərini meydana çıxaracaq ki, bunda bəzi faydalar vardır. Belə ki, Cənnət əhli və Cəhənnəm əhli nə etmişlərsə, hamısı bəlli olacaq. Onun üçün Allahu təala məalən, **“Yoldaşına baxdı, onu Cəhənnəm atəşində gördü”** buyurdu. Əraf surəsinin 47-ci ayəsində də məalən: **“Cəhənnəm əhlinə baxdıqları zaman Cənnət əhli: Ey Rəbbimiz! Bizi zalım qövmlərə qatma”** buyurdu. Çünki dörd şey vardır ki, qədrini, qiymətini ancaq dörd şəxs bilər:

Həyatın qədrini ancaq ölü, nemətin qədrini əzab çəkən, sərvətin qədrini yoxsul bilər. (Burada dördüncüsü yazılmamış. Lakin, Cənnət əhlinin qədrini Cəhənnəm əhli bilər, deməkdir).

Bəzisinin nuru iki ayağında və barmaqlarının ucunda görünür. Bəzisinin nuru gah parlayar, gah sönür. Onların nurları imanları qədərdir. Qəbirlərindən qalxdıqları zaman hərəkətləri də əməllərinin miqdarı qədərdir.

Səhih olan bir hədisi-şərifdə Peyğəmbər əfəndimizə (sallallahü aleyhi və səlləm), “Ya Rəsulallah! Biz necə həşr olunacağıq?” sual verdikdə, cavab olaraq, **“İki nəfər bir dəvə üstündə, beş nəfər və on nəfər bir dəvə üstündə həşr olunarsınız”** buyurdu.

Allahu təala bilir, bu hədisi-şərifin mənası; “Bir qövüm islamda bir-birinə yardım etsələr, dini, imanı, halalı, haramı bir-birlərinə öyrətsələr, Allahu təala onlara rəhmət edər. Onların əməlindən dəvə yaradar, onun üstünə minərlər. Beləcə həşr olunarlar” deməkdir. Bu isə əməlin zəif olmasındandır. Çünki onların öz əməlləri bir dəvə olmadığına görə, ancaq bir neçəsinin əməli bir dəvə olub və o dəvəyə müştərək minərlər.

Bunlar o şəxslərə bənzəyərlər ki, səfərə çıxıblar. Lakin heç kimin bir heyvanı satın almağa vaxtı olmadığından heyvan alıb gedəcəkləri yerə gedə bilmirlər. Onlardan iki və ya üç nəfər bir heyvan alıb yolda ona müştərək minirlər. Bu yolda bəzən bir dəvəyə on nəfər minər. Bu acizlik əməllərindəndir. Bunun mənası odur ki, mal verməkdə əlini qısmadır, yəni xəsis olmaqdır. Buna baxmayaraq salamatlığa çıxarlar. Elə isə, elə bir əməl işlə ki, o əməl səbəbilə Allahu təala sənə minik heyvanı nəsis etsin.

Bunu yaxşı bilmək lazımdır ki, bu şəxslər axirət ticarətində fayda görüb, qazanc əldə edənlərdir. Beləliklə də Allahu təaladan qorxanlar, Allahu təalanın dinini yayanlar, minənlərdir. Ona görə də Allahu təala Məryəm surəsinin 85-ci ayəsində mələn, **“Allahu təaladan qorxanlar o gün Rəblərinin nemətlərinə müştərək olaraq gedərlər”** buyurdu.

Peyğəmbərimiz (sallallahü aleyhi və səlləm) Əshabına buyurdular ki: **“Bəni-İsraildə bir nəfər var idi. Çox xeyir işlər görər-**

di. Hətta o şəxs sizinlə həşr olunacaq”. Əshabı-kiram dedilər ki: “Ya Rəsulallah! Bu şəxs nə xeyir iş görərdi?” Rəsulullah (sallallahü aleyhi və səlləm) buyurdu ki: “Ona atasından çox mal qalmışdı. Onunla bir bostan satın alıb, onu kasıblara vəqf etdi. Rəbbimin hüzuruna çıxdığım zaman bu mənim bostanım olar, dedi. Yenə bir çox qızıl ayırıb, onu kasıb və zəif şəxslərə verdi. Bununla da cənab Haqdan cariyə və kölə satın alaram, dedi. Yenə bir çox kölə azad etdi. Onlar da Allahu təalanın hüzurunda mənim xidmətçilərım olar, dedi. Bir gün bir kora rast gəldi. Gördü ki, gah gedir, gah yığılır. Ona bir minik heyvanı alıb verdi, bu da Allahu təalanın hüzurunda mənim minik heyvanımdır, dedi”.

Peyğəmbər əfəndimiz bu hekayəni danışdıqdan sonra da, “Nəfsim, qüdrəti əlində olan Allahu təalaya and olsun ki, bu heyvanı onun üçün yəhərlənmiş və yüyən taxılmış vəziyyətdə gördüm. Bu şəxs ona minər və məhşərə gələr” buyurdu.

“Sıratı-müstəqim üzrə gedənlə, gözləri kor olub, üzü üstə getdiyi yolu bilməyən müsavidirmi” məalindəki Mülk surəsinin 22-ci ayəti-kəriməsinin təfsirində buyuruldu ki, Allahu təala qi-yamət günü üçün möminlərin həşr olunması ilə kafırlərin həşrinə bu ayəti-kəriməni misal çəkdi.

Belə ki, Məryəm surəsi, 86-cı ayəti-kəriməsində məalən, “**Kafırləri üzü üstə sürünərək Cəhənnəmə göndərərək**” buyurdu. Bu hədisin mənası bəzən yeriyər, bəzən də sürünərlər deməkdir. Çünki cənab Haqq başqa bir ayəti-kərimədə, “**Yeriyərlər**” buyurur. Nur surəsi, 24-cü ayəsində məalən, “**Və etdiklərini dilləri, əlləri və ayaqları xəbər verər**” buyurdu. Bunun kimi ayəti-kərimədəki “**Kor olaraq**” mənası da kafırlər möminlərin önündə və sağ tərəfində parlayan nurdan məhrum olarlar deməkdir. Tamamilə kor olarlar demək deyildir. Yəni qaranlıqda qalar, görə bilməzlər, deməkdir. Çünki bilirik ki, kafırlər səməyə baxarlar, buludların yarılmış olduğunu, mələklərin endiyini, dağların hərəkət etdiyini, ulduzların töküldüyünü görəcəklər.

Qiyamət gününün qorxuları məalı, **“Bu Qurani-kərim sehir-dirmi? Yaxud siz onu görə bilmirsiniz?”** olan Tur surəsinin 15-ci ayəti-kəriməsinin təfsiridir. Buna görə qiyamətdə olan korluqdan məqsəd, qaranlığa qərq olmaqdır və Allahu təalanın cəmalı-ilahisini görməkdən məhrum qalmaqdır. Çünki Allahu təalanın nuru ilə məhşər yeri aydınlanacaq. Halbuki o zaman onların gözlərinə pərdə gələr və bu nurlardan heç bir şey görə bilməzlər.

Allahu təala onların qulaqlarına da pərdə çəkər, kəlamullahı eşitməzlər. Halbuki mələklər məalı-şərif, **“İndi sizə qorxu yoxdur. Siz məhzun da olmazsınız. Siz və zövcələriniz Cənnətə sevinclə daxil oldunuz”** olan Əraf surəsi, 49-cu və Zuhuf surəsinin 70-ci ayələri ilə nida edirlər. Möminlər bu deyiləni eşidər, kafirlər eşitməzlər.

Kafirlər danışmaqdan da məhrum olarlar, onlar lal kimidirlər. Bu da, Allahu təalanın məalı, **“Bu bir zamandır ki, onlar söyləməzlər və söyləməyə izn belə verilməz”** olan Mürsəlat surəsinin 35 və 36-cı ayəti-kərimələrindən məlum olur.

İnsanlar dünyadakı işlərinə görə həşr olunar. Bəziləri çalğı çalmaqla və dinləməklə məşğul olmuşdur. [Hər növ çalğı nəzərdə tutulur. İbadətləri, Qurani-kərim və zikr oxumağı çalğı ilə etmək də buna daxildir. Çünki heç bir çalğıda Allahu təalanın rizası yoxdur.] Həyatlarında çalğı çalmağa və dinləməyə davam edənlər, qəbirlərindən qalxdığı zaman sağ əliylə onu alıb atar. O çalğıya deyər ki, **“Lənət olsun sənə! Məni Allahu təalanın zikrindən uzaqlaşdırdın”**.

O çalğı aləti ona geri gələr. Deyər ki, **“Allahu təala aramızda hökm edənə qədər mən sənənin yoldaşınam. O vaxta qədər səndən ayrılmaram”**. Beləcə dünyada alkoqollu içki içənlər sərxoş vəziyyətdə həşr olunarlar. Başları, qolları, ayaqları açıq şəkildə küçəyə çıxan qadınlar, qızlar bu açıq yerlərindən irinlər axaraq həşr olunarlar. Zurnaçı zurna çalaraq həşr olunar. Hər kim ki, beləcə Allahu təalanın yolundan ayrılırsa, o vəziyyətdə həşr olunar.

Səhih hədisi-şərifdə rəvayət olundu ki: **“Şərab içən şəxs, qədəhi əlində və atəşdən boynuna asılmış vəziyyətdə yer üzün-**

dəki leşlərin hamısından daha pis qoxduğu və yer üzündəki əşyanın hamısı ona lənət etdiyi halda həşr olunar”.

Zülm edilərək ölənlər zülm olunduqları şəkildə həşr olunurlar. Səhih hədisi-şərifdə buyuruldu ki: **“Allah yolunda öldürülüb şəhid olanlar qiyamət günündə yaralarının qanı axaraq gələrlər. Rəngi qan və qoxusu müşk qoxusu kimi olar. Hüzuru-Mövlaya həşr olunana qədər bu vəziyyətdə olurlar”.**

Həmin vaxt mələklər onları firqə-firqə, camaat-camaat sövq edərlər. Hər birinin altında, onlara zülm edənlər həşr olunurlar. İnsan, cin, şeytan, yırtıcı heyvanlar və quşlar bir yerə yığırlar. O zaman yer üzü ağ rəngdə və gümüş kimi dümdüz olar.

Sonra, üçüncü qatın mələkləri nazil olub, hamısının ətrafını bir halqa kimi əhatə edərlər. Bunlar da hamısının otuz mislindən çoxdurlar.

Mələklər yer üzündəki bütün canlıların ətrafında bir halqa olurlar. Yer üzündə olanlardan on dəfə çox olurlar.

Bundan sonra ikinci qat səmadakı mələklər Allahu təalanın əmri ilə birinci qatdakı mələkləri və məxluqatı mühasirəyə alırlar. Bu mələklər hamısından iyirmi dəfə çox olurlar.

Sonra üçüncü qatın mələkləri nazil olar və hamısını bir halqa şəklində mühasirəyə alırlar. Onlar da otuz dəfə çox olurlar.

Sonra dördüncü qatın mələkləri hamısının ətrafını bir halqa şəklində mühasirəyə alırlar. Onların da sayı hamısının sayından qırx misli çoxdur.

Sonra beşinci qat səmanın mələkləri enib, hamısının ətrafını bir halqa şəklində mühasirəyə alırlar. Onların da sayı əlli mislindən çoxdur.

Daha sonra altıncı qatın mələkləri enib, hamısının ətrafını bir halqa şəklində mühasirəyə alırlar. Onların da sayı altmış mislindən çoxdur.

Ən sonda yeddinci qatın mələkləri enib, hamısının ətrafını bir halqa şəklində mühasirəyə alırlar. Onların da sayı yetmiş mislindən çoxdur.

Bu vaxt insanlar bir-birinə çox qarışırlar. İzdihamın çoxluğundan bir-birlərinin ayaqlarını tapdalayırlar. Hər kəs günahına görə tərə qərq olar. Bəzisi qulaqlarına qədər, bəzisi boğazına qədər, bəzisi sinəsinə qədər, bəzisi çiyinlərinə qədər, bəzisi dizlərinə qədər, hamamda tərlədikləri kimi tərə qərq olurlar. Bəziləri də olacaq ki, su içildiyi zaman insan necə tərləyirsə, o qədər az tərləyər.

“Əshabi-rəy” - onlar minbər sahibi olarlardır. “Əshabi-rişh” – tərləyənlərdir. “Əshabi-kabeyn”, [yəni topuqlarına qədər tərləyənlər] suda boğularaq vəfat edənlərdir. Mələklər onlara: “Sizin üçün indi qorxu və hüzn yoxdur” deyə bildirirlər.

Bəzi Ariflər mənə xəbər verdi ki, onlar “Əvvabun”durlar. Fudayl ibn İyad (rahmətullahi aleyh)¹ və qeyriləri onlardandır. Çünki, Peyğəmbərimiz (sallallahü aleyhi və səlləm) “**Günahından tövbə edən, heç günah işləməmiş kimdir**” buyurardı. Bu hədisi-şərif mütləqdir, yəni heç bir şərtə bağlı deyil. Bu üç sinif, yəni “əhli-rəy, əhli-rişh, əhli-kab”, “**O gün bəzilərinin üzləri ağ, bəzilərinin isə qara olacaq**” məalindəki Ali-imran surəsinin 106-cı ayəti-kəriməsinə görə, üzləri ağ olanlardır. Onlardan başqalarının üzləri qara olacaq. İzdirab və tərləmə necə olmasın ki, günəş başlarına yaxınlaşmışdır. Hətta biri əlini uzatsa, sanki əli dəyəcək zənn edər. Günəşin hərərəti indiki kimi deyildir. Yetmiş dəfə artıqdır. Bəzi sələf dedi ki, əgər günəş qiyamətdə olduğu kimi indi yer üzünə çıxsas, əlbəttə, yer üzünü yandırır daşları əridər və bulaqları qurudar.

Bu zaman məxluqat Ərəsət meydanında, ağ yerdə çox şiddətli bir əzab çəkər. Bu ağ yeri Allahu təala məalı-şərif, “**O gün Vahid və Qəhhar olaraq yer üzünü başqa şəkllə, göyləri də başqa şəkllə çevirdiyim zamandır. O gün hər şey Mənə itaət edəcək**” olan İbrahim surəsinin 48-ci ayəsində bəyan etmişdir.

O zaman yer üzündə olanlar müxtəlif şəkildə olacaqlar. Dün-yada böyük görünənlər, böyüklənənlər məhşərdə zərrə boydadır. Hədisi-şərifdə təkəbbürlənənlərin zərrə kimi olacaqları bildirilmişdir. Onlar həqiqətən zərrə qədər kiçik deyillər. Bəlkə də ayaqlar

1 Fudayl ibn İyad 187-ci [m.803] ildə Məkkədə vəfat etmişdir.

altında qalıb əzildiklərinə görə zəlil və həqir olduqlarına görə zərre kimidirlər, deyə buyurulmuşdur.

Bunların arasında bir camaat şirin və saf su içərlər. Çünki az-yaşlılar, kiçik ikən vəfat edən müsəlman uşaqlar, atalarının ətrafında Cənnət bulaqlarından doldurduqları kasalarla dönərlər və onlara su verərlər.

Sələfi-salehindən bəzilərindən rəvayət olundu ki, bir şəxs, yuxusunda qiyamətin qopduğunu görüb. O şəxs Ərasatda çox susuz vəziyyətdə qalıbmış. Kiçik uşaqların su payladığını görüb. O şəxs onlara deyir ki: “Amandır, mənə də bir qurtum su verin”. Uşaqlardan biri ona deyər ki: “Bizim aramızda sənin uşağın var-dırımı?”. Mən, xeyr, dedim. “O zaman Cənnət şərabından sənə nə-sib yoxdur” dedi.

Bu hekayədə evlənməyin və övlad sahibi olmağın əfdal olmasına işarə vardır. Su paylayan uşaqların şərtləri “**İhya-ül-ulum**” kitabımızda bəhs edilmişdir.

Bir qisim insanlar da olacaq ki, başları üzərində kölgə vardır. Məhşərin hərəratindən onları qoruyar. Bu kölgə, onların dünyada verdiyi zəkat və sədəqələrdir.

Bu vəziyyətdə min il dururlar. “**İhya-ül-ulum**” kitabımızda bəhs edilən Müddəssir surəsindəki məəli-şərif, “**Sura üfürüldü-yü zaman**” olan ayəti-kəriməni eşitdikdə bu vəziyyətdə dururlar. Bu ayəti-kərimə, Qurani-kərimin sirlərindəndir.

Sura üfürməyin dəhşətindən tüklər titrəyər, gözlər hara baxacağı bilməz, mömin və kafirlər sövq olunurlar. Bu qiyamət gününün şiddətini artıran bir əzabdır.

Bu vaxt Ərşi səkkiz mələk gətirər. Onlardan bir mələk hər adımında iyirmi min illik dünya yolu qət edər.

Mələklər və buludlar Ərşi-alə durana qədər ağılların dərk edə bilmədiyi təsbehlərlə təsbeh edərlər. Bu şəkildə Ərşi-alə Allahu təala onun üçün yaratdığı ağ yerin üstündə durar. Bu zaman heç bir şeyin taqət gətirə bilmədiyi başlar Allahu təalanın əzabından aşağı əyilər. Bütün camaat sıxıntı içində məhbus və çaşqın vəziyyətdə sövqət axtarırlar. Peyğəmbərlərə və alimlərə qorxu gələr. Övliya

və şəhidlər (rahmətullahi aleyhim əcmain) heç taqət gətiriləməyəcək olan Allahu təalanın əzabından fəryad edərlər. Onlar bu vəziyyətdə ikən günəşin nurundan daha şiddətli bir nura qərq olunurlar. Onsuz da günəşin hərərətinə taqət gətirə bilməyən şəxslər bunu gördükləri zaman bir qarışıqlığa düşərlər. Min il bu şəkildə qalurlar. Allahu təala tərəfindən onlara heç bir xəbər gəlməz.

Bu zaman insanlar ilk Peyğəmbər olan Adəm əleyhissələmə gedərlər. “Ey insanların atası! Halımız çox pisdir”. Kafirlər isə, “Ya Rəbb! Bizə mərhəmət et. Bizi bu şiddətli məşəqqətdən qurtar” deyərlər.

İnsanlar Adəm əleyhissələmə deyərlər ki, “Ey Adəm (əleyhissələmə) Sən əziz və şərif bir Peyğəmbərsən ki, Allahu təala səni yaratdı, mələkləri sənə səcdə etdirdi, Sənə öz ruhundan üflədi. Qəza və hesaba başlanmasın üçün bizə şəfaət et ki, Allahu təala nə murad edərsə onunla məhkum olunaq. Haraya əmr edərsə, hər kəs ora getsin. Hər şeyin hakimi və maliki olan Allahu təala məxluqlarına dilədiyini etsin” deyər yalvarurlar.

Adəm əleyhissələmə buyurur ki: “Mən Allahu təalanın qadağan etdiyi ağacın meyvəsindən yedim. Buna görə də Allahu təaladan utanıram. Lakin siz Rəsulların ilki olan Nuh əleyhissələmə gedin”. Bundan sonra insanlar min il aralarında məsləhətləşərlər.

Sonra Nuh əleyhissələmə gedib, “Sən Rəsulların ilkisən. Heç dözləcək bir vəziyyətimiz qalmadı. Bizim muhəkiməmizin tez olması üçün bizə şəfaət et! Bu məhşər əzabından qurtulaq” deyər yalvarurlar.

Nuh əleyhissələmə onlara cavab olaraq deyər ki: “Mən Allahu təalaya dua etdim və yer üzündə nə qədər insan varsa, o dua səbəbilə boğuldu. Buna görə də Allahu təaladan utanıram. Lakin siz İbrahim əleyhissələmə gedin, çünki, o Xəlilullahdır. Allahu təala Həcc surəsinin son ayəsində mələkən, **“İbrahim (əleyhissələmə) siz dünyaya gəlmədən əvvəl sizə müsəlman adını verdi”** buyurdu. Bəlkə o sizə şəfaət edər” deyəcəkdir.

Yenə əvvəlki kimi aralarında min il məsləhətləşərlər. Sonra İbrahim əleyhissələmə gedərlər. “Ey müsəlmanların atası! Sən o

şəxssən ki, Allahu təala səni özünə xəlil, dost etdi. Bizə şəfaət et! Allahu təala məxluqatı arasında hökmünü versin” deyərlər. İbrahim əleyhissəlam onlara: “Mən dünyada üç dəfə kinayə söylədim. Bunları söyləyərək din yolunda mübarizə apardım. İndi isə Allahu təaladan bu məqamda şəfaət istəməkdən utanıram. Siz Musa əleyhissəlama gedin. Belə ki, Allahu təala onunla söhbət etdi və ona mənəvi yaxınlıq göstərdi. O sizin üçün şəfaət edər” buyurur. Bundan sonra insanlar yenə min il bir-birilə məşvərət edərlər. Lakin bu zamanda vəziyyətləri xeyli çətinləşir. Məhşər yeri isə çox daralır. Sonra Musa əleyhissəlama gəlib deyərlər ki: “Ey İbni İmran! Sən o şəxssən ki, Allahu təala səninlə söhbət etdi. Sənə Tövrəti göndərdi. Hesabın başlaması üçün bizə şəfaət et”, çünki burada qalmağımız çox uzandı, izdiham çox artdı. Ayaqlar bir-birinin üstünə çıxmağa başladı”. Musa əleyhissəlam onlara deyər ki: “Mən Allahu təalaya Fironun ailəsinin illərlə xoşlanmadığı şeylərlə cəzalandırılması üçün dua etdim. Sonradan gələnlərə ibrət olması üçün rica etdim. İndi isə şəfaət etməyə utanıram. Lakin Cənab Haqq rəhmət, məğfirət sahibidir. Siz İsa əleyhissəlama gedin.

Çünki Allahu təalaya yaxınlıq baxımından Rəsulların ən səhihi, mərifət və zühd cəhətdən ən əfdalı və hikmət cəhətdən ən üstünüdür. Sizə O şəfaət edər” buyurur. Onlar aralarında min il məşvərət edərlər. Halbuki onların sıxıntıları daha da artar.

Sonra İsa əleyhissəlama gələrlər. Ona deyərlər ki: “Sən Allahu təalanın ruhu və kəliməsisən. Allahu təala sənin üçün Ali-İmran surəsinin 45-ci ayəsində məalən, **“Dünyada və axirətdə “Vəcih” yəni çox qiymətli”** buyurdu. Bizə Rəbbindən şəfaət et”. İsa əleyhissəlam buyurur ki: “Mənim qövmüm məni və anamı Allahdan başqa ilah qəbul etdilər. Necə şəfaət edə bilərəm ki, mənə də ibadət etdilər və mənə oğul, Allahu təalaya ata adını verdilər. Lakin siz heç gördünüz ki, bir nəfərin kisəsi olsun, içində nəfəqəsi olmasın və ağzı da möhürlü olsun. O möhrü açmadan o nəfəqəni necə əldə etsin. Peyğəmbərlərin ən üstünü və sonuncusu olan Muhammədə (sallallahü təala aleyhi və səlləm) gedin. Belə ki, O dəvətini və şəfaətini ümməti üçün hazırladı. Çünki qövmü Ona çox əziyyət

etdi, mübarək alnını yardılar, mübarək dişini qırdılar, Ona məcnun adı verdilər. Halbuki o uca Peyğəmbər (sallallahü təala aleyhi və səlləm) onların iftixar cəhətdən ən yaxşısı və şərəf baxımından ən yüksəyi idi. Onların dözülməz əzab və əziyyətlərinə qarşılıq Yusif əleyhissələmin qardaşlarına dediyi, **“İndi sizin başımıza qaxmaq yoxdur. Ərhamürrahimin olan Cənab Allah sizə məğfirət etsin”** mənalındakı ayəti-kərimə ilə cavab verirdi”. İsa əleyhissələm Peyğəmbərimizin (sallallahü təala aleyhi və səlləm) fəzilətlərini bildirdikdə, hər kəs Muhəmməd əleyhissələmə dərhal qovuşmaq istəyəcək.

Dərhal Muhəmməd əleyhissələmin minbərinə gəlib deyərlər ki: “Sən Həbibullahsan! Həbib isə vəsitolərin ən faydalısıdır. Bizə Rəbbindən şəfaət et! Çünki Peyğəmbərlərin birincisi olan Adəm əleyhissələmə getdik, bizi Nuh əleyhissələmə göndərdi. Nuh əleyhissələmə getdik, İbrahim əleyhissələmə göndərdi. İbrahim əleyhissələmə getdik, Musa əleyhissələmə göndərdi. Musa əleyhissələmə getdik, İsa əleyhissələmə göndərdi. İsa əleyhissələmə isə sizə göndərdi. Ya Rəsulallah (sallallahü aleyhi və səlləm), səndən sonra gedəcək bir yer yoxdur”.

Rəsulullah (sallallahü aleyhi və səlləm) əfəndimiz: **“Allahu təala izn versə və razı olarsa, şəfaət edərəm”** buyurar.

“Suradiqati-cəlal”, yəni cəlal pərdəsinə gələr, Allahu təaladan şəfaət üçün izn istər. Ona izn verilər, pərdələr qalxar. Ərşi-aləyə girər, səcdəyə qapanar. Min il səcdədə qalar. Bundan sonra cənab Haqqı bir həmdlə həmd edər ki, aləm yaradıldığından bəri heç kim Allahu təalanı belə mədh etməmişdi.

Bəzi alimlər dedi ki, “Allahu təala aləmləri yaratdıqda özünü belə həmdlərlə mədh və sənə buyurmuşdu”. Ərşi-alə Cənab Haqqə təzim edir. Bu müddət ərzində vəziyyətləri çox ağırlaşar, məşəqqət və zəhmətləri artar. İnsanlardan hər biri dünyada sıx yığıqları malları boyunlarına keçirəcəklər. Dəvə zəkətını verməyənlərin boynuna dəvə yüklənər. Elə bağırar və ağırlaşar ki, böyük dağlar kimi olar. Qaramal, qoyun zəkətını verməyənlər də belə olar. Onların fəryadı göy gurultusu kimi olar.

Əkin zəkatını, yəni uşrunu verməyənlərin boynuna əkin yığınları yüklənər, hansı ki, dünyada həmin növ əkinin zəkatını verməmişdi, o növdən olan yığınlar dolmuşdur. Əgər buğdadırsa buğda, arpadırsa arpa dolmuşdur ki, ağırlığından “vaveyla”, “vasəbura”¹ deyə bağırar. Qızıl, gümüş, [kağız] pul və digər ticarət malı zəkatını verməyənlərə də dəhşətli elə bir ilan yüklənər ki, o ilanın başında yalnız iki kələf vardır. Quyruğu burnuna girmişdir. Boynu ilə halqalanmış, boynuna yüklənmiş, hətta dəyirman daşı kimi ağırlığı var. Bağırarlar, bu nədir, deyərlər. Mələklər onlara: “Bunlar dünyada zəkatını vermədiyiniz mallarınızdır” deyərlər. Bu dəhşətli vəziyyət Ali-İmran surəsinin məalı-şərif, **“Dünyada əsirgədikləri qiyamət günü boyunlarına taxılacaq”** olan 180-ci ayəti-kəriməsi ilə bildirilmişdir.

Digər bir firqənin isə övrət yerləri çox böyüyüb, çirk və irin axar. Onların pis iylərindən ətrafdakılar çox narahat olurlar. Onlar zina edənlər və başları, saçları, qolları, ayaqları açıq küçəyə çıxan qadınlardır.

Digər bir firqə də vardır ki, ağac budaqlarından asılırlar. Onlar dünyada livata edənlərdir.

Digər bir firqənin də dilləri ağızlarından çıxmış və sinələrinə sallanmış, çox çirkin, elə bir vəziyyətdədirlər ki, insan görmək istəməz. Bunlar yalan danışan və iftira edənlərdir.

Bir firqənin də qarınları yüksək dağlar qədər böyümüş olacaq. Onlar dünyada zərurət olmadan və müamilə etmədən faizlə mal və pul alıb-verənlərdir. Bunun kimi haram iş görənlərin günahları pis şəkildə aşkar ediləcək. [Faiz üçün zərurətin nə olduğu və müamilə ilə satış edərək faiz almaq mövzusu **“Səadəti-Əbədiyyə”** kitabında bildirilmişdir.]

1 “Veyl” əzab kəliməsidir. İnsan əzaba taqət gətirmədiyi zaman belə bağırar. “Səbur” da həlak olacağı zamana deyilir.

DOQQUZUNCU FƏSİL

Allahu təala məalən buyuracaq ki, **“Ey Muħamməd, başını səcdədən qaldır! Söylə, dinlənəcək. Şəfaət et, qəbul ediləcək”**. Cavab olaraq Peyğəmbər (sallallahü aleyhi və səlləm): **“Ya Rəbb! Qulların arasından yaxşıları və pisləri ayır ki, vaxtları xeyli uzandı. Hər biri günahları ilə ərəsət meydanında rəzil və rüs-vay oldular”** deyəcək.

Bir xəbər gələcək: **“Bəli, ey Muħamməd”** (sallallahü aleyhi və səlləm) deyilər. Cənab Haqq Cənnətə əmr edər ki, hər növ zinətlə bəzənib, ərəsət meydanına gətirilsin. O qədər gözəl ətri var ki, beş yüz illik məsafədən hiss olunur. Bundan qəblər fərəhlənər, ruhlar dirilər. [Lakin kafirlər, mürtədlər və müsəlmanlarla lağ edənlər, Qurani-kərimi təhqir edənlər, gəncləri aldadaaraq imanlarını oğurlayanlar və] əməlləri xəbis və pis olanlar, Cənnətin qoxusunu hiss edə bilməyəcəklər.

Cənnət Ərşi-alənin sağ tərəfinə qoyulacaq. Bundan sonra Cənab Haqq Cəhənnəmi gətirməyi əmr edər. Cəhənnəmi qorxu bürüyər, fəryad edər. Ona göndərilən mələklərə: “Allahu təala mənə əzab etmək üçün bir məxluq yaratdı və onunla mənə əzabımı edəcək” deyər. Mələklər də: “Allahu təalanın izzəti, cəlalı və cəbərütü haqqı üçün Rəbbin səninlə asilərdən, islam düşmənlərindən intiqam almaq üçün bizi sənə göndərdi. Sən də bunun üçün yaradıldın” deyərlər. Cəhənnəmi dörd tərəfdən çəkərək gətirərlər. Yetmiş min iplə çəkərlər, hansı ki, hər ipdə yetmiş min halqa var. Dünyadakı dəmirlərin hamısı yığılsa onun bir halqası etməz. Hər halqada zəbani adlanan əzab mələklərindən yetmiş min mələk vardır, hansı ki, yalnız birinə dünyadakı dağları qoparmaq əmr edilsə, parça-parça edər. O zaman Cəhənnəmin bağırması, gurultusu, atəş

saçması və elə şiddətli dumanı vardır ki, bütün göy üzünü qapqara edir. Məhşər yerinə min illik məsafə qaldıqda mələklərin əlindən qurtular.

Gurultusu, dəhşəti və hərarəti dözülməz dərəcədədir. Məhşərdəkilər bundan çox qorxuya düşürlər. Bu nədir deyə soruşurlar. Cəhənnəm, zəbanilərin əlindən xilas olub sizə yaxınlaşır, onun gurultusudur, deyirlər. Beləliklə, hər kəs diz üstə çökər. Hətta Peyğəmbərlər və Rəsullar da özlərini tuta bilməzlər. Həzrəti İbrahim, həzrəti Musa, həzrəti İsa ərşi-aləyə sarılar. İbrahim əleyhissəlam qurban etdiyi İsmayıl əleyhissəlamı unudar. Musa əleyhissəlam qardaşı Harun əleyhissəlamı və İsa əleyhissəlam anası həzrəti Məryəmi unudurlar. Hər biri, “Ya Rəbbi! Bu gün nəfsimdən başqa bir şey istəmirəm” deyər. O zaman Muhəmməd əleyhissəlam isə: **“Ümmətimə salamatlıq və nıcat ver, ya Rəbb”** deyər.

Orada buna dözə biləcək bir kimsə qalmaz. Belə ki, Allahu təala bu vəziyyəti Casiyə surəsinin 28-ci ayəsində mələn, **“Hər ümməti cənab Haqqın qorxusundan dizləri üstə çökmüş vəziyyətdə görərsən. Hər biri dünyada işlədikləri əməllərin kitabına dəvət olunurlar”** buyurmuşdur. Cəhənnəmin belə qurtulub nəril-dəməsinə qarşılıq hər kəs boğulma dərəcəsində və kədərlərindən üzü üstə çökərlər. Bu da Allahu təalanın Furqan surəsinin 12-ci ayəsində mələn: **“Nar, əhli-məhşəri uzaqdan gördüyü zaman, nas, ondan boğuc, çirkin və çox gur səs eşidərlər”** buyurmuşdur.

Allahu təala, Mülk surəsinin 8-ci ayəsində mələn, **“Qəzəb və şiddətinin çoxluğundan, Nar, sanki iki yerə ayrılacaq kimi olar”** buyurur. Bundan sonra Peyğəmbərimiz (sallallahü aleyhi və səlləm) ortaya çıxıb Cəhənnəmi durdurur. Buyurur ki, **“Əhlin sənə toplu halda gələndə qədər həqiqir və zəlil ol və geriyyə dön!”**. Cəhənnəm də “Ey Muhəmməd, mənə icazə ver! Çünki sən mənə haramsan” deyər. Ərşdən nida gələr: “Ey Cəhənnəm, Muhəmməd əleyhissəlamın sözünü dinlə və ona itaət et” deyər. Sonra Rəsulullah (sallallahü aleyhi və səlləm) Cəhənnəmi çəkib, Ərşi-alənin sol tərəfində bir yerə yerləşdirər. Məhşərdəkilər Peyğəmbər əfəndimizin bu mərhəmətli hərəkətini bir-birlərinə müjdələyirlər. Qorxuları

bir miqdar azalar. Ənbiya surəsinin 107-ci ayəti-kəriməsinin **“Səni aləmlərə rəhmət olaraq göndərdik”** məali-şərifı zahir olar.

Bu zaman necə olduğu bilinməyən mizan qurular. Mizanın iki kəfəsi, yəni iki gözü var. Biri nurdan, digəri zülmətdən, yəni qaranlıqdandır.

Bundan sonra Allahu təala zamandan, məkandan, cisimdən münəzzəh və uzaq olduğu halda, qüdrətini izhar etməsilə, insanlar Ona təzim edərək səcdəyə qapanarlar. Lakin kafirlər, mürtədlər səcdə edə bilməzlər. Çünki onların belləri dəmir kimi olacaq, səcdə edə bilməyəcəklər. Bu vəziyyət Nun surəsinin 42-ci ayəti-cəlili-ilahiyyəsinin, **“Gözlərdən pərdə qaldırılıb sıxıntıların artdığı zamanda səcdə etməyə çağırılarlar. Lakin səcdə edə bilməzlər”** məali-şərifidir.

İmam Buxarinin (rahmətullahi aleyh)¹ bu ayəti-kərimənin təfsirində Peyğəmbərimizə (sallallahü təala aleyhi və səlləm) qədər sənədini, yəni ravilərini zikr edərək bildirdiyi hədisi-şərifdə buyuruldu ki, **“Allahu təala qiyamət günündə baldırından kəşf edəcək.** [Balağlar qatlanar. Yəni çox çətin və əziyyətli bir vəziyyət olacaq. Səcdə edin, deyiləcək.] **Bütün möminlər səcdə edəcək”.** Mən bu hədisi-şərifin təvilindən qorxdum. Məsəldir, deyənlərin sözünü də bəyənmədim. Mizan, yəni tərəzi də mələkütə məxsus olan bilinməyən şeylərdəndir, dünya tərəzilərinə bənzəməz. Çünki yaxşılıqlar və pisliklər, maddə və cisim deyildir. Araz, yəni sifətdirlər. Arazları, xüsusiyyətləri bildiyimiz tərəzilərlə maddələri ölçdüyümüz kimi vəzn etmək səhih olmaz. Ancaq bilinməyən tərəzi ilə ölçmək səhih ola bilər.

Möminlər səcdədə ikən Allahu təala nida edər, yaxından və uzaqdan eşidilər. İmam Buxarinin rəvayət etdiyi kimi, cənab Haqq [hədisi-qüdsidə], **“Mən, azım-üş-şan hər kəsə qarşılıq verən Dəyyanam. Mənə heç bir zalımın zülmü təcavüz etməz. Əgər təcavüz edərsə, Mən zalım olaram”** buyurur.

Bundan sonra heyvanat aləmi arasında hökm edər. Buynuzlu qoyundan buynuzsuz qoyunun haqqını alar. Dağ heyvanları ilə

1 Muhamməd Buxari 256-ci [m. 870] ildə Səmərqənddə vəfat etmişdir.

quşlar arasındakı haqlar ödənilər. Sonra da onlara, **“Torpaq olun”** deyər. Dərhal heyvanlar torpaq olurlar. Kafirlər bu vəziyyəti gördükdə hər biri, Nəbə surəsi 40-cı ayəsinin məalində xəbər verildiyi kimi **“Nə olardı, kaş torpaq olaydıq”** deyərlər.

Sonra Allahu təala tərəfindən nida olunub, **“Lövh-i-məhfuz haradadır?”** buyurular. Bu səs hər kəs tərəfindən heyratlandırıcı şəkildə eşidilər. Allahu təala, **“Ey Lövh! Tövrət, İncil və Qurani-azım-üşşandan səndə yazdığım şey haradadır?”** deyər. Lövh-i-məhfuz deyər ki: **“Ya Rəbbəl aləmin! Bunu Cəbrayıl əleyhissəlamdan soruş!”**

Bu zaman Cəbrayıl əleyhissəlam titrəyərək gətirilər. Heyrətindən diz üstə çökər. Cənab Haqq buyurur ki: **“Ya Cəbrayıl! Bu Lövh deyir ki, sən mənim kəlamımı və vəhyimi nəql etmişsən, doğrudurmu?”**. Cəbrayıl əleyhissəlam, **“Ya Rəbb, Tövrəti Musa əleyhissəlama, İncili İsa əleyhissəlama, Qurani-kərimi Muhamməd əleyhissəlama inzal, hər bir Rəsulə risaləti və hər bir suhuf sahibi Peyğəmbərə də səhifələrini çatdırdım”** deyər.

Bir nida gələr ki, **“Ey Nuh!”**, Nuh əleyhissəlam gətirilər. Titrək şəkildə huzuri-ilahiyyə gələr. Ona deyilər: **“Ey Nuh! Cəbrayıl əleyhissəlam deyir ki, sən Rəsullardansan”**. **“Bəli, doğrudur, ya Rəbb”** deyər.

Yenə buyurular ki, **“Qövmünlə nə iş gördün?”**. Nuh əleyhissəlam, **“Ya Rəbb! Onları gecə-gündüz imana dəvət etdim. Mənim dəvətim onlara bir fayda vermədi, məndən qaçdılar”**. O zaman yenə nida olunaraq, **“Ey Nuh qövmü!”** deyilər. Onlar da bir firqə olaraq gətirilər. Onlara deyilər ki, **“Bu qardaşınız Nuh əleyhissəlam deyir ki, sizə mənim risalətimi təbliğ etmişdir”**. Onlar, **“Ey bizim Rəbbimiz, yalan deyir. Bizə heç bir şey təbliğ etmədi”** deyərlər. Risaləti inkar edərlər.

Allahu təala, **“Ya Nuh! Sənin şahidin varmı?”** buyurar. Nuh əleyhissəlam, **“Ya Rəbb, mənim şahidim Muhamməd əleyhissəlam və ümmətidir”** deyər.

Allahu təala, **“Ya Muhamməd (əleyhissəlam). Bu Nuh (əleyhissəlam) risaləti təbliğ etdiyinə səni şahid qılır”** buyurar.

Peyğəmbərimiz əleyhissəlam Nuh əleyhissəlamın risaləti təbliğ etdiyinə şahid olub, Hud surəsinin 25-ci ayəti-kəriməsini oxuyar. Bu ayəti-kərimədə məalən, **“Biz Nuhu insanlara Peyğəmbər olaraq göndərdik. Onları Allahu təalanın əzabı ilə qorxutdu, Allahu təaladan başqa şeylərə ibadət etməyin, dedi”** buyurulmuşdur. Cənab Haqq Nuh əleyhissəlamın qövmünə: **“Sizin üzərinizə əzab haqq oldu. Çünki əzab kafirlərə layıqdır”** buyurur.

Beləliklə, hamısı Cəhənnəmə atılar. Nə əməlləri ölçülər, nə də hesaba çəkilirlər.

Bundan sonra, **“Ad qövmü haradadır?”** deyər nida olunar. Nuh əleyhissəlamın qövmünə qarşı rəftar edildiyi kimi Hud əleyhissəlamla qövmü olan Ad qövmü arasında hadisələr cərəyan edər. Peyğəmbərimiz əleyhissəlamla ümmətinin xeyirliləri şəhadət edirlər. Peyğəmbərimiz Şüara surəsinin 123-cü ayəti-kəriməsini oxuyar. Bu qövm də Cəhənnəmə atılar.

Bundan sonra **“Ya Saleh və ya Səməd”** deyər bir nida gələr. Saleh əleyhissəlam və qövmü gələr. Qövmünün inkarına qarşılıq həzrəti Peyğəmbərdən şəhadət tələb olunar. Peyğəmbərimiz (sallallahü əleyhi və səlləm) Şüara surəsinin 141-ci ayəti-kəriməsini oxuyar. Onlar da əvvəlkilər kimi Cəhənnəmə atılar.

Qurani-azım-üş-şanın xəbər verdiyi kimi ümmətlər, bir-birinin ardınca Allahu təalanın hüzuruna gələrlər. Furqan surəsinin 38-ci və İbrahim surəsinin 8-ci ayəti-kərimələri bunu xəbər verir. Burada qeyd olunub ki, bu qövmlər asi və azğın qövmlərdir. **“Barih, Marih, Duha, Əsra”** qövmləri və bunlar kimi kafirlərdir. Onlardan sonra nida Əshabi-rəs, túbba və İbrahim əleyhissəlamın qövmünə gələr.

Onların heç birinə mizan qurulmaz və hesab soruşulmaz. Onlar o gün Rəblərindən məhcubdurlar. Allahu təalanın kəlamını onlara bir tərəcəməçi söyləyər. Çünki bir şəxs nəzər və kəlamı-ilahiyyə məzhər olarsa, o şəxs əzab olunmaz.

Bundan sonra Musa əleyhissəlam çağrılar. Şiddətli küləkdə yarpaqlar necə titrəyirsə, o şəkildə titrəyərək gələr. Cənab Haqq ona buyurur: **“Ey Musa! Cəbrayıl sənə risalətini və Tövrəti qöv-**

münə təbliğ etdiyinə şəhadət edir". Musa əleyhissəlam, "Bəli, ya Rəbb" deyər. "Elə isə minbərə çıx, sənə vəhy olunan şeyləri oxu!" buyurlar. Musa əleyhissəlam minbərə çıxar və oxuyar. Hər kəs öz yerində sükut edər. Tövrətə yeni nazil olunmuş kimi oxuyar. Yəhudi alimləri sanki bundan əvvəl Tövrətə heç görməmiş, bilməmiş kimi olurlar.

Sonra da Davud əleyhissəlam çağırılır. O da sanki şiddətli küləkdə yarpaq titrər kimi titrəyərək gələr.

Allahu təala: "**Ey Davud! Cibril (əleyhissəlam) Zəburu ümmətinə təbliğ etdiyinə şəhadət edir**" dedikdə, Davud əleyhissəlam, "Bəli, ya Rəbb!" deyər. Cənab Haqq, "**Minbərinə çıx və sənə vəhy olunan şeyləri tilavət et!**" buyurar. Davud əleyhissəlam minbərə çıxar. Gözəl bir səsle Zəburu-şərifə oxuyar. Hədəsi-şərifdə bildirildi ki, Davud əleyhissəlam Cənnət əhlinin carçısıdır. [Davud əleyhissəlamın səsi çox gözəl və gur idi]. Nida etdikdə səsini tabutu-səkinənin imamı eşidər və camaatı yararaq Davud əleyhissəlamın yanına gələr, ona sarılırlar. Deyər ki: "Sənə Zəbur nəsihət etmədimi ki, mənə üçün yanlış niyyət etdin?". Həzrəti Davud çox utanar və sızılar, cavab verə bilməz. Ərəsət təşviş içində olar. İnsanlar Davud əleyhissəlamın vəziyyətini gördükdə çox kədər-lənərlər. Bundan sonra Davud əleyhissəlama sarılıb huzuri-Mev-laya çıxarar. Üstlərinə pərdə örtülər. Tabutun imamı deyər ki: "Ya Rəbb! Davud əleyhissəlamın hörmətinə mənə rəhm et ki, o mənə savaşa göndərdi və orda öldürüldüm. Nikah etmək istədiyim qadını özünə almaq istədi. Halbuki o zaman o qadıncıdan başqa 99 xanımı var idi". Allahu təala Davud əleyhissəlamdan soruşar ki, "**Ey Davud! Düz deyirmi?**". Davud əleyhissəlam utandığından və Allahu təalanın qorxusundan əfv rica edərək başını aşağı əyər. Çünki insan bir şeydən qorxub məhcub olarsa başını önə əyər. Bir şey umub rica edərsə başını yuxarı qaldırar. Bu zaman Allahu təala tabutun imamı olan şəxsə buyurar ki: "**Mən buna qarşılıq sənə imarət və bu sayda vildan verdim. Razi qaldınmı?**". O şəxs də "Razıyam ya Rəbb" deyər.

Bundan sonra Davud əleyhissələma: **“Sən də ey Davud, get səni də əfv etdim”** buyurur.¹

Bundan sonra Davud əleyhissələma: **“Minbərinə qayıt, Zəburun davamını oxu”** buyurur. O da, Allahu təalanın əmrini yerinə yetirər. Bu vaxt, Bəni İsrailə iki hissəyə bölünmələri əmr olunur. Bir qismi möminlərlə, bir qismi də, kafirlərlə birlikdə olar.

Sonra bir səs eşidilər: İsa əleyhissələm haradadır?

İsa əleyhissələm gətirilər. Allahu təala ona xitab edərək Maidə surəsinin 119-cu ayəti-kəriməsinin məalı-şərifini olan, **“Ey İsa! Sən insanlara Allahdan başqa Məni və anamı ilah qəbul edin dedinmi?”** buyurur.

İsa əleyhissələm Allahu təalaya həmd edər və çox sənalar edər. Sonra məal-şərifini, **“Ya Rəbb! Səni nöqsan sifətlərdən tənzih və təqdis edirəm ki, haqqım olmayan şeyi özüm üçün söyləmədim. Əgər söylədimsə, həqiqətən Sən onu bilirsən. Ya Rəbb, Sən mənim nəfsimdə olanı bilirsən. Mən Sənin şəxsinə olanı bilmirəm. Ya Rəbb, Sən qaibləri bilənsən”** olan Maidə surəsinin 116-cı ayəti-kəriməsi ilə cavab verər.

Bundan sonra cənab Haqq cəmal sifətini göstərər və məalı-şərifini, **“Bu zaman sadiqlərə sidqinin mənfəət verəcəyi zəmandır”** olan Maidə surəsinin 119-cu ayəti-kəriməsinə buyurur və **“Ey İsa! Sən doğru dedin. Minbərinə get, Cəbrayılın sənə təbliğ etdiyi İncili tilavət et”** deyər. İsa əleyhissələm “Bəli ya Rəbb” deyib, tilavət etməyə başlayar. Tilavətin təsirindən hər kəsin başı yuxarı qalxar. Çünki İsa əleyhissələm rəvayət etmə cəhətdən insanlardan ən üstündür. Qiraətində o qədər tərəvət və nəzakət göstərir ki, xristianlar, ruhbanlar özlərini sanki İncildən bir ayə belə bilmədiklərini zənn edərler.

¹ Bu qissə Məvahid təfsirində Sad surəsi 23-cü ayəsində daha geniş yazılmışdır. Peyğəmbərlər ən kiçik günah işləməz və günah işləməyi xatirlərinə belə gətirməzlər. Bu təfsirdən oxunduqda həqiqət yaxşı anlaşılır.

Bundan sonra nasara da iki qismə bölünür. Pozulanları, yəni xristianlar kafirlərlə, pozulmamış olan möminləri möminlərlə həşr olunacaq.

Bundan sonra bir nida gəlir ki, **“Muhamməd (əleyhissəlam) haradadır?”**. Peyğəmbərimiz əleyhissəlam gələcək. Cənab Haqq buyuracaq ki: **“Ey Muhammad! Cibril sənə Qurani-kərimi təbliğ etdim deyir”**. O da, **“Bəli, ya Rəbb”** deyər. Cənab Haqq: **“Ey Muhammad, minbərinə çıx və Qurani-kərimi qiraət et”** buyuracaq.

Peyğəmbərimiz (sallallahü əleyhi və səlləm) Qurani-kərimi tilavət edib, çox gözəl və şirin bir şəkildə oxuyar, möminləri müjdələyər. Onların üzləri gülər və sevinərlər. Qurani-kərimə inananların bu mübarək kitaba **“haşa”** çöl qanunu deyənlərin isə üzləri çox çirkin olacaqdır.

Bura qədər bəyan olunan Peyğəmbərlərə olunacaq sorğu-sualı Əraf surəsindəki, **“Biz Peyğəmbər göndərdiyimiz qövmü əlbəttə soğru-sual edərik. Peyğəmbərlərə də sorğu-sual edərik”** məalindəki 5-ci ayəti-kəriməsi xəbər verir.

Bəziləri Maidə surəsinin 112-ci **“Allahu təala böyük Peyğəmbərləri cəm etdiyi zaman qövmünüz tərəfindən nə şəkildə icabət və qəbul olundunuz?”** məalindəki ayəti-kərimə ilə xəbər verilmişdir dedilər. O zaman Peyğəmbərlər: **“Ya Rəbb! Səni təsbəh edirik ki, bizim üçün heç elm yoxdur. Sən qeybləri ən yaxşı bilənsən”** deyərlər. Əvvəlki ayəti-kərimənin xəbər verildiyini söyləyən alimlərin sözü daha doğrudur. **“İhya-ül-ulum”** adlı kitabımızda da bunu bildirdik. Belə ki, Peyğəmbərlərin dərəcələri vardır. İsa əleyhissəlam isə onların böyüklərindəndir. Belə ki, O **“Ruhullah”** dır, **“Kəlimətullah”** dır. Peyğəmbərimiz əleyhissəlam Qurani-kərimi tilavət etdiyi zaman ümməti Onu bu günə qədər heç eşitmədiyini zənn edəcək. Bu barədə həzrəti Əsmayə¹ dedilər ki: **“Sən Qurani-kərimi ən çox əzbərləyənsən. Sən də belə eşitmə-**

1 Əbu Səid Əsmayə 122-ci ildə Bəsrədə təbəllüd, 216-cı [miladi 831] ildə Mərvdə vəfat etmişdir. Əsl adı Əbdülməlikdir (rahimə hullahü təala).

miş kimi olacaqsan?” Cavab olaraq, “Bəli, həzrəti Peyğəmbərdən eşitdiyim zaman heç eşitməmiş kimi olacağam” buyurdu.

Kitabların qiraəti bitdikdən sonra bir nida gələcək, **“Ey mücrimlər, indi siz ayrılın!”** deyiləcək. Bu çağırışdan sonra mevkif, yəni Ərəsət meydanı hərəkətlənər. O zaman hər kəs qorxuya düşər, bir-birlərinə qarışarlar. Mələklər cinlərlə, cinlər insanlarla qarışar. Bundan sonra yenə nida gələr ki, **“Ey Adəm! Övladından Cəhənnəmə layiq olanlarını göndər!”** Adəm əleyhissəlam isə, “Ya Rəbb, nə qədər?” deyər soruşar. Cənab Haqq buyurur ki: **“Mində doqquz yüz doxsan doqquzu Cəhənnəmə və biri Cənnətə”**. Kafirlərdən və Əhli-sünnətdən (rahmətullahi aleyhim əcmain” ayrılmış mühlidlərdən və qafillərdən ayıra-ayıra ancaq Allahu təalanın buyurduğu bir ovuc mömin qalar. Əbu Bəkrî Siddiqin (radıyallahü anı) **“Rəbbimizin ovuclarından bir ovuc qalar”** buyurduğunun mənası budur.

Bundan sonra İblis şeytanları ilə birlikdə gətirilər. Onların tərəzilərindəki pislilikləri yaxşılıqlarından ağır gələr. Hər kimə ki, din gəlmişdir, onların savabları ilə günahları mütləq ölçüləcək. Şeytanlar günahları ağır olub, əzab görəcəklərini şəksiz bildikləri zaman: “Bizə Adəm zülm etdi. Zəbani adlanan mələklər saçlarımızdan tutaraq bizi Cəhənnəmə sürüklədi” deyirlər.

Bunun ardından, cənab Haqq tərəfindən Mömin surəsinin 17-ci ayəti-kəriməsinin: **“Bu zamanda zülüm yoxdur. Allahu təala hesabda sürətlidir”** məalində bir nida gələr. Hər kəs üçün böyük bir kitab çıxarılır hansı ki, şərq və qərb məsafəsi boydadır. Onda məxluqların bütün əməlləri yazılıdır, kiçik və böyük hər şeyi bilir. Allahü təala, heç kimə zülüm etməz. Məxluqların hər gün etdikləri əməlləri bu kitabla Allahü təalaya məruzə olunacaq. Allahü təalanın əmri ilə Abəsə surəsinin 16-cı ayəti-kəriməsində bildirilən “Kiramün bərəərə” mələklərinə, yəni kərim və itaətkar mələklərə o əməlləri yazmağı əmr edəcək. Bu həmin kitabdır. Casiyə surəsinin 28-ci ayəti-kəriməsinin: **“Biz etdiyiniz əməllərin hamısını yazdırdıq”** məali-şərifini bunu xəbər verir.

Bundan sonra bir carçı hər kəsi ayrı-ayrı çağırır. Hər kəs ayrı-ayrı hesaba çəkilər. Nur surəsi 24-cü ayəsində məalən: **“Bütün etdiklərinə o gün dilləri, əlləri və ayaqları şəhadət edəcəkdir”** buyuruldu.

Doğru xəbərdə bizə bildirildi ki, bir şəxs Allahu təalanın hüzurunda durdurular. Cənab Haqq ona: **“Ey pis qul! Sən mücrim və asi oldun”** deyər. O qul: **“Ya Rəbb, mən etmədim”** deyər. **“Sənin əleyhinə dəlillər və şahidlər var”** deyilər. O şəxsin Hafasa mələkləri gətirilər. O şəxs: **“Onlar mənim haqqımda yalan dedilər”** deyər. Bu vəziyyət məal-şərif: **“O gün hər kəs gətiriləcəkdir. Hər kəs öz nəfsi ilə mücadələ edəcəkdir”** olan Nəhl surəsinin 114-cü ayəsində bildirilmişdir. Sonra ağzına bir möhür vurular. Bu da Yasini-şərif surəsinin 65-ci ayəsinin **“Qiyamət günündə Mən azımüş-şan, mücrimlərin ağızlarını möhürləyəcəyəm. Nə qazanıb qəsb etdilsə, bizə əlləri söyləyəcəkdir və ayaqları şəhadət edəcəkdir”** məal-şərif ilə bildirilmişdir. Elə isə asilərin əzası şəhadət edər və Cəhənnəmə aparılmaları əmr edilər. Mücrimlər [din düşmənləri, haram işləyənlər, namaza əhəmiyyət verməyənlər] əzalarını təhqir etməyə və bağırmağa başlayarlar. Əzası da deyər ki, **“Bu şəhadət bizim ixtiyarımızla deyil. Bizi Allahu təala söylətdi. Hər şeyi söylədən Odur”**. Bunlar Fussilət surəsinin 21-ci ayəti-kəriməsində bildirilmişdir.

Hesabdan sonra bütün insanlar Sirat körpüsünə göndəriləcəkdir.

Sirat körpüsündən keçər bilməyib düşən mücrimlər Cəhənnəm hazənəsinə, yəni əzab mələklərinə təslim olunacaqlar. Ağlamağa və inləməyə başlayarlar. Hələ mömin və müvəhhidlərin asiləri Cəhənnəmə atılarda çox dəhşətli şəkildə ağlayarlar. Mələklər onları tutub Cəhənnəmə atarkən, **“Bax bu vəd olunan qiyamət günüdür”** deyər. Bu vəziyyət Ənbiya surəsinin 103-cü ayəti-kəriməsində bildirilmişdir.

Böyük fəryad – Cəhənnəm əhlinin çox fəryad edib ağladıqları dörd yerdən birincisi, sur üfürüldüyü zaman, ikincisi Cəhənnəm, mələklərdən qurtulub, məhşər əhli üzərinə sıçradığı zaman, üçüncüsü Adəmi (əleyhissəlam) Allahu təalaya şəfaətçi göndərmək

üçün getdikləri zaman, dördüncüsü, Cəhənnəmdəki əzab mələklərinə təslim olunduqları zamandır.

Cəhənnəmlik olanlar öz yerlərinə gedər, Ərəsət meydanında yalnız Möminlər, Müslimlər, xeyr və ehsan edənlər, Ariflər, Siddiqlər, Vəlilər, Şəhidlər, Salehlər və Rəsullar qalar. İmanlarında şübhələri olanlar, münafıqlar, zındıqlar, bidət sahibləri [yəni Əhli-sünnət etiqadında olmayan möminlər] əvvəldən Cəhənnəmə göndərilmişdir. Allahu təala, **“Ey insanlar, Rəbbiniz kimdir?”** buyurar. Onlar “Allahdır” deyər. Allahu təala **“Siz Onu bilirsinizmi?”** buyurar. “Bəli, bilirik Ya Rəbb” deyərlər. O zaman onlara Ərşi-alənin sol tərəfindən bir mələk görünər. O mələk o qədər əzəmətlidir ki, yeddi dəniz baş barmağının ucuna qoyulsa, heç bir damlası görünməz. O mələk məhşərdə olanlara Allahu təalanın əmri ilə imtahan üçün “Ənə Rəbbüküm”, yəni mən sizin Rəbbinizəm, deyər. Əhli məhşər, “Səndən Allahu təalaya sığınırıq” deyərlər.

Ərşin sağ tərəfində bir mələk görünər, hansı ki, əgər ayağının ucu ilə bassa, on dörd dəniz görünməz olar. Əhli məhşərə “Ənə Rəbbüküm” deyər. Yəni sizin Rəbbinizəm, deyər. Ona da “Səndən Allahu təalaya sığınırıq” deyərlər.

Bundan sonra Allahu təala onlarla istədikləri şəkildə çox mülayim və xoş rəftar edər. Məhşər əhlinin hamısı səcdə edərlər. Cə-nab Haqq onlara **“Elə bir yerə gəldiniz ki, sizin üçün yadlıq və qorxu yoxdur”** buyurar.

Allahu təala bütün möminləri Sirat körpüsündən keçirər. Möminlər dərəcələrinə görə Cənnətə aparılar. İnsanlar dəstə-dəstə keçərlər. Əvvəlcə Rəsullar, sonra Nəbilər, sonra Siddiqlər, sonra Vəlilər, Ariflər, sonra xeyr və ehsan edənlər, sonra Şəhidlər, sonra digər möminlər aparılar. Müsəlmanlardan günahları əfv edil-məyənlər üzü üstə düşmüş, bəziləri də Ərafda məhbus qalarlar.

İmanı zəif olanlardan bəzisi Siratı yüz ildə, bəzisi də min ildə keçərlər. Buna baxmayaraq Cəhənnəmdə yanmazlar.

Bir şəxs ki, Rəbbini görür, o şəxs Cəhənnəmə atılmaz. Müsəl-man və muhsin olanların dərəcələrini **“İstidrac”** adlı kitabımızda

izah etdik. Onlar üzü gülənlərdir. Çoxu Siratı şimşək kimi keçər. Çoxu da aclıq və susuzluqla elə gedərlər ki, ciyərləri parça-parça olub, nəfəsləri sanki duman kimi çıxar. Onlar, badələri göydəki ulduzlar qədər və suyu kövsər bulağından və böyüklüyü Qüdsdən Yəmənə qədər və Adəndən Mədinəyi-münəvvərəyə qədər olan Kövsər hovuzundan içərlər. Bu hal Peyğəmbərimizin (sallallahü aleyhi və səlləm) **“Mənim minbərim hovuzumun üzərindədir”**, yəni minbərim Kövsər hovuzunun iki kənarından biri üzərindədir, buyurulmasından əks olunmuşdur. Kövsər hovuzundan uzaq qalanlar, qəbahətlərinin çoxluğuna görə Siratda həbs olunurlar.

Elə dəstəmaz alanlar var ki, dəstəmazını doğru və tam etmirlər. Elə namaz qılanlar var ki, soruşulmadığı halda namazlarını başqalarına bildirirlər. Təvazö və huşu ilə qılmazlar. Əgər onları bir qarışqa dişləsə, namazlarını tərək edib o qarışqa ilə məşğul olurlar. Halbuki, Allahu təalanın əzəmət və cəlalətinə agah olanların əllərini və ayaqlarını kəssələr, heç əhəmiyyət verməzlər. Çünki onların ibadətləri Allahu təala üçündür. Allahu təalanın hüzurunda dayanmış Onun (cəllə cəlalühü) heybət və əzəmətini bildiyi, təfəkkür etdiyi qədər huşu edər, qorxar. Elə hallar olur ki, padşahlardan birinin hüzurunda bir nəfəri əqrəb sancır, o da səbir edir. Padşaha hörmət üçün heç hərəkət etmir. Bu adamların məxluqla birlikdə olduğu zamandakı vəziyyətidir. Məxluq isə o dərəcə mənfəət və zərərinə ayıra bilmir.

O əziz və cəlil olan Allahu təalanın hüzurunda dayananın vəziyyəti elə olur ki, heybət, səltənət, əzəmət, cəbrut və qəhri-qələbəyi-ilahiyyəni bilən bir şəxsin Allahu təalanın hüzurunda dayanması, əlbəttə, daha çox huzuru və huşunu gərəkdir.

İbadətləri etdiyi halda zülüm edən və tövbə etsə də, məzlumu tapa bilməyən, beləliklə də onunla dünyada halallaşmayan bir şəxs haqqında rəvayət olunub ki, Allahu təalanın hüzuruna aparılırlar. Dünyada halallaşmadığı qul haqları varsa, meydana çıxarırlar. Məzlum onun boynuna sarılırlar. Allahu təala məzluma **“Ey məzlum, yuxarı bax”** buyurur. O məzlum baxdığı zaman görür ki, çox böyük bir imarət var. Bəzəyi və böyüklüyü heyretəmizdir. O məz-

lum: “Ya Rəbb, bu nədir?” deyər. Allahü təala: **“Bu köşk satılır. Məndən satın alarsanmı?”** buyurar. O məzlum isə: “Ya Rəbb! Bunun dəyərini ödəmək üçün mənim heç nəyim yoxdur” deyər. Allahü təala buyurar ki: **“Qardaşını əfv edib zülümdən xilas etsən, köşk sənindir”**. O qul da: “Ya Rəbb! Əmri-ilahin səbəbilə ondakı haqqımdan imtina etdim” deyər.

Allahu təala tövbə edən zalımlarla bu şəkildə rəftar edər. Belə ki, İsrə surəsi 25-ci ayəsində məalən, **“Mən azım-üş-şan, tövbə edən şəxsləri bağışlayacağam”** buyurur. Tövbə edən zülümdən, günahdan ayrılıb əbədi olaraq bir daha o günahı işləməyəndir. Davud əleyhissəlam **“Əvvab”** ismi ilə adlandırılır. [Halbuki, Davud əleyhissəlam heç günah işləmədi. Ondan **“Hilafi-əvla”** baş verdi.] Rəsullardan həzrəti Davuddan başqaları üçün də belədir.

*Ey könül, yandırdı bədənim o gizli narın sənin,
Fısqırıb çıxdı səmaya ahla zarın sənin!
Çox qərrib bir divanəsən, niyə heç uslanmazsan?
Hər kəsin rüsvası oldun, yoxdurmu arın sənin?
Əbədi eşq tələsinə düşdüyün gündən bəri,
Meyvəmi verəcək acəb, soldu baharın sənin?*

ONUNCU FƏSİL

Ərəsət meydanına “**mevqif**” və “**məhşər yeri**” də deyilir. Burada olanların necə dəvət ediləcəyini alimlərimiz müxtəlif cür bildirdilər. Təfsirlərdə izah edildiyi kimi hədislərdə də bildirilmişdir. Allahu təalanın ən əvvəl hökm edəcəyi şəxslər qatillərdir və ən əvvəl əclərini verəcəyi şəxslər də imanı doğru olan gözdən əlillərdir. Bəli, bir carçı car çəkərək deyər ki: “Dünyada görməkdən məhrum olanlar haradadırlar?” Onlara deyilər ki: “Siz Allahu təalanın cəmalına baxmağa hamıdan çox layiqsiniz”. Bundan sonra cənab Haqq onlara həya rəftarı ilə “**Sağ tərəfə gedin**” buyurar.

Onlar üçün bir sancaq bağlanaraq Şuayb əleyhissələmə verilər. Şuayb əleyhissələmə onlara imam olar. Onlarla birlikdə nur mələklərindən saysız-hesabsız mələk vardır ki, saylarını Allahu təaladan başqa heç kim bilməz. Onların yanına gələrək siratı ildırım kimi keçərlər. Səbirdə və hilmə onlardan hər biri Abdullah ibni Abbas (radiyallahü anhömə)¹ və bu ümmətdə ona bənzəyən şəxslər kimidir.

Bundan sonra “Bəlalara səbir edənlər haradadırlar?” deyə car çəkilər. Məczumin, yəni cüzzam adlı miskin xəstələri və yoluxucu xəstəliklərə yoluxmuş olanlar gətirilər. Allahu təala onlara salam verər. Onlara da sağ tərəfə getmələri əmr olunar. Onlar üçün də yaşıl bir sancaq bağlanaraq Əyyub əleyhissələmə verilər. Əshabı-yəminin imamı olar. Xəstə olanların xüsusiyyəti səbir və mülayimlikdir. Uqayl ibni Əbi Talib (radiyallahü anhö) və bu ümmətdən onun kimi olanlar belədir.

Bundan sonra nida olunar ki: “İslam düşmənlərinin yalanlarına, iftiralarına aldanmayıb, Əhli-sünnət etiqadına sıx sarılan və bu

¹ Abdullah 68-ci [miladi 687] ildə Taifdə vəfat etmişdir.

doğru imanını, namusunu kəmal dərəcədə mühafizə edən imanlı və iffətli gənclər haradadırlar?”. Onlar da gətirilər. Allahu təala onlara salam verib, mərhəbə deyər və istədiyi kəlamla iltifat edər. Onlara da **“Sağ tərəfə gedin”** buyurar. Onlar üçün bir sancaq bağlanıb Yüsif əleyhissələmə verilər. Yüsif əleyhissələmə onların imamı olar. Belə gənclərin xüsusiyyəti haramlardan, yad qadın və qızlardan çəkinməkdir. Rəşid ibn Süleyman (rahiməhullahü təala) və bu ümmətdən onun kimi olanlar belədir.

Bundan sonra bir nida da səslənər: “Allahu təala üçün bir-birlərini və müsəlmanları sevənlər və kafirləri, mürtədləri sevməyənlər haradadır?” deyilər. Onlar da Allahu təalanın hüzuruna aparılar. Allahu təala onlara da mərhəbə deyər və murad etdiyi şəkildə iltifat edər. Sağ tərəfə getməyə əmr olunurlar. Allahu təalanın düşmənlərini sevməyənlərin xüsusiyyəti də səbir və həlimdir, hansı ki, dünyəvi səbəblərə görə möminlərdən nə inciyərlər və nə də yamanlıq edərlər. Həzrəti Əli (radiyallahü anh) və bu ümmətdən ona bənzəyənlər bunlardandır.

Bundan sonra bir nida da səslənər: “Allahu təalanın qorxusundan haram işləməyənlər və ağlayanlar haradadır?” deyilər. Onlar da gətirilər. Onların göz yaşları şəhidlərin qanı və alimlərin mürəkkəbi ilə ölçülər, göz yaşı ağır gələr. Onların da sağ tərəfə getməsi əmr olunur. Onlar üçün hər rənglə bəzədilmiş bir sancaq bağlanar. Çünki onlar müxtəlif haram işləyənlərin arasında olduqları halda, Allah rəhimdir, əfv edər deyilib aldadıldığı halda haram işləməmiş, müxtəlif günahlardan çəkinərək Allahu təalanın qorxusundan ağlamışdılar. Məsələn, bir nəfər Allahu təalanın qorxusundan, başqa biri dünyaya düşkün olmaqdan və o birisi peşmanlıqdan ağlamışdır. Onların sancaqları Nuh əleyhissələmə verilər. Alimlər onların önlərinə keçmək istəyərlər. “Onların ağlamalarının Allah üçün olmasını biz öyrətdik” deyərlər. Bir nida səslənər ki: “Ey Nuh, olduğun yerdə dayan!”. Nuh əleyhissələmə də dərhal dayanar. O camaat da Onunla birlikdə dayanırlar.

Əhli-sünnət alimlərinin mürəkkəbi ilə şəhidlərin qanı ölçülər. Alimlərin mürəkkəbi ağır gəlib, sağ tərəfə getmələri əmr olunur.

Şəhidlər üçün də zəfəranlı sancaq əmr olunur, Yəhya əleyhissələmə verilər. Yəhya əleyhissələmə onların önünə keçər. Alimlər önlərinə keçmək istəyərək deyirlər ki: “Şəhidlər bizim elmimizdən öyrənərək döyüşdülər. Biz onlardan irəli getməyə daha çox layiqik”. Bu zaman Allahu təala lütf edərək mələləni buyurar ki: **“Alimlər mənim yanımda Peyğəmbərlərim kimidir”**. Alimlərə xitab edərək: **“İstədiyiniz şəxslərə şəfaət edin”** buyurar. Alimlər əhli-beytinə, qonşusuna, mömin qardaşlarına və tələbələrindən onlara tabe olanlara şəfaət edərlər.

Belə ki, alimlərdən hər biri üçün bir mələyə nida etdirilər. Mələk insanlara səslənib, “Filan alimə Allahu təala şəfaət etməyi əmr etdi. Kim ki, o alimin bir işini görübsə, yaxud bir tikə yemək yedirib, yaxud bir qurtum su içirib, ya da kitablarını yayıbsa, onlara şəfaət edəcək” deyər. O alimə bir yaxşılıq edənlər, kitablarını yayanlar qalxarlar. O alim də o şəxslərə şəfaət edər.

Hədisi-şərifdə bildirildi ki, ən əvvəl şəfaət edənlər Rəsullardır. Sonra Nəbilər (aleyhümüssaləvətü vəttəslimat), sonra Alimlərdir. Alimlər üçün bir bəyaz sancaq bağlanar. İbrahim əleyhissələmə verilər. İbrahim əleyhissələmə gizli mərifətləri aşkara çıxarma cəhətdən Rəsulların ən qabaqcıl olanıdır. Buna görə sancaq ona veriləcəkdir.

Bundan sonra yenə bir carçı səslənərək deyər ki: “Nəfəqəsi üçün hər gün işləyib tərləyən və qazandığı ilə qənaət edən yoxsullar haradadır?” Yoxsullar da Allahu təalanın hüzuruna aparılar. Allahu təala onları təltif edib, **“Mərhaba, ey dünya özlərinə zindan olan şəxslər”** buyurar. Onların da Əshabı-yəmin (Cənnət əhli) ilə birlikdə olmaları əmr olunur. Onlar üçün də bir sarı sancaq bağlanaraq İsa əleyhissələmə verilər. İsa əleyhissələmə onlara imam olar.

Bundan sonra yenə bir carçı səslənərək deyər ki: “Aqniya, yəni şükür edən, mallarını dini qüvvələndirmək, müsəlmanları zalımlardan qorumaq üçün ehsan edən zənginlər haradadır?”. Onlar da aparılar. Onlara ehsan etdiyi şeyləri cənab Haqq 500 il tadad etdirər, yəni zənginlikləri ilə nə etdiklərinin hesabını soruşar. Onlar üçün də bir rəngli sancaq bağlanıb Süleyman əleyhissələmə ve-

rilər. Süleyman əleyhissəlam onlara imam olar. Onlara da Əshabı-yəminə çatmalarını əmr edər.

Hədisi-şərifdə bildirirdi ki, dörd şeyi, dörd şeyə şəhadət etmələrini tələb edərlər. Malları və rütbələri ilə müsəlmanlara əziyyət edənlərə nida olunur ki, “Sizi Allahu təalaya ibadətdən hansı mal məşğul etdi?”. Onlar deyər ki: “Allahu təala bizə mülk və rütbə verdi. Bizi bunlar Allahu təalanın haqqını ödəməkdən məhrum etdi”. Yenə onlara, “Mal-mülk baxımından siz böyüksünüz, yoxsa Süleyman əleyhissəlam böyükdür?” deyilər. Onlar, “Süleyman əleyhissəlam böyükdür” deyərlər. “Elə isə onu mənim üçün ibadət etməkdən o mal-mülk məhrum etmədi, amma sizi məhrum etdi” buyurar.

Bundan sonra, “Əhli-bəla haradadır?” deyilər. Onlar da gətirilər. Onlara deyilər ki: “Sizi Allahu təalaya ibadətdən məhrum edən şey nədir?”. Onlar da deyər ki: “Allahu təala bizi dünyada dərdlərə, sıxıntılara mübtəla etdi. Buna görə zikrindən və haqqı ilə ibadətdən məhrum olduq”. Onlara deyilər ki: “Bəla baxımından sizə gələn bəla çox idi, yoxsa Əyyub əleyhissələmə gələn bəla?”. Onlar, “Əyyub əleyhissələmə gələn çox idi” deyərlər. “Elə isə Onu Allahu təalanın zikrindən və Onun dinini qullarına yaymaqdan və haqqını ödəməkdən bəla məhrum etmədi, amma sizi məhrum etdi”.

Bundan sonra, “Gənclər və məmlüklər, yəni kölə və cariyələr haradadır?” deyilər. Onlar da Allahu təalanın hüzuruna gətirilər. Onlara deyilər ki: “Sizi Allahu təalaya ibadətdən nə məhrum etdi?”. Onlar da, “Allahu təala bizə cəmal və gözəllik verdi. Ona aldandıq, gənclik zövqlərinə qapıldığımız. Gənclik bizdə daim qalacaq zənn etdik. Allahu təalanın dinini öyrənmədik, haqqını yerinə yetirə bilmədik” deyərlər. Məmlüklər də “Köləlik, cariyəlik və bəylərə qulluq etdik. Dünya böyüklərinə sitayiş etdik və din cahili qaldığımız, aldandığımız. Ya Rəbb, Sənin haqqını yerinə yetirməkdən məhrum qaldığımız” deyərlər. Onlara xitab olunaraq deyilər ki: “Siz, yoxsa Yusif əleyhissəlam gözəl idi?”. Onlar “Yusif əleyhissəlam gözəl idi” deyərlər. “Elə isə həzrəti Yusifi qul kimi itaət etməkdə və ilahi

haqqı ödəməkdə heç bir şey məhrum etmədi, ancaq sizi məhrum etdi” deyiləcək.

Bundan sonra “İşləməyən, tənbel yoxsullar haradadır?” deyə səs-lənər. Onlar da gətirilər. Onlara da, “Sizi Allahu təalaya qulluq vəzifə-sini yerinə yetirməkdən nə məhrum etdi?” deyilər. Onlar, “İş görmə-dik, peşə öyrənmədik. [Çayxanalarda, kinoteatrlarda, oyun zallarında vaxt keçirdik]. Allahu təala da bizə dünyada yoxsulluq verdi.

Yoxsulluq və tənbellik bizim qulluq vəzifəmizi görməyimizə mane oldu” deyirlər. Onlara xitabən, “Siz daha yoxsul idiniz, yox-sa İsa əleyhissəlam?” soruşular. Onlar da, “İsa əleyhissəlam bizdən daha kasıb idi” deyirlər. “Elə isə o qədər kasıblıq Onu qulluq və-zifələrini görməkdən, din bilgilərini yaymaqdan məhrum etmədi, sizimi etdi?” deyilər.

Bir şəxs bu dörd şeydən birinə yaxalanarsa, bunların sahibini düşünsün! Peyğəmbərimiz (sallallahü təala aleyhi və səlləm), **“Ya Rəbb, zənginlik və yoxsulluq fitnəsindən Sənə sığınırım”** deyər dua edərdi.

İsa əleyhissəlamdan ibrət alın ki, dünyada bir şeyə sahib olma-dı. Bir yun cübbəni iyirmi il geyindi. Səfərə çıxarkən ancaq bir su qabı, bir qara kilim və bir darağı var idi. Bir gün birinin əli ilə su içdiyini gördü, su qabından imtina edib atdı. Bir gün bir adamın əli ilə saqqalını daradığını gördü, darağı da atdı. Deyərdi ki, mənim heyvanım ayağımdır, evim mağaralardır, qidam yerdə bitən otlar-dır, içkim bulaqlardır. [Halbuki, islam dini belə deyildir. Çalışıb halal qazanmaq ibadətdir. Çox çalışıb çox qazanmaq və qazandığı-nı islamiyyətin əmr etdiyi gözəl yerlərə vermək lazımdır.

“Ramuz-ül-əhadis”də yazılı hədisi-şərifdə buyuruldu ki, **“Əshabım üçün kasıb olmaq səadətdir. Axır zamanda gələcək olan ümmətim üçün zəngin olmaq səadətdir”**. İndi axır zaman-dayıq. Günah işləyənlərin, fitnə çıxaranların, ibadətlərə bidət qarışdıranların çoxaldığı dövrdəyik. Bu dövrdə halalı, haramı, bidət-ləri və küfrə səbəb olan şeyləri öyrənmək, bunlara tabe olmaq və halal yoldan qazanaraq zəngin olmaq böyük səadətdir. Bu səadətə qovuşanlara müjdələr olsun!]

Allahu təalanın endirdiyi bəzi suhufflarda da bildirilmişdir ki, **“Ey Adəm oğlu! Xəstəlik və günah işləmək həyat hallarındandır. Mütəammidən [kin güdərək] adam öldürməyin kəffarəsindən, xəta ilə öldürməyin kəffarəsi daha az götürülür, buna qisas olunmaz isə də bu da çox pis əməldir, bundan çəkinin!”**.

Böyük günahların sahibinin qəlbində iman varsa, əzab olunduqdan sonra şəfaətə qovuşacaq. Allahu təala onlara ikram edəcək. Minlərlə il keçdikdən sonra onları Cəhənnəmdən çıxaracaq. Halbuki Cəhənnəmdəkilərin dəriləri yandıqdan sonra təkrar yaradılır. Həsən Bəsri (rahmətullahi aleyh)¹, “Kaş ki, mən də belələrindən olsaydım” buyurardı.

Şühəsisizdir ki, Həsən Bəsri (rahmətullahi aleyh) axirət hallarını yaxşı bilən bir şəxsdir. Qiyamət günü bir müsəlman gətirilər. Onun heç bir həsənəsi (yaxşılığı) yoxdur ki, mizanda ağır gəlsin. Allahu təala onun imanına hörmətən ona rəhmət olaraq buyurar ki: “İnsanlara get, sənə həsənə və savab verəcək bir şəxs axtar. Onun ikramı səbəbilə Cənnətə girə biləsən”. O şəxs gedib, insanlar arasında arzusuna qovuşduracaq bir şəxs axtarar. Vəziyyətini deyəcək heç bir şəxs tapa bilməz. Kimə dərdini desə: “Mənim də mizanımın yüngül olmasından qorxuram. Mən səndən daha çox möhtacam” deyər. Bu vəziyyətinə çox məyus olar. Yanına bir nəfər gələrək, “Nə istəyirsən?” deyər. O da, “Bir həsənəyə [savaba] ehtiyacım var. O bir savabı bəlkə min insandan istəmişəm. Hər biri bir bəhanə ilə məni uzaqlaşdırıb” deyər. Həmin şəxs ona deyər ki, “Allahu təalanın hüzuruna getdim. Səhifəmdə bir savabdan başqa savab yox idi. O da məni qurtarmaz. Gəl o savabı sənə hədiyyə edim. Məndən onu götür”. O şəxs də fərəh və sevinclə gedər. Allahu təala o qulun vəziyyətini bildiyi halda, “Nə ilə gəldin?” deyər sual edər. O da o şəxslə olan hadisəni nəql edər. O həsənəsi verən şəxsi də Allahu təalanın hüzuruna çağırar. Buyurar ki: **“İman sahiblərinə Mənim kərəmim sənə kərəmindən, ehsanından daha çoxdur. Din qardaşının əlindən tut, Cənnətə girin”**.

¹ Həsən Bəsri 110-cu [miladi 728] ildə vəfat etmişdir.

Mizanın hər iki gözü bərabər olsa, savab gözü ağır gəlməzsə, Allahu təala buyurur ki: **“Bu nə Cənnət əhlindəndir, nə də Cəhənnəm əhlindəndir”**. Bundan sonra bir mələk bir səhifə gətirib tərəzinin seyyiat [günah] gözünə qoyacaq ki, o səhifədə yalnız “of” yazılmışdır. O göz həsənə gözündən ağır olar. Çünki “Of” sözü ana-ataya üsyan kəliməsidir. Həmin şəxsin Cəhənnəmə atılması əmr olunur. O şəxs isə ətrafına baxmağa başlayar. Həmin şəxs Allahu təala tərəfindən çağırılmasını istəyər və həmin şəxsi Allahu təala çağırır deyər ki: **“Ey asi qul! Niyə səni çağırmağımı istədin?”**. O qul, “Ya Rəbb, anladım ki, anama, atama asi olduğum üçün Cəhənnəmə gedəcəyəm. Onların əzabını mənə əlavə et ki, Cəhənnəmə getməsinlər” dedikdə, Allahu təala buyurur ki: **“Anana, atana dünyada asi oldun, axirətdə isə ikram etdin. Onların əlindən tut Cənnətə gedin”**.

Cənnətə göndərilməyənləri mələklər yaxalayarlar. Çünki mələklər axirət əhkamını çox yaxşı bilirlər. Hətta axirətdən nəsibi olmayan bir qövmə nida olunur ki, bunlar axirətin odunudurlar. Cəhənnəmi doldurmaq üçün xəlq olunublar. Onlara xitabən Allahu təala Saffat surəsi 24-cü ayəsində məalən, **“Onları saxlayın, onlar sorğu-sual olunacaqlar”** buyurur.

Onlar həbs olunurlar. Ta ki, Saffat surəsi 25-ci ayəti-kəriməsində məalən, **“Sizə nə oldu ki, bir-birinizə kömək etmirsiniz?”** buyurulana qədər orada qalacaqlar.

Beləliklə təslim olacaqlar. Günahlarını etiraf edib hamısı Cəhənnəmə göndəriləcək. Bu şəkildə ümməti-Muhammədin böyük günah işləyənləri gətiriləcək. Yaşlı, cavan, kişi, qadın hamısı bir yerə yığılar. Cəhənnəmin keşişkiçi olan **“Malik”** onlara baxdığı zaman deyər ki: **“Siz quldur zümrəsindənsiniz. Amma görürəm ki, nə əliniz bağlanıb və nə də üzünüz qaralıb. Sizdən daha gözəli hələ Cəhənnəmə gəlməyib”**. Onlar da **“Ey Malik, biz Muhamməd əleyhissələmin ümmətiyik. Lakin işlədiyimiz günahlar bizi Cəhənnəmə sürüklədi. Bizə imkan ver günahlarımıza ağlayaq”** deyərlər. Malik onlara: **“Ağlayın, lakin indi ağlamaq sizə fayda verməyəcək”** deyər.

Nə qədər orta yaşlılar, “Dərdlərim, sıxıntılarıım artdı” deyərək ağlayarlar.

Bir qoca kişi əllərini ağ saqqalına toxunaraq, “Ah gəncliyim getdi, ələm, kədərım artdı. Zəlil və rəzil oldum” deyə ağlayar.

Nə qədər dəliqanlı cavanlar “Ah gəncliyimi əldən qaçırıdım. Yəni gəncliyimin qədrini bilmədim” deyə ağlayar.

Nə qədər qadın saçlarından tutub, “Heyif, üzüm qara oldu, rəzil oldum” deyə ağlayarlar.

Allahu təala tərəfindən **“Ey Malik, onları birinci Cəhənnəmə qoy”** deyə əmr gələr. Cəhənnəm onları içinə alarkən, **“Lə iləhə illəllah”** deyə bağırışarlar. Cəhənnəm bu sözü eşidən kimi onlardan 500 illik məsafə qədər uzaqlaşar. [Bir şeyin çox olduğunu bildirmək üçün bunu böyük rəqəmlə bildirməyin Ərəbistanda adət olduğu **“İbni Abidin”**in¹ Əl-hazər vəl-ibaha qismində yazılıdır. Yəni böyük rəqəmlər miqdarı deyil, çoxluğu bildirir]. Bu zaman göy gurultusu kimi bir gurultu eşidilər. Cəhənnəm onların qəlblərini yandırmaq istədikdə Malik Cəhənnəmə mane olar. “Ey Cəhənnəm, içində Qurani-kərim və iman qabı olan qəlbi yandırma! Rəhman olan Allahu təalaya səcdə edən alınları yandırma!” deyər. Bu vəziyyətdə Cəhənnəmə atılar. Görünəcək ki, bir nəfərin fəryadı Cəhənnəm əhlinin səsindən daha çox çıxır. Onu Cəhənnəmdən çıxararlar. Halbuki sadəcə dərisi yanmışdır. Allahu təala ona: **“Sənə nə oldu ki, Cəhənnəm əhlinin ən çox bağıranı sənsən?”**. O şəxs də deyər ki: “Ya Rəbb, məni hesaba çəkdi. Sənin rəhmətindən daha ümidimi kəsmədim. Bilirəm ki, Sən məni eşidirsən. Ona görə çox bağırdım” deyər.

Allahu təala məali-şərif, **“Bir şəxs Allahu təalanın rəhmətindən ümidini kəssə, o şəxs əhli-zələlətdədir”** olan Hicr surəsinin 56-cı ayəti-kəriməsi ilə xitab edərək, **“Get səni bağısladım”** deyər.

Yenə bir nəfər Cəhənnəmdən çıxar. Allahu təala: **“Ey qulum, Cəhənnəmdən çıxdın. Hansı əməlinlə Cənnətə gedəcəksən?”** deyə soruşar. O qul: “Ya Rəbb, mən acizəm az bir şeydən

¹ Muhamməd ibni Abidin 1252-ci [miladi 1836] ildə Şamda vəfat etmişdir.

başqa heç bir şey istəmirəm” deyər. O şəxs üçün Cənnətdən bir ağac göstərilər. Allahu təala: **“Gördüyün bu ağacı sənə versəm, başqasını istəyərsən?”** buyurar. O qul, “Ya Rəbb, izzətin və cəlalın haqqı üçün başqa bir şey istəmirəm” deyər. Allahu təala, **“Bu ağac məndən hədiyyə olsun”** buyurar. O ağacın meyvəsindən yeyib kölgəsində dincəldikdən sonra, ondan daha gözəl bir ağac göstərilər. O şəxs o ağaca çox baxar. Allahu təala: **“Sənə nə oldu? Ona da eşqin düşdü?”** buyurar. O qul, “Bəli, ya Rəbb” deyər. Allahu təala: **“Sənə onu da versəm, başqasını istəmərsən ki?”** buyurar. “İstəmərəm ya Rəbb” deyər. O ağacın meyvəsindən yeyib, kölgəsində dincələr. Ondan daha gözəl bir ağac göstərilər. O şəxs ona baxa-baxa qalar. Cənab Haqq ona buyurar: **“Bunu da sənə versəm, başqasını istəyərsən?”** buyurar. “İzzətin haqqı üçün istəmərəm ya Rəbb” deyər. O zaman Cənab Haqq razı olub o mömini bağışlayar və Cənnətə daxil edər.

Axirətin heyrət ediləcək işlərindən biri də odur ki, bir nəfər Allahu təalanın hüzuruna aparılar. Allahu təala onu sorğu-suala çəkər. Həsənət və seyyiati ölçülər. O şəxs elə hesab edər ki, Allahu təala onu hesaba çəkməkdən başqa bir işlə məşğul deyil. Lakin elə deyil. Bəlkə o anda milyonlarla, miqdarını Allahu təaladan başqa heç kimin bilmədiyi sayda kimsələrin hesabına baxıldı. Onların hər biri elə zənn edər ki, o anda ancaq onun hesabı görülür.

Orada bəziləri bəzilərini görməz. Biri digərinin sözünü eşitməz. Bəlkə hər biri Cənab Haqqın pərdələri altındadır. Sübhanəllah! Necə qüvvət və nə böyük qüdrətdir. Elə bu zaman Loğman surəsinin 28-ci ayəsinin, **“Sizin dünyada və sonra axirətdə yaradılmağınız bir nəfəs alacaq qədər zamandır”** məali-şərifini ilə bildirilən zamandır. Cənab Haqqın bu kəlamında elə sirlər vardır ki, o zamansız və məkansız olmaq sirridir. Çünki Allahu təalanın mülkü, feili və işləri üçün hədd və qayə yoxdur. Fə-subhanəllah ki, feillərindən heç biri, başqa işləri etməsinə mane olmaz.

Elə bu vaxt bir kişi oğluna gəlib deyər və: “Ey Oğul! Mən sənə paltarlar geyindirdim ki, sən özünün paltar geyinməyə gücün yox idi.

Səni doyurdum və su verdim ki, sən bunlardan aciz idin. Uşaq ikən səni qorudum ki, sən özünə zərər verən şeyləri dəf etməyə və fayda verən şeyi istəməyə gücün çatmırdı. Dəfələrlə məndən meyvə istədin, alıb sənə gətirdim. Sənə dinini, imanını öyrətdim. Səni Qurani-kərim müəlliminə göndərdim. Lakin bax, qiyamətin dəhşətini görürsən, günahımın çoxluğunu da bilirsən. Bir miqdarını məndən götür ki, günahım azalsın. Mənə bir yaxşılıq, bir savab ver ki, tərəzimin həsənə gözü ağır olsun” deyər. Oğlu ondan qaçar və deyər ki: “O bir savaba mən səndən daha möhtacam”.

Beləcə övladla ana arasında bu söhbət keçər, zövc və zövcə də bir-birilə belə danışarlar. Qardaş qardaşa bu rəftarı edər. Bu vəziyyəti Allahu təala məali-şərifü **“O gün insan qardaşından və ana övladından qaçacaq”** olan “Abəsə” surəsinin 24-cü ayəsində xəbər vermişdir.

Hədisi-şərifdə buyuruldu ki, **“İnsanlar qiyamət günü çılpaq halda həşr olunacaqlar”**. Aişə Siddiqə (radiyallahü anha) anamız bunu eşitdikləri zaman, “Bəs insanlar bir-birlərinə baxmayacaqmı?” buyurdu. Peyğəmbər əfəndimiz (sallallahü təala aleyhi və səlləm) Abəsə surəsindəki, **“Qiyamət günü hər kəsin halı onu digərinin halından və vəziyyətindən uzaqlaşdırar”** məalindəki 37-ci ayəti-kəriməsini oxudular. Peyğəmbərimiz (sallallahu aleyhi və səlləm) bu hədisi-şərif ilə bildirmək istədilər ki, qiyamət gününün dəhşəti və məşəqqəti insanların bir-birlərinə baxmasına mane olacaq.

İnsanlar bu zaman bir yerə toplaşarlar. Onların üstünə qara bir bulud gələr. O bulud insanların üstünə **“Suhufi-münəşşərə”**, yəni əməl dəftərlərini yağıdırar. Möminin səhifəsi sanki gül yarpağı üstünə yazılmışdır. Kafirlərin isə sidr yarpağı üstünə yazılmış kimi olacaq.

Səhifələr uçaraq enəcək. Hər kəsin sağ və ya sol tərəfindən gələcək hansı ki, bu da ixtiyari deyildir. Belə ki, Cənab Haqq İsrə surəsinin 13-cü ayəsində məalən, **“Biz azım-üş-şan insan üçün səhifəsi açılmış şəxsinə vasil olan kitab göndərərük”** buyurur.

Alimlərdən bəziləri buyurur ki, Kövsər Hovuzu Siratı keçdikdən sonra gətirilər. Bu isə yalnızdır. Çünki Siratı keçən bir daha Hovuza gəlməz.

Yetmiş min [yəni lap çox] insan çətin hesabı olmadan Cənnətə girər. Onlar üçün mizan qurulmaz, səhifələr gəlməz. Ancaq onlara verilən səhifələr üzərində, **“La iləhə illəllah, Muhəmmədən rasülullah. Bu filankəs oğlu filankəsin Cənnətə girməsinin və Cəhənnəmdən qurtulmasının bəraətidir”** yazılı olacaq.

Bir qulun günahları bağışlandığı zaman bir mələk onu Ərəsət meydanına aparar və səslənər: “Bu filankəs oğlu filankəsidir. Allahu təala onun günahını əfv etdi. Bir daha şaki olmayacaq, səadətə səid oldu” deyər. O şəxsə bu vəziyyətdən daha sevgili bir vəziyyət ola bilməz.

Qiyamət günü Rəsullar (aleyhimüssaləvətü vəttəslimat) minbərlərdə olacaqlar. Hər bir Rəsulun minbəri öz mərtəbəsi qədərdir. Uləmai-amilin, yəni Əhli-sünnət etiqadında olan və bildikləri ilə əməl edən alimlər (rahmətullahi aleyhim əcmain) də nurdan kürsülərdə olacaqlar. Allahu təalanın dinini qorumaq və yaymaq üçün şəhid olan saleh insanlar, yəni əhkamı-islamiyyətə tabe olanlar, Qurani-kərimi hörmətlə və nəğməli oxumayan hafizlərlə, azanı sünnətə uyğun oxuyan müəzzinlər, torpağı müşkdən olan yerlərdə olacaqlar. Onlar, əhkamı-islamiyyətə tabe olaraq gözəl əməl işlədikləri üçün kürsi sahibləri, hansı ki, Adəm əleyhissələmdən Fəxri-ələm (sallallahü təala aleyhi və səlləm) əfəndimizə qədər gələn bütün Peyğəmbərlərdən sonra onlara şəfaət izni veriləcəkdir.

Hədisi-şərifdə bildirildi ki, **“Qurani-kərim qiyamət günü üzü və əxlaqı gözəl bir şəxs surətində gələcək. Ondan şəfaət istəniləcək və şəfaət edəcək. Onu musiqi ilə [qəzəl kimi, çalğı və oyun yerlərində kef və pul qazanmaq üçün] oxuyanlara qarşı iddiaçı olacaq. Belə kimsələrdən haqqını istəyəcək. Razi olduğu şəxsləri götürüb Cənnətə aparacaq”**.

Dünya [yəni ibadət etməyə mane olan və haram işləməyə səbəb olan şeylər və şəxslər] da qoca, ağ saçlı və qadınların ən çirkin şəklində görünəcək. İnsanlara deyiləcək ki: “Siz bunu tanıyır-

sınız?”. Onlar: “Biz bundan Allahu təalaya sığınırıq” deyəcəklər. “Siz dünyada buna qovuşmaq üçün bir-birinizlə savaşıb, bir-birinizə düşmən olurdunuz” deyiləcək.

Bu şəkildə Cümə də sevimli bir insan surətində göstəriləcək. Möminlər ona diqqətlə baxacaqlar. Cümə gününə qiymət verənlər müşk və qafur qumları üstündə saxlanacaq. Cümə namazı qılan möminlərin üzərində elə nur olacaq ki, hər kəs ona baxıb təəccüb edəcək. Cümə gününə olan hörmətləri səbəbi ilə Cənnətə aparılacaqlar.

Ey müsəlman qardaşım! Allahu təalanın rəhmətinə, Qurani-kərimin, islamın və Cümənin səxavətinə bax ki, Qurani-kərim əhli nə qədər dəyərlidir. Namaz, oruc, zəkat, səbir və gözəl əxlaqdan ibarət olan islamiyyət isə nə qədər çox qiymətlidir.

Ölüm vaxtı insanın çırpınmasından, sıxıntılı görünməsindən mənə çıxaran şəxsə dəyər vermək olmaz. Çünki yəvmi-Xəndəkdə Peyğəmbər (sallallahü aleyhi və səlləm) əfəndimiz, “Ey çürüyəcək olan cəsədlərin Rəbbi və yox olacaq ruhların yaradanı Rəbbim!”, duası göstərir ki, Allahu təalanın dilədiyi hər cəsəd çürüyəcək və ruhlar da qiyamət günü gəldiyi zaman fani olacaq. Bunların hamısının yaradanı və Rəbbi Allahu təaladır. Bu bildirilənlərin hamısı ayrı-ayrı elmlərə möhtacdır. Digər kitablarımızda bunları açıqlamışıq.

İmam Qəzali (rahmətullahi aleyh) burada axirət hallarını çox qısa şəkildə izah etdiyini xəbər verir. Deyir ki, biz bu kitabı müsəlmanların Əhli-sünnət yolu ilə gedə bilməsi üçün ixtisarla yazdıq. İslamiyyətin əleyhinə olan bidətlərə [məzhəbsizlərə, dində reformçulara] etibar etmə! Qurani-kərimdən və hədisi-şəriflərdən Əhli-sünnət alimlərinin çıxardıqları, anladıqları mənalara sarıl! Başqalarının, insan şeytanlarının uydurduğu bidətlərə aldanma, onlardan qaç. Bu səbəblə möminləri, Əhli-sünnət yoluna sarılanları müjdələ!

Allahu təalanın əmniyyəti, kərəmi və ehsanı ilə ismət və müvəffəqiyyət istəyirik. Amin və hasbünallah və niməl-vəkil və sal-lallahü alə Muhammədin və alihi vəsahbihi əcmain.

*Adəm oğlu aç gözünü, yer üzünə qıl bir nəzər,
gör bu lətif çiçəkləri hansı qüvvə edər, pozar.*

*Hər bir çiçək bir naz ilə, öyər Haqqı niyaz edər,
Qurdlar, quşlar, durmaz söylər, o Xaliqə avaz edər.*

*Öyər onu qadirliyin, hər bir işə hazırlığın,
illə onun qəhirliyin anladığıda rəngi dönər.*

*Rəngi dönər gündən-günə, torpağa tökülər yenə,
Bu ibrətdir anlayana, həqiqəti arif sezər.*

*Gər bu sirri duya idin, ya bu qəmi yeyə idin,
Yerində əriyə idin, insan deyilsənmi məgər.*

*Bilir, gələn gedər imiş, qonan geri köçər imiş,
Ölüm şərbətin içər imiş, hər kim bu mənadan keçər.*

QIYAMƏT VƏ AXİRƏT KİTABININ SON SÖZÜ

Dünyada və axirətdə sədaətə qovuşmaq üçün “**Əhli-sünnət etiqadı**”nı öyrənib, imanı buna uyğun düzəltmək, bundan sonra fiqh biliklərini öyrənib, onunla əməl etmək və cənab Haqqın dostlarını, sevgili qullarını sevmək və islam dininin düşmənlərini tanıyıb onlara aldanmamaq lazımdır. Əhli-sünnət etiqadını, fərzlərdən və haramlardan lazım olanları öyrənmək hər müsəlmana fərzi-ayndır. Bu məlumatları öyrənməmək böyük günahdır. Öyrənməli zəruri olan biliklər doğru və açıq şəkildə “**TAM ELMİHAL SƏADƏTİ-ƏBƏDİYYƏ**” və “**İslam Əxlaqı**” kitablarında yazılmışdır. Hər müsəlman Əhli-sünnət alimlərinin kitablarından toplanaraq hazırlanmış bir elmihal kitabı alıb, ailəsinə, yoldaşlarına və sevdiklərinə verməlidir.

Dünyaya və axirətə faydası olmayan, hətta zərərli olan, dinə və əxlaqa zidd, bölücü qəzet, jurnal və kitabları oxumamaq, lüzumlu və faydalı kitabları oxuyub öyrənmək lazımdır. Lüzumlu kitablardan ən qiymətli İmam Qəzalinin kitabları ilə İmam Rəbbaninin (quddisə sirruhüma)¹ “**Məktubat**” adlı kitabıdır. Bu ikisinin tərcümeyi-halları “**Səadəti-Əbədiyyə**” və digər kitablarımızda yazılmışdır. Hədisi-şərifdə, “**Övliyanın anıldığı yerə rəhmət enər**” buyuruldu. Bu hədisi-şərif Övliyanı sevərək xatırlayanın feyz və bərəkətə qovuşacağını və dualarının qəbul olacağını xəbər verir. Hər kəs sevgisi qədər o böyüklerin feyzlərindən və nurlarından istifadə edir. Onların baxışları dəva, söhbətləri xəstə və ölü qəlblərə

¹ İmam Əhməd Rəbbani 1034-cü [miladi 1624] ildə Sərhənd şəhərində vəfat etmişdir.

şəfadır. Onları görənlər Allahı təalayı xatırlayır. Müasir dövrdə onları tapmaq, görmək mümkün olmasa da, kitablarını oxuyub, yüksək, seçilmiş olduqlarına inanaraq və bunun üçün onları sevən insan, onların ruhlarından feyz alaraq faydalanar. Bu bərdə **“Müsəlmana nəsihət”** kitabında geniş məlumat vardır. Peyğəmbərlər (aleyhimüssəlam) qulları Allahı təalaya yaxınlaşdırən vəsibə və sağlam ipdirlər. Hədəsi-şərifdə Övliyanın, yəni **“Əhkamı-islamiyyəti yaxşı öyrənib, bildiyi ilə əməl edən alimlərin, Peyğəmbərlərin varisləri olduğu”** bildirildi. Buna görədir ki, Övliya da (aleyhimürrahmə) insanı Allahı təalаны rizasına və mərhəmətinə qovuşdurən vəsibə və ipdir. Qurani-kərimdə, **“Allahı təalaya yaxınlaşmaq üçün vəsibə axtarın”** buyrulur. Bu vəsibələrin ən böyüklərindən biri Peyğəmbərlər (saləvatullahi aleyhim əcmain) və onların varisləri olan alimlərdir (rahmətullahi aleyhim əcmain). Hüccət-ül islam imam Muəmməd Qəzali və imam Əhməd Rabbani mücəddidi və münəvviri əlfi sani Faruqi Sərhəndi (rahmətullahi aleyhimə) bu varislərdəndir.

Peyğəmbər əfəndimizin (sallallahü təala aleyhi və səlləm) varisi olan və Onun mübarək qəlbindəki nurların və mərifətlərini götürüb təmiz qəlblərə çatdırən bu iki böyük şəxsi vəsibə edərək səadətə qovuşmaq çox asandır. Çünki onların əsərlərini, tərcümeyi-hallarını oxuyaraq onları tanımaq və sevmək heç çətin deyil. Övliyanı sevnələr məğfirət olunmaqla müjdələnməşdirlər.

*Eşqin bağında açan güllərə bülbül olan,
İslamın həsrətlə gözlədiyi qəhrəman,
Məşuqunun eşqindən yanıb-yanıb kül olan,
Ağlasa yeri vardır, səni görməyən zaman.*

*Elmi ilə, irfanı ilə sahib olan “Sıla”ya,
İki təməl bilgini vəsl edən bir araya,
Dalıb ucsuz-bucaqsız o müəzzəm dəryaya,
Bu Zikr dəryasından ən böyük pay alan!*

*Kimi sahilə gedər və bu mənə yetər deyər,
Kimi uzaqdan görər, məst olar, başı dönər;
Kimi yalnız seyr edər, kimi qətrə içər,
Bir sənsən, bu dəryadan içib-içib doyan.*

*Qurandan, hədislərdən sonra gəlir əsərin,
Ruhlara şafa olan o mübarək sözlərin,
Baş komandanısan sən vəlilərin ərlərin,
Və “Mücəddidi-əlfi-sani” adını alan.*

*Bizə səni duyuran, fitrətən dostun olan,
Və cahanda bir təkdir, sənin izində qalan,
“Seyyid Abdülhakim” o sənin eşqinlə yanan,
Hörmətinə nəsib et, bizə şafaətindən!*

*Əsərinlə cahanı yenidən nurlandıran,
Sehirli bir qüvvəylə bizi özünə çəkən,
On dördüncü əsrin zülmətini aparan,
“Arvas”ın işığıdır, gerisi xəyal, yalan!*

*Biz onun tələbəsi, o sizin talibiniz,
Mütləq ki, əks edər o nurlu qəlbləriniz,
Bəllidir, bir-birinizə aşıqsınız ikiniz,
Və sizə aşiq oldu “Məktubat”ı anlayan!*

NƏFS MÜHASİBƏSİ

Böyük islam alimi imam Muamməd Qəzali (rahmətullahi aleyh) hicri 450-ci ildə Tus şəhərində dünyaya gəlmiş və 505-ci [miladi 1111] ildə yenə orada vəfat etmişdir. Yazdığı yüzlərlə kitablardan sonuncusu olan **“Kimyayı-səadət”** adlı kitabının 4-cü rüknün, 6-cı əslində farsca buyurur ki:

Ənbiya surəsi, 47-ci ayəsində mələn, **“Qiyamət günü tərəzi quracağam. O gün heç kimə zülm edilməyəcək. Hər kəsin dünyada etmiş olduğu zərrə yaxşılıq və yamanlığı meydana çıxarıb, tərəziyə qoyacağam. Hər kəsin hesabını görməyə qüdrətim var”** buyurdu. Bu xəbəri deməkdə məqsəd, hər kəs öz hesabını dünyada görsün. Peyğəmbərimiz əleyhissəlam buyurdu ki: **“Ağıllı insan o şəxsdir ki, günü dördə ayırar. Birincisində etdiklərini və edəcəklərini hesab edər. İkincisində Allahu təlalaya münacat edər və yalvarar. Üçüncüsündə bir peşə və ya ticarətlə məşğul olub halal pul qazanar. Dördüncüsündə istirahət edər və mübah olan şeylərlə özünü əyləndirər, haram şeyləri etməz və onlara getməz”**. İkinci xəlifə Ömər-ül-Faruq (radıyallahü anh) [hicri 23-cü ildə Mədinəyi-münəvvərədə vəfat etmişdir. Məzarı-şərifü Hücərəyi-səadətdədir] buyurdu ki, hesabınız görülmədən əvvəl özünüzu hesaba çəkin! Allahu təala mələn buyurur ki: **“Şəhvətlərinizi [yəni nəfsin arzularını] haramdan almamağa çalışın və bu cihadda səbat edin, dözüün”**. Buna görə də din böyükləri bu dünyanın bir bazar yeri kimi olduğunu və burada nəfslə alış-verişdə olduqlarını anlamışdırlar. Bu ticarətin qazancı Cənnət, ziyanı da Cəhənnəmdir. Yəni qazancı əbədi səadət, ziyanı da sonsuz fəlakətdir. O böyüklər nəfslərini ticarətdə ortağ yerinə qoymuşlar. Ortaqla əvvəlcə şərt kəsilir, razılaşılır. Sonra işlərinə, sözündə durub-durmamasına nəzarət edilir. Nəhayət hesablaşılıb, xəyanət edi-

libsə məhkəməyə verilir. Onlar da nəfsləri ilə bir ortaq kimi sıra ilə bu işləri görürlər: Şirkət qurmaq, ona nəzarət edib yoxlamaq, mühasibə, yəni hesablaşmaq, muaqəbət, yəni cəzalandırmaq, mücahidə, yəni onunla məşğul olmaq, muatəbət, yəni onu danlamaq:

1- Birinci iş- şirkət qurmaqdır. Ticarət ortağı şəxsin pul qazanmaqda ortaq olduğu kimi, bəzən də xəyanət etdikdə düşməni olur.

Halbuki dünyada qazanılan şeylər müvəqqətidir. Ağılı olan bunlara dəyər verməz. Hətta bəziləri, “Keçici olan xeyir, sonsuz qalan şerdən daha qiymətsizdir” dedilər. İnsanın hər bir nəfəsi qiymətli bir cövhər kimidir, hansı ki, bunlardan bir xəzinə qurula bilər. Əslində bunu hesab etmək lazımdır. Ağılı olan insan hər gün sübh namazından sonra xatirinə heç bir şey gətirməyib ortağı olan nəfsinə deməlidir ki, “Mənim sərmayəm yalnız ömrümdür. Başqa heç bir şeyim yoxdur. Bu sərmayə o qədər qiymətlidir ki, hər çıxan nəfəs heç bir şeylə təkrar geri gəlməz və nəfəslər sayılıdır, azalmaqdadır. Ömür bitdikdə ticarət sona çatacaq. Ticarətə sarılaq ki, vaxtımız azdır və axirət nə qədər uzun olsa da orada ticarət və mənfəət yoxdur. Bu dünya günləri o qədər qiymətlidir ki, əcəl gəldikdə bir gün icazə istənilsə, izn verilməz. Bu gün bu nemət əlimizdədir. Amandır nəfsim, çox diqqətli ol ki, bu böyük sərmayəni əldən qaçırma. Sonra ağıllamaq, sızlamaq fayda verməz. Bu gün əcəlin gəldiyini, daha bir gün vermələri üçün yalvardığını, sızladığını və sənə bir gün bağışlandığını zənn et və həmin o günü bu gün bil. O halda bu günü əldən qaçırmaqdan, bununla səadətə qovuşmamaqdan daha böyük ziyan ola bilərmi? Sabah öləcəksənmiş kimi dilini, gözlərini və yeddi əzanı haramdan qoru”.

Cəhənnəmin yeddi qapısı vardır, demişlər. Bu qapılar sənin yeddi üzvündür. Bu üzvləri haramdan qorumasan və bu gün ibadət etməsən, sən cəzalandıraram! Nəfs asi, əmrləri yerinə yetirmək istəmirsə də, nəsihət dinləyər və riyazət çəkmək, yəni istədiklərini verməmək ona təsir edər. Nəfs mühasibəsi də elə budur. Rəsulullah (sallallahü aleyhi və səlləm) buyurdu ki: **“Ağıllı insan, ölmədən əvvəl hesabını görən, ölümdən sonra özünə lazım olacaq şeyləri edən şəxsdir”**. Bir dəfə də buyurdu ki: **“Edəcəyin hər işi əvvəl-**

cə düşün, Allahu təalanın razı olduğu, izn verdiyi bir işdirsə, onu et! Elə deyilsə o işdən qaç". Bax beləcə hər gün nəfslə belə şərt kəsilməlidir.

2- İkinci iş muraqəbədir. Yəni nəfsə nəzarət etmək, ondan qafil olmamaqdır. Ondən qafil olsən, öz şəhvətlərinə və tənbelliyinə dönər. Allahu təalanın hər etdiyimizi, hər düşündüyümüzü bildiyini unutmamalıyıq. İnsanlar bir-birinin zahirini görür. Allahu təala isə həm daxilini, həm də zahirini görür. Bunu bilən bir insanın işləri və düşüncələri ədəbli olur. Buna inanmayan kafirdir. İnanıb müxalif olmaq isə böyük cəsərətdir. Allahu təala məalən buyurur ki: **"Ey insan, səni hər an gördüyümü bilmirsənmi?"**. Bir həbəş Rəsulullah (sallallahü aleyhi və səlləm) əfəndimizin hüzuruna gəlib, "Çox günah işlədim, tövbəm qəbul olarmı?" dedikdə, **"Bəli, olar"** buyurdu.

"O günahları işləyərkən, O gördüyümü?" soruşdu. **"Bəli"** dedikdə, həbəş bir ah çəkdi və yıxılıb can verdi. İman və həya belə olur. Peyğəmbərimiz (sallallahü aleyhi və səlləm) buyurdu ki, **"Allahu təalanı görür kimi ibadət edin. Siz Onu görməsəz də O sizi görür"**. Onun gördüyünə inanan Onun bəyənmediyi bir şeyi edərməmi? Böyüklərdən biri bir tələbəsini başqalarından daha çox sevərdi. O biri tələbələrə buna məyus olurdular. Hər birinə bir quş verib, "Bunu heç kimin görmədiyi bir yerdə kəsib gətirin" dedi. Hamısı gizli bir yerdə kəsib gətirdi. O tələbə isə kəsmədən gətirdi. "Niyə sözümlə dinləmədin, canlı gətirdin?" buyurduqda, "Heç kimin görmədiyi bir yer tapa bilmədim. O hər yeri görür" dedi. Digərləri onun müşahidə dərəcəsinə olduğunu anladılar. Misir maliyə nazirinin xanımı olan Züleyxa Yusif əleyhissəlamı yanına çağırırdıqda, durub böyük zənn etdiyi bir heykəlin üzünü örtdü. "Bunun üzünü niyə örtdü?" soruşduqda, ondan utandığım üçün, dedi. "Sən bir daş parçasından utanırsən, amma mən yerləri və göyləri yaradan Rəbbimin görməsindən utanmıram?" deyə buyurdu. Bir nəfər Cüneyd Bağdadini¹ (quddisə sirruh) görüb, "Küçədə qadınlara, qızla-

¹ Cüneyd Bağdadı 207-298-ci [miladi 910] illərdə yaşamışdır.

ra baxmaqdan özümü saxlaya bilmirəm. Bu günahdan qurtulmaq üçün nə edim?” soruşduqda, “Allahu təalanın səni, sənin o qadını görməyindən daha çox gördüyünü düşün” buyurdu. Peyğəmbərimiz (sallallahü aleyhi və səlləm) buyurdu ki: **“Allahu təala Adn adlı Cənnəti o insanlar üçün hazırladı ki, günah işləyəcəkləri zaman Onun böyüklüyünü düşünüb, Ondan həya edərək günahdan çəkinirlər”**.

[Qadınların saçları, qolları, ayaqları açıq vəziyyətdə küçəyə çıxmaları haramdır. İmanı olan qadınlar Allahu təalanın gördüyünü düşünməli, yad kişilərə çılpaq görünməməlidir.] Abdullah ibni Dinar (radiyallahü anh) deyir ki, Ömər (radiyallahü anh) ilə Məkkəyi-mükərrəməyə gedirdik. Bir çoban sürüsünü dağdan endirirdi. Xəlifə (radiyallahü anh) buyurdu ki, bu qoyunlardan birini mənə sat. Mən köləyəm, bu qoyunlar mənim deyil, dedi. Əfəndin nə biləcək, canavar apardı deyərsən. O bilməsə də, Allahu təala bilir, dedikdə, Ömər (radiyallahü anh) ağladı və əfəndisini tapıb bu köləni azad etdi və “Bu sözün səni bu dünyada azad etdiyi kimi, o dünyada da azad edər” buyurdu.

3- Üçüncü iş, əməllərdən sonra edilməli olan mühasibədir. Hər gün yatarkən, o gün gördüyü işlər üçün nəfsi hesaba çəkmək, sərmayəni qazandıran və zərərdən ayırmaq lazımdır. Sərmayə fərzlərdir, qazanc da sünətlər və nafilələrdir. Zıyan isə günahlardır.

İnsan ortağına aldanmamaq üçün onunla hesablaşdığı kimi nəfsə qarşı daha oyaq davranmalıdır. Çünki nəfs çox hiyləgər və yalançıdır. Öz arzularını sənə yaxşı, faydalı göstərir. Hər mübahı belə soruşmaq, niyə etdin demək lazımdır. Zərərli bir şey etdisə, təzminat etdirmək, ödətdirmək lazımdır. İbnissaməd böyüklərdən idi. Altmış hicri illik həyatının hesabını etdi. 21500 gün oldu. Hər gün ən az bir günah etmişəmsə, 21500 günahdan necə qurtulacağam? Halbuki elə günlərim oldu ki, yüzlərlə günah işlədim, deyər düşünərək, bir fəryad edib, yıxıldı. Baxdılar ki, ruhunu təslim edib.

Lakin, insanlar özlərini hesaba çəkmirlər. Əgər hər günah işlədikdən sonra otağına bir qum dənəsi qoysa, bir neçə ildən sonra otağı qumla dolar. Əgər çiyinlərimizdəki katib mələklər hər günahı

yazmaq üçün bir qəpik istəsəydilər, mal və mülkümüzün hamısını verməli olardıq. Halbuki, qəflətlə, müxtəlif düşüncələrlə bir neçə sübhə Allah desək, təsbehi əlimizə alıb, sayıb, yüz dəfə dedim deyirik, amma hər gün nə qədər boş sözlər sərf edirik, bunları saymırıq. Saymış olsaq hər gün minlərlə olar. Sonra da tərəzidə savab gözünlün ağır olacağını ümid edirik. Bu necə məntiqdır. Ona görə də Ömər (radiyallahü anı) buyurdu ki, “Əməlləriniz ölçülmədən əvvəl özünüzü ölçün”. Ömər hər axşam qamçı ilə ayaqlarına vurub, bu gün niyə belə etdin, deyərdi. İbni Səlam (radiyallahü təala anı) odun yükü daşıyırdı. Sənə hanbalsanmı, dedikləri zaman, nəfsimi təcrübə edirəm, görək necə olacaq, dedi. Ənəs (radiyallahü anı) [hicri 91-ci ildə vəfat etmişdir] dedi ki, Öməri gördüm (radiyallahü təala anı) öz-özünə deyirdi ki, “Əfsuslar olsun sənə ey nəfsim, ki, sənə əmir-əl-möminin deyirlər. Ya Allahdan qorx və ya Onun əzabına hazırlaş”.

4- Dördüncü iş, nəfsə cəza verməkdir. Nəfslə hesablaşılıb, qüsurlarını görüb, cəza verilməzsə, cəsarətə gəlib ərköynləşər, öhdəsindən gəlmək çətin olar. Şübhəli bir şey yeyilmişsə, ac saxlamaq, qadınlara baxılmışsa, mübah şeylərə baxdırmamaq lazımdır. Hər əzaya bu şəkildə cəza verilməlidir. Cüneydi Bağdadi (rahmətullahi aleyh) (298-ci [miladi 910-cu] ildə Bağdadda vəfat etmişdir) deyir ki, “İbnil Keziti (rahimə-hullahü təala) bir gecə cünub olmuşdu. Qüsl etməyə qalxarkən nəfsi tənbellik etdi və hava soyuqdur, xəstələnərsən, səbir et, səhər hamama gedərsən, dedi. Paltarını ilə qüsl etməyə and içdi. O cür də etdi və Allahu təalanın əmrində tənbellik edən nəfsin cəzası budur, dedi”.

Bir nəfər bir qıza baxmışdı, sonra peşman oldu. Cəza olaraq sərin su içməməyə and içdi və heç içmədi. Əbu Talha (radiyallahü təala anı) bağında namaz qılırdı. Gözəl bir quş yanına qondu. Fikri quşda qaldı və neçə rükət namaz qıldığını unuttu. Nəfsinə cəza olaraq bağı kasıblara sədəqə verdi. [Əbu Talha Zeyd ibn Səhli Ənsari bütün döyüşlərdə iştirak etmişdi. 34-cü ildə 74 yaşında vəfat etmişdir]. Malik ibn Abdullah Hesami (rahimə-hullahü təala) deyir ki, Rəbahül Qaysi (rahimə-hullahü təala) gəlib

atamı soruşdu, yatır dedim. Əsr namazından sonra yatmaqımı olar dedi və getdi. Arxasınca getdim, öz-özünə, “Ay boşboğaz, sənın nəyinə lazımdır ki, başqasının yatmağına qarışırsan. Əhdim olsun ki, bir il başını yastığa qoymayacaqsan”, deyirdi. Təmi-mi Dari (radiyallahü təala anh) yuxuya gedib, axşam namazını ötürmüşdü. Nəfsinə cəza olaraq bir il yatmamağa əhd etdi. [Tə-mimi Dari Əshabı-kiramdan idi]. Məcəma (rahimə-hullahü təala) böyüklərdən idi. Bir pəncərəyə baxarkən orada bir qız gördü. Bir daha yuxarı baxmamağa əhd etdi.

5- Beşinci iş mücahidədir ki, bəzi böyüklər nəfsləri qəbahət etdikdə, cəza olaraq çox ibadət edərtilər. Abdullah ibni Ömər (radiyallahü anhümə) bir namazda camaata çatmasaydı bir gecə yatmazdı. Ömər (radiyallahü anh) bir camaat namazına çatmadığı zaman 200 min dirhəm dəyərindəki bir malı sədəqə vermişdi. Abdullah ibni Ömər (radiyallahü anhümə) bir axşam namazını gecikdirmişdi. Hava qaralıb iki ulduz görünmüşdü. Bu qədər gecikdirdiyi üçün iki kölə azad etdi. Belə edənlər çoxdur. Nəfsinə ibadətləri sevərək etdirə bilməyən şəxsə ən yaxşı əlac saleh bir şəxsin yanında olmaqdır. Onun ibadətləri zövqlə etdiyini görərək özü də alışar. Bir nəfər deyir ki, ibadət etmək üçün nəfsimdə tənbellik gördüyüm zaman Muhəmməd ibn Vasi (rahimə-hullahü təala)¹ ilə söhbət edirəm. Onunla birlikdə olmaqla nəfsimin bir həftə içində ibadətlərimi sevərək etdiyini görürəm. Bir Allah adamını tapa bilməyənlər daha əvvəllər yaşamış saleh insanların həyatlarını oxumalıdır. Əhməd ibn Zerın (rahimə-hullahü təala) bir tərəfə baxmazdı. Səbəbini soruşdular. Allahu təala gözləri dünyadakı nizama, hər şeydəki incəliklərə və Onun qüdrət və əzəmətinə ibrətlə baxmaq üçün yaratdı. İbrət almadan, bəhrələnmədən baxmaq xətdər, dedi. Əbüddərda (radiyallahü təala anh) deyir ki, dünyada üç şey üçün yaşamaq istərəm: uzun gecələrdə namaz qılmaq, uzun gündüzlərdə oruc tutmaq və saleh şəxslərin yanında oturmaq üçün.

1 Muhəmməd ibn Vasi 112-ci [miladi 721] ildə vəfat etmişdir.

[Əbüddərda (radiyallahü təala anh) Əshabı-kiramdandır. Xəzrəc qəbiləsindəndir. Şamda ilk vali idi. 33-cü ildə vəfat etdi]. Alqama ibn Qays (rahimə-hullahü təala) nəfsi ilə çox mücahidə edərdi. Nəfsinə niyə bu qədər əziyyət edirsən, deyə soruşanlara, onu çox sevdiyim üçün, onu Cəhənnəmdən qorumaq üçün, deyərdi. Sənə bu qədər əziyyət əmr olunmadı dedikləri zaman, sabah başımı döyüb, niyə etmədim deməmək üçün cavabını verdi. [Alqama Tabiinin böyüklərindəndir. İbni Məsudun (radiyallahü təala anh) tələbəsidir. 61-ci ildə vəfat etmişdir].

6. Altıncı iş nəfsi tənqid etmək, danlamaqdır.

Nəfs yaradılış baxımından yaxşı işlərdən qaçmaq, pis işlərə can atmaq, daima tənbellik etmək və ehtiraslarına qovuşmaq istər. Allahu təala bizlərə nəfslərimizi bu cür əxlaqdan əl çəkməyi, yalnız yoldan doğru yola çevirməyi əmr edir. Bu vəzifəmizin öhdəsindən gəlmək üçün onu bəzən oxşamaq, bəzən məcbur etmək və bəzən sözlə, bəzən də işlə idarə etmək lazımdır. Çünki nəfs elə yaradılmışdır ki, ona lazım olan şeylərə can atar və buna qovuşmaq üçün qarşısına çıxan çətinliklərə səbir edər. Nəfsin səadətə qovuşmasına mane olan ən böyük pərdə qəfləti və cəhalətidir. Qəflətdən oyandırılıb, səadətin nələrdə olduğu göstərilərsə qəbul edər. Çünki Allahu təala Zariyat surəsində məalən, **“Onlara nəsihət et!. Nəsihət möminlərə əlbəttə fayda verir”** buyurdu. Sənin nəfsin də hər kəsin nəfsi kimidir. Nəsihət ona təsir edər. O halda əvvəlcə öz nəfsinə nəsihət et və onu danla. Hətta onu danlamaqdan heç vaxt geri qalma. Ona de ki: Ey nəfsim! Ağıllı olduğunu iddia edirsən və sənə axmaq deyənlərə hirsələnirsən. Halbuki səndən daha axmaq kim var ki, ömrünü boş şeylərlə, gülüb əylənməklə keçirirsən. Sənin vəziyyətin bu qatilə bənzəyir ki, polislərin onu axtardıqlarını və tutduqda edam edəcəklərini bildiyi halda vaxtını əyləncə ilə keçirir. Ondən daha axmaq adam olarmı? Ey nəfsim! Əcəl sənə yaxınlaşmaqda, Cənnət və Cəhənnəmdən biri səni gözləməkdədir. Əcəlin bu gün gəlməyəcəyi nə məlumdur? Bu gün gəlməsə, bir gün əlbəttə gələcək. Başına gələcək şeyi sən indidən gəldi bil! Çünki ölüm heç kimə vaxt təyin

etməmiş, gecə və ya gündüz, tez və ya gec, yayda və ya qışda gələrəm deməmişdir. Hər kəsə qəfildən və heç ummadığı vaxt gəlir. Bax ona hazırlanmadınsa, bundan daha böyük axmaqlıq olarmı? O zaman əfsuslar olsun sənə, ey nəfsim!

Günahlara qərq olmusan. Allahu təalanın bu vəziyyətini görmədiyini zənn edirsənsə, deməli kafırsən. Əgər gördüyünə inanırsansa, çox cəsəratlı və həyasızsan ki, Onun görməsinə əhəmiyyət vermirsən! O halda əfsuslar olsun sənə, ey nəfsim!

Xidmətçin sənə itaət etməsə, ona necə hirsələnərsən! O halda Allahu təalanın sənə hirsəlməyəcəyindən necə əmin ola bilərsən? Əgər Onun əzabını xəfif görürsənsə, barmağını alova tut! Yaxud qızmar günəşin altında bir saat otur! Yaxud da isti hamamda bir az çox qal ki, yazıqlığını, dözümsüzlüyünü anla! Yox əgər dünyada etdiklərinə cəza verilməyəcək deyə zənn edirsənsə, Qurani-kərimə və 124 mindən çox Peyğəmbərə (aleyhimüssaləvətü vəttəslimat) inanmamış olursan və hamısını yalançı hesab edirsən. Çünki Allahu təala Nisə surəsinin 122-ci ayəsində məalən, **“Günah işləyənin cəzasını çəkəcəkdir”** buyurur. Pislik edən pislik görəcək. Elə isə əfsuslar olsun sənə, ey nəfsim!

Günah işlədikdə, O kərimdir, rəhimdir, məni əfv edər deyirsən, dünyada yüz minlərlə insana nə üçün əziyyət, aclıq, xəstəlik çəkdirir və tarlasını əkməyənlərə məhsulunu vermir. Ehtiraslarına qovuşmaq üçün hər hiyləyə baş vurursan və o zaman Allahu təala kərimdir, rəhimdir, istədiklərimi zəhmətsiz mənə göndərir demirsən. O zaman əfsuslar olsun sənə, ey nəfsim!

Bəlkə inandığını, lakin çətinliyə dözə bilməyəcəyini deyəcəksən. Bir az çətinliyə dözə bilməyənlərin az bir əziyyətlə bu çətinliyin qarşısının alınmasının lazım olduğunu, Cəhənnəm əzabından qurtulmaq üçün dünyada əziyyətə qatlanmağın fərz olduğunu demək ki, bilmirsən. Bu gün dünyanın bir neçə zəhmətinə dözə bilməsən, sabah Cəhənnəm əzabına və axirətdəki zillətə, zəlilliyə və qovulmağa necə dayanacaqsan? O halda əfsuslar olsun sənə, ey nəfsim!

Pul qazanmaq üçün çox əziyyətə, zillətə qatlanırsan və xəstəlikdən qurtulmaq üçün bir yəhudi həkimin sözü ilə bütün pis vərdişlərdən əl çəkirsən, amma Cəhənnəm əzabının xəstəlikdən və yoxsulluqdan daha əzablı olduğunu və axirətin dünyadan çox uzun olduğunu bilmirsən. O halda əfsuslar olsun sənə, ey nəfsim!

Sonra tövbə edərəm və yaxşı əməllər işləyərəm deyirsən, lakin ölüm daha əvvəl gələ bilər və peşman olub qalarsan. Sabahdan tövbə etməyi, bu gün etməkdən asan hesab edirsənsə, aldınırsan. Çünki tövbə gecikdikcə çətinləşir və ölüm yaxınlaşdıqca heyvana yoxuşda yem verməyə bənzəyir ki, faydası olmaz. Sənin bu vəziyyətin o tələbəyə bənzəyir ki, dərsinə vaxtında hazırlaşmayıb, imtahan günü öyrənərəm deyər zənn edir və elm öyrənmək üçün uzun vaxt lazım olduğunu bilmir.

Həmçinin, pis nəfsi təmizləmək üçün də uzun müddət mücahidə etmək lazımdır. Ömür boş yerə keçdikdə, bir anda bunu necə edə biləcəksən? Qocalmadan əvvəl gəncliyin, xəstə olmadan əvvəl sağlamlığın, sıxıntı çəkmədən əvvəl rahatlığın və ölmədən əvvəl həyatın qiymətini niyə bilmirsən? O zaman əfsuslar olsun sənə, ey nəfsim!

Qışda möhtac olacağın şeylərin hamısını niyə yaydan hazırlayıb heç gecikdirmirsən və bunları əldə etmək üçün Allahu təalanın mərhəmətinə, ehsanına güvənmirsən? Halbuki, Cəhənnəmin zəmhəriri, qışın soyuğundan az deyildir və alovunun hərarəti iyul günəşindən az deyildir. Bunların hazırlığında heç qüsurla deyil, lakin axirət işlərində tənbel davranırsan. Bunun səbəbi nədir? Yoxsa axirət və qiyamət gününə inanmırsanmı və qəlbindəki bu küfrü özündənmi gizlədirsin? Bu iş əbədi fəlakətin səbəbidir. O halda əfsuslar olsun sənə, ey nəfsim!

Mərifət nurunun himayəsinə sığınmayıb, öldükdən sonra ehtiras alovunun canını yandırmasından Allahu təalanın lütfü və mərhəməti ilə qurtulacağını zənn edən bir şəxs, qalın paltarın himayəsinə girmədən qışın soyuğunun Allahu təalanın lütfü ilə onu üşütməyəcəyini zənn edən şəxsə bənzəyir. Bu şəxs anlaya bilmir ki, Allahu təala bir çox faydalara səbəb olmaq üçün qışı yaratsa da, lütf və mərhəmət

edərək paltar hazırlamaq üçün bəzi şeyləri də yaratmış və insanlara paltar hazırlamaq üçün ağıl və idrak vermişdir. Yəni, Onun ehsanı paltar təminatını asanlaşdırmaqdadır, paltarsız üşüməmək şəklinə deyildir. O halda əfsuslar olsun sənə, ey nəfsim!

Günahların Allahu təalanı qəzəbləndirdiyi üçün əzab çəkəcəyini zənn etmə və günahlarımın Ona nə zərəri vardır ki, mənə qəzəblənir demə! Zənn etdiyini kimi deyil. Səni yandıracaq Cəhənnəm əzabı sənənin içindədir və ehtiraslarından meydana gəlmişdir. Belə ki, insanın xəstəliyi yediyi zəhərdən və daxilinə düşən zərərli şeylərdən əmələ gəlir, həkimin sözlərini dinləmədiyi üçün onun hirsələnməsindən əmələ gəlir. O halda əfsuslar olsun sənə, ey nəfsim!

Ey nəfsim! Anladım ki, dünyanın nemətlərinə, ləzzətlərinə alışmışsan və özünü onlara qərq etmişən. Cənnətə və Cəhənnəmə inanmırsansa, heç olmasa ölümü inkar etmə! Bu nemət və ləzzətlərin hamısını səndən alacaqlar və bunların ayrılıq alovu ilə yanacaqsan. Bunları istədiyini qədər sev, istədiyini qədər bunlara sıx bağlan ki, ayrılıq alovu sevgin qədər çox olacaq. O halda əfsuslar olsun sənə, ey nəfsim!

Dünyaya nə üçün sarılırsan? Bütün dünya sənənin olsa və dünyadakı insanların hamısı sənə səcdə etsə, bir müddət sonra sən də, onlar da torpaq olacaqsınız. İsimləriniz unudulacaq, yaddaşlardan silinəcək. Keçmiş padşahları xatırlayan varmı? Halbuki sənə dünyadan az bir şey verilmiş, o da hər zaman xarab olur və dəyişilir. Bunlar üçün sonsuz Cənnət nemətlərini fəda edirsən. O halda əfsuslar olsun sənə, ey nəfsim!

Bir insan dəyərləli və həmişə möhkəm olan bir cəvahiratı verib, onunla qırıq bir saxsı parçasını satın alsa, ona necə gülərsən? Bax bu dünya saxsı parçası kimidir. Onun qırıldığını zənn et, əbədi cəvahirin əlindən çıxdığını, sənə peşmanlıq və əzabın qaldığını bil!

Bunlarla və bunlar kimi sözlərlə hər kəs nəfsini danlayaraq öz haqqını ödəməli və nəsihət etməyə özündən başlamalıdır! Allahu təala doğru yolda gedənlərə salamatlıq ehsan etsin! Amin!

*Elmsiz bir şey olmaz, elm hər şeyə başdır,
Qaranlıq yollarda o, ən əziz yoldaşdır.*

*Ondan sadıq dost yoxdur, ondan vəfalı yar,
Hər şeydə zərər olsa, onda əsla yox zərər.*

*Elm ucsuz-bucaqsız bir ümmanı andırır,
Elmdən başqa hər şey insanı usandırır.*

*Necə qiymətli olmaz ki, Allah onu tərifləyir,
Bax! Nəbiyi-möhtərəm bir hədisdə nə deyir:
Axtar hər yerdə elmi, o yer istər Çin olsun!
Elm öyrənmək fərzdır, hər mömin üçün olsun.*

*Bax! Əliyül-mürtəza, nə deyir dinləsənə,
“Kölä olaram mənə bir hərf öyrədənə”.*

*Alimlər dini-islamı yıxılmaqdan qurtarır,
Alimlər yer üzündə zilli-sıfatullahdır.*

*Mürəkkəbi-uləma, əzizdir həтта bundan:
Fi səbilillah axan şəhidlərin qanından.*

*Çünki cihadı-əkbər ancaq elmlə olur,
Dareyndə elmilə amil olan qurtulur.*

*Alim zahiddən üstün, zühd elmin altındadır,
Alimlər axirətdə nəbilər yanındadır.*

*Demə, cahanda alim qalmadı, bəlkə vardır,
Aç gözünü, qəlbindən zülmət pərdəsin qaldır!*

*Bu dinin alimləri hədislə tərifləndi,
Bəni israıldəki nəbilər kimidirlər.*

*Alimlərin bir sözü illərlə baki qalır,
İnsanı ən alçaqdan yüksəklərə qaldırır.*

*İndi alim tapmaq çətin, o halda nə etməli?
Əsəri uləmayı durmadan oxumalı.*

*Kitab, qızıl bir qəfəs, elm içində quşdur,
Qəfəsi satın alan, quşa malik olmuşdur.*

*Sarıl kitablara ki, qəlbin nurla dolsun,
Öncə oxuyacağın Qurani-kərim olsun!*

*Sonra qiymətli əsər Buxari və Müslimdir,
Badəhu Məktubatı İmamı Rəbbanidir.*

*Təsəvvüf ilə fiqh burada vəsl olmuşdur,
Elə bir alimdir ki, hədislə təriflənmişdir.*

*Xariqələr mənbəyi, heç duyulmayan sözlər,
Əsrlərlə çözülməz, müəmma məsələlər.*

*Hamısı Məktubatda və tərcüməsində vardır,
Onsuz qurtuluş çətin, onsuz elm nöqsandır.*

*Əshabı-kiram risaləsi də gör nə yaxşı,
Oxu, gözəl anla ki, təqdir et Əshabı.*

*Məktubat tərcüməsi əbədi səadətdir,
Lə-hül-hamd hər yerdə var, tamamı bil üç cildir.*

*İbni Abidinə bax, bir dərya ki, sonsuzdur!
Hənəfidə ən böyük fiqh kitabı budur.*

*Gör İhya-ül-ulumu, Kimyayı-səadəti,
Qəzalini yadından çıxarmazsan əbədi.*

*Riyadunnasihini oxuduqda anlarsan,
Muhamməd Rebhamiyə nə böyük alim deyərsən.*

*Şeyxül-əkbər, Qeylani, öyrən Bəhaəddini,
Belə şəxslər qoruyub yıxılmaqdan bu dini.*

*Məvahib, hər əsərdə adı keçən kitabdır,
Rəsuli-müctəbayı uzun-uzun anladır.*

*Mənqibələr bulağı, Ciharı-yarı Qüzin,
Ehtiyacı çox ona qaralan qəlbimizin.*

*Mərakül-fələh və Məvkufat qiymətlidir,
Məcmuayı-zühdiyyə sənə çox şey öyrədir.*

*Mərifətnaməni gör, İbrahim Haqqını bil,
Çox oxu Birgivini, sanma faydalı deyil.*

*Tərcümeyi-halları tanınmış Övliyanın,
İçində anladılmış Rəşəhat, Nəfəhatın.*

*Bərəkətü-Əhmədi, Mücizat-ül-ənbiya,
Nə gözəl yazılmışdır, Hadiqa-tül-Övliya.*

*Dürri-yəktanı da gör, həm Umdətül-islamı,
Miftahul-Cənnəti ey oğul elmihalını.*

*Rabitə risaləsi, təsəvvüfü bildirir,
Musannifi “əsseyyid Vəli Abdulkəlim”dir.*

*Daha necə kitab var, dənizdə inci bunlar,
Rəhməti Haqda olsun, hər birini yazanlar.*

*Bizlərdən salam et, ya Rəbb, sən onlara,
Asanlıq ver onların yolunda olanlara!.*

Qeyd üçün

Qeyd üçün

Qeyd üçün

İmam Qəzali
QİYAMƏT və AXİRƏT

Texniki redaktor:
HÜSEYN KƏRİMOV

Səhifələyici:
SƏDAQƏT KƏRİMOVA

Çapa imzalanmışdır: 04.11.2021.
Ölçü: 60x90 1/16. Çap vərəqi: 6,5. Sifariş: 119/21. Say:3000 ədəd.

“N/R”
Nəşriyyat-Poliqrafiya
Mərkəzi

Bakı, Az1122, Zərdabi pr. 78
Tel: 4977021 / Faks: 4971295